

palócföld

KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT 1993/4

XXVII. évfolyam

július-augusztus

Tartalom

	<i>Bódi Tóth Elemér</i> versei	327
	<i>Sarusi Mihály</i> prózája	335
	ÉSZAKI KILÁTÓ	
	<i>Käfer István</i> Magyar-szlovák jegyzetek	341
	DÉLI KILÁTÓ	
	<i>Varga Zoltán</i> Délszláv démonok (tanulmány)	350
	ÉLŐ MŰLT	
	<i>Tóth László</i> Arcképek Kassáról: Gömör János (tanulmány)	369
	<i>Pihurik Judit</i> Sodródás (tanulmány)	378
	<hr/>	
	Japán haiku költők <i>Veres Andrea</i> fordításai	388
	TOLLPRÓBA	
	<i>Bajzafi Ferenc</i> írásai	390
	MŰHELY	
	<i>Mohai V. Lajos</i> Archivált képek – Mészöly Miklósról (tanulmány)	393
	KRONOSZ ÁRNYÉKA	
	<i>Cseres Tibor</i> Nemzedékváltás	410
	MÉRLEGEN	
	<i>Tarján Tamás</i> Szemmagasságban (kritika)	415
	HÍREK	
	Előzetes a csesztvei hagyományos Madách Emléknaphoz	422

Nógrád Megye Közgyűlésének
folyóirata.

FŐSZERKESZTŐ:
Pál József
FŐSZERKESZTŐ-HELYETTES
Zsibói Béla

FELELŐS KIADÓ:
Brunda Gusztáv

Szerkesztőség:
3100 Salgótarján,
Rákóczi út. 192.sz.
Telefon:(32) 314-386, 310-022
Levélcím:
3101 Salgótarján, 1.Pf.270

Kiadja
Nógrád Megyei
Közművelődési Központ

Készült
az UNIPRINT Nyomda
salgótarjáni nyomdaüzemében

Szerkesztőségi fogadóórák:
csütörtökön 11-16.30 óráig
Számlasszám 750-453523

palócföld
KÖZLETT, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

E számunk szerzői

Bódi Tóth Elemér költő (Salgótarján), *Cseres Tibor* (1913-1993), *Käfer István* irodalomtörténész (Budapest), *Mohai V. Lajos* író (Budapest), *Pihurik Judit* tudományos kutató (Szeged), *Sarusi Mihály* író (Békescsaba), *Tarján Tamás* irodalomtörténész (Budapest), *Tóth László* író, költő (Budapest), *Varga Zoltán* író (Zenta, Jugoszlávia), *Veres Andrea* költő (Salgótarján).

*

E számunk illusztrációs anyagát

Olexa József grafikáiból válogattuk.

*

Terjeszti a Magyar Posta Vállalat. Előfizethető bármely hírlapkézbetű postahivataltban, a posta hírlapüzleteiben és a Hírlapelőfizetési és Lapellátási Irodánál (HELIR) Budapest XIII., Lehel u.10/A - 1900 - közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR Postabank Rt. 219-9863 021-02799 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 50 Ft., előfizetési díj félévre 150 Ft., egy évre 300 Ft. Megjelenik kéthavonta.

Kéziratokat és rajzokat nem örzünk meg és nem küldünk vissza.

ISSN 0555-8867.

Index 25925

Bódi Tóth Elemér

A jó kedély őrzése

Joseph K. védekezik és meghal,
amiből nem az következik,
hogyan meg se próbálj léket vágni
a befagyott tengeren, miként
Kafka az ember lelkének
bámulatra méltó közönyét
nevezte, habár még különös is az
önnön kristályos csillogásában,
midőn a szivárvány minden színében
játszik oly végtelen, mint a feléd
közelítő idő, mert – ugye –
kétség sem fér hozzá,
nem te méysz feléje, ő suhan.

Viszont az sem következik ebből,
hogyan alkalmas lenne az ember elérni
vágyait, a szárnyaló hitek betelnek,
ha zsongít is a szférák zenéje.
Engem megérintett a nagyság,
rettenetesen szép volt, nem tragikus,
inkább csak olyan, mint a semmi,
azóta csengettyűszóban élek,
őrzöm a jó kedélyt. Mostanában
ebben a városban üldögélek, vagyis
a prágai Európa Szálló teraszán,
nincs ebben semmi különös, ez is
egy város, hol a csudában üldögélnék,

van benne minden, ami van,
valamilyik szomszédos utcában
Svejk játszadozik nagy bölcsen és él.

Torta díszeleg a szálló tetején,
olyan, mint egy tórákorona,
csak a harangocskák nem csilingelnek
az oldalán, amiből nem az
következik, hogy nem hallatszik
semmiféle hang az estében, hiszen
mondtam már, hogy csengettyűszóban élek.

Nem árt egy kis távolság

Van valami nem egészen valóságos
abban, hogy az ember ránéz egy
késő reneszánsz, két árkádíves
köre, vésett feliratokkal,
látja a Löw rabbi síremlékének
faragott díszén rezgő harmatcseppet,
olyan mint egy gyöngyszem, és egyszerre
másként szólnak hozzá a beszélő fák is.
Sőt, nem is másként, hanem kinek-kinek
a saját nyelvén. Azért nem árt
egy kis távolság az ember
és a harmatcsepp között,
amikor éppen fölsejlik benne
valami alig elviselhető könnyűség,
ami a szívdobogást lecsöndesíti.

Különben megeshet, hogy mielőtt
fölszáll a harmat, esetleg ráforr
a köre, mint a kor, még magába
old e könnycsepp, akkor pedig
kiben gondolkodik tovább a vers,

mert hiszen az világos, hogy nem én
gondolkodom a versben e gyöngyharmatos
kertben sem. Viszont az is igaz,
hogy ez már rég nem az én sorsom.

Horpadás egy szép ezüstön

Nincs mit tenni, csak megpillantasz egy
horpadást valamelyik égzengésjárta
prágai zsinagóga tóravértjén
– ha nem tudnád, mi az, ilyen
a kagylóhéj a fővenyen, ez az, ami
a szent tekercest a széltől is óvja –
és tudhatod, az értelemmel föl nem
fogható magában az időben van,
nem azon kívül. Könnyű azt mondani,
minden kornak megvan a maga
sötét foltja, amikor horpadások
keletkeznek az időben, az ember
tárgyain, akár egy ezüst vértén,
ón talon, fém gyertyatartón, bármin,
amikor létrejön a negatív tér,
embert löknek ki az időből, mint
hajóból, mindegy, hogy mennyit,
lehetőség tűnik el a földről.

Arról nem is szólva, hogy részreha jló
az idő, később is meghurcolja
saját statisztikáit, összekeveri
más adatokkal, nem mintha ez
számítana, egyetlen hiány
magában hordozza az egészet,
rámutathatsz, mit sem ér, a hiány
érinthetetlen, mint a betűk
a szent tekercse. Nem minden végtelenség

nyugtalanító, az időé sem az,
 csak a horpadása, ami most ezen
 a szép ezüstön látszik, máskor másutt.
 Mert igaz ugyan, hogy eltüntethető
 a fém horpadása, de megmarad
 a negatív tér, ami egyszer létrejött
 az időben, s ha van nyugtalanító,
 ez a véglegesség az, ami szintén
 végtelen, ha nem is a természet,
 hanem csak a parányi rész,
 az ember törvénye szerint,
 ami a kőtáblákon van.

Legrejtélyesebb tapasztalatok köre

Ha lenne egy ékes támlájú
 bársonypárnás székem, az asztalon
 tűzpiros takarón remek
 serlegek sorakoznának
 a mesebeli szombati szobában,
 amikor a szenvedélyek
 kibékülnek és könnyű zsákmány
 a múlt, szó sincs múzeumról,
 ez kortalan színház, csak a
 szereplők cserélődnek egymás
 után, van aki nem jön el,
 van aki nem is jöhet,
 esetleg megölték, kardélre
 hányták, tűzbe vetették, vízbe
 fojtották, egyéb körmönfont módon
 akadályozták, annyi a csak,
 ez a legirracionalisabb ürügy,
 oknak nem merném nevezni,
 mint a föld pora, akkor leírnám
 a legfontosabb sorokat, amelyek

egyáltalán kitelnek tőlem, mert
utólag keletkezhetnek idézhetetlen
sorok, ám azokat előbb
mind leírták, nem lehet
meg nem törtéنتé tenni őket,
miként az elröppent pillanat sem
hívható vissza a függöny elé.
Ha egy ékes támlájú bársonypárnás
székem lenne, trónolnék benne,
mint a hangversenyteremben,
nyakamat nyújtogatnám, mert
látni is kell a zongorát, nem elég
hallani, egész ember kell ahhoz,
hogy tettenérhető legyen a hang
születésének pillanata,
amikor valami éppen élővé
válík a szorongató időben,
ezek a pillanatok az emberiség
legrejtélyesebb tapasztalatai
közé tartoznak, mint Auschwitz,
hogyan voltunk képesek
ezt megtenni, hogyan nem vagyunk
képesek arra, amit egy falevél
is tud, különben miért ringatózna,
ha megszületik a szél, nyomban
zenével válaszol, zizegéssel.

Minél magasabbra jut az ember
a meredek ösvényeken,
annál kisebbnek érzi magát
s nagyobbnak a belátható világot,
van aki szorongani kezd és egyre
hangosabb, mint a század,
van aki mind csöndesebbé válík,
érzi, a hegy, amivel foglalkozik,
olyan nagy, hogy magát is éppen
ez teszi naggyá, még ha semmivé

is ugyanakkor, ami talán
 mesés vigasz, mégsem volna rossz,
 ha lenne egy ékes támlájú
 bársonypárnás székem valahol.

Valami hasogat

Tegnap láttam a meghasadt törzsű
 fákat. Tömegével. Ilyent még
 nem láttál, mintha a halál
 angyala hasította volna
 ketté őket, és nem tudja senki,
 mi van a fákkal. A golyónyomokról,
 amiket látsz bizonyos
 kelet-európai gránitokon,
 tudod, hogy honnan jöttek.
 De mi az, hogy meghasadnak a fák.
 Mi az, hogy meghasad a szívünk.

Valaminek csak történnie
 kellett, amiről megint nem
 tájékoztattak bennünket
 időben, hogy óvatosabbak
 legyünk. Pedig úgy látszik,
 semmi köszönet sincs abban,
 ha a tettesek és az áldozatok
 ismét olyképpen élnek együtt,
 hogy a tettes sohasem ismerte
 be vétkét, az áldozatok
 többsége pedig nem is él,
 és most már a fáknál tartunk.
 Valami titkos csapás
 éri őket a mennyből,
 még ha lent készül is a pallos.
 Mi az, hogy minden csapást

ismerősként kell üdvözölni.
Mi az, ami világméretű bennünk.

Történnie kellett valaminek,
amire megint nincs kéznél
metafora, hogy föllehetnéd
magadat benne, akár a tenger
sós vízében, ha már egyszer
minden másság idegesít,
mert nem látod benne a hasonlót,
kivéve ezt az egyet,
pedig még csak e nagy tükör
az igazi másság.

Mi az, hogy az utolsó előtti
pillanatig kell kibírni.
Mi az, hogy meghasadnak a fák az
utolsó pillanatban. Tömegével.

Sebtében elbúcsúztatnak valakit

Majd csak elbúcsúztatja valaki
sebtében ezt az embert is, ha nem
valamelyik országos, akkor a helyi
sajtóban, majdnem mindegy,
esetleg lehet szólni a
szülőföldhöz való ragaszkodásról,
mellőzve a föld ragaszkodását
hozzá, a humanizmus az ember
sajátja, erről sem kellene
megfeledkezni, a töredezettség
pedig ott van az ember szívében,
marad a nehéz, ám lehetséges
egyéni boldogulás útja,
csak ép ész kell és jó szerencse,
élvezzük még kicsit a

természettel való találkozást
egy ciklon úzte felhőtömb
alatt, gyöngé eső várható,
el is kell tudni hagyni a
várost, mielőtt ő hagy el engem,
így gondolkodott, és ott maradt,
de nem szeretetből, amit régen
nem tartott sokra abban
a formában, ahogyan ezt értik,
nem szeretni kell egymást,
ennél jóval többre van szükség,
életben kell hagyni, dacára
az egyenlőtlen fejlődésből
fakadó gyilkos indulatoknak,
amelyek virítanak, mint a nap,
sejtelmeskednek, mint a hold,
sziporkáznak, mint a csillagok,
remélem, nem hagytam ki semmit,
nem akármilyen országutak
vándora lehetett volna,
ha lettek volna utak bizonyos
garantált ösvényeken kívül,
úgy nyúlnak el a föld fekélyes
szárazulatain, mint a szenvedés,
vagy miként a végtelen
szerelem, hagyjuk ezt.

Mint aki elment hazulról
otthon a saját házában,
hétköznapi lelkét levetette,
úgy élt ez az ember.

Bódi Tóth Elemér válogatott verseinek gyűjteménye a
Magvető Könyvkiadónál jelenik meg *Európai tea* címmel.

Sarusi Mihály

Képeslapok Tahóniából

Ó, az év

Úgy száz éve e békési tót mezővároskában is az járta, hogy a cselédség kivonult az utcára, durrogatott, lőtt, hangoskodott, álorcában rémíztgette a gyengébbeket, hogy súlyt adjon óévbúcsúztatójának. Ám mivel nemegyszer az is megesett, hogy ezek a megveszekedett alakok jókedvükben s arcuk elé kendőt kerítvén alaposan helybenhagyták a velük rosszul bánó gazdáikat, jobb volt idejében betiltani.

Hogy jön ez Európához? Tisztára mint a muszka rónán a barbárja.

Már akkor nagyon európáztak uraimék. Ahelyett, hogy tudomásul vették volna: mind a Muszka, mind a Magyar Róna e földrészen találtatik. Legföljebb: úgy alakult, hogy kicsikét szegényebb, mint mondjuk a Német-Alföld.

Hangoskodunk manapság is, ha eljön az esztendő vége. Van, ki a durrogatás mái módját is megtalálja, petárdázik. Nem kevésbé tilos, nem kevésbé reménytelen a megakadályozása. Csak jó uraimék maradnak veretlen.

Pedig néha viszketni kezd az ember tenyere (munkásé, paraszté, értelmiségié; proletaré, béresé, kiszgazdáé, iparosé, kistisztviselőé, szellemi munkásé; bárkié, ki nem a maga ura, illetve a maga ura lenne, de valahogy nem sikerül, nem akar eléggé!) A tsz-tagé, ki ha megszakad, se képes a maga lábára állni; a kiszgazdáé, akit a kolhoz mindenáron el akar tántorítani, lehetlenné akar tenni; a gyári napszamosé, akit akkor tesz régi-új elvtárs-ura az utcára, amikor akar, s aki jól tudja, a szalagról lekerülve kisiparossá nem képes válni; az iparosé, kinek a legjobb benne maradni a legrosszabb ktsz-ben, mert ott legalább - legalábbis egy darabig még - lothat magának kenyérre valót; a tisztviselőé, akiből az Úr-Elvtársak megint hülyét csinálnak, s újfent tarthatja a hátát, ha hibást keresnek; az értelmiségié, akit egyszerre beszari és benyali főnöke inkább érettségit előíró munkakörbe sorol, csak hogy egykori elvtársi panamista komáját a szakérettségijével vezető kutatóként fizettethessen meg, ezzel igyekezvén feledtetni,

hogy még a veres ántivilágban tudósnak nevezett ki egy párttitkárrá lett almérnököt.

A végén megint nem marad más, mint a Sztalicsnaja Vodka, melyet ha fölhajtasz, fertály óra múlva a póce fölé hajolhatsz.

Boldog idők, midőn a rossz gazda nem hivatkozhatott a személyiségi jogaira!

Nemzetiszín a kacabajkán

Megszólták az embert, ha nemzetiszín szalagot tűzött a mejjére. Engem is, nem egyszer. Pedig – a hetvenes évek elején, Veszprémben – az is megesett, hogy veres szalaggal toldottam meg, Petőfiékre hivatkozva, meg talán némi óvatosságból. Ki mert akkor piros-fehér-zöldre utaló bármit magára ölteni a tisztelt magyar sajtóban? Néhányan, kik nem féltek eléggé attól, hogy lenacionalistázzák. – Naci! – förmedt rám a gazdagyerekből lett pártonkívüli mensevik is.

Magyar sajtó? A kínálat a párt sajtója s néhány szaklap volt, mely épp úgy behúzta a farkát, mint a lapok kilencvenkilenc százalékánál megbúvó "szaktárs".

– Kolléga? – kérdezte nemrégiben, már az újdonsajtó demokráciában egyházam jeles előénekese, amikor az Árpád-uszoda melegvizében baráti beszélgetésben talált egy neves helybéli értelmiségivel. Mármint hogy keresztény ő is?

Ő se, s természetesen nem volt az egykori hírlapíró kartársaim kilenczede sem. Se keresztény, se magyar, azaz hogy nem nemzeti. Bármi, csak nemzeti ne legyen! Akkoriban a nemzetköziség volt kötelező, most a világpolgár szemlélet. Se ezzel, se azzal nincs bajom, míg harcos-sá nem válik, míg nem akarja kiirtani belőlem azt, ami idegen neki. Hogy magyarság és ember-ség számomra egy és ugyanaz. Hogy fajtámat s hazámat se nagyobb darab kenyérért, se tágasabb térért, se egyéb inter-kozmo dolgokért el nem hagyom.

Kis naívak, mondhatnám utóbb, miután mondhatom. Nem beöltöztettek Veszprémben a munkásőr csukaszürkébe?

Hogy mit gondolhattak rólam, csak ők tudják, mindenesetre az első alkalommal kifejeztem igazi – be nem vallható, ám eszerint valamiképp mégis csak kimutatható – érzéseimet. Bárhogy fojtogattak, bármennyire nem mertem ellent mondani nekik, a kokárdát MÁRCIUS TIZENÖTÖDIKÉN ki kellett tűznom. Akkor már a székesfehérvári megyei lapnál működtem, így munkásörként besoroztak az ottaniakhoz, s e szent napra szolgálatra rendeltek a megyei pártházba.

Huszonnégy órán át kénytelenek voltak elviselni, hogy a munkásőr kacabajkán ott virított a legszebb magyar virág! A mi mejjvirágunk.

1977. március idúsán így mulatott egy magyar. Sovány vigasz, hogy rajtam kívül ezt senki sem tette meg. Hogy kitesszék: a rám erőltetett idegen munda alatt hazai szív dobog.

Keresztre kereszt

Keresztút, melyen több stáció is vagyon; köröszút, melyet útkörösztők szegélyeznek; keresztbe, kasul keresztre kereszt, vagy legalábbis állomás.

Úgy érezhettem, ahány stáció, annyi kereszt! Vivén hátamon a magamét, mindég ugyanaz az ihlet: vesd el, Mihály! Állomáshoz – túl nagy veréshez – érvén feszít ugyanúgy érezhettem: ennél kegyetlenebb a sors már nem lehet. S akkor nyilván megszabadulok ettől a kerestől.

Szabadultam volna valahánytól! Ha tudtam volna.

Ha erisztettek volna. Hogyha egy száka bennem nem marad, bőröm alá nem veszi magát, hasamba nem fúródik, idegeimbe nem lepi magát.

Kereszt! És száka és fűrészpor és bármi, mivé keresztjeim lettek. Ha más nem, az árnyéka. A magad keresztéd árnyékától berezelnél?

Nem a pillanat, mitől megrebben az ember, az állandóan kísértő vész, hogy bármely pillanatban rád törhet, hogy ismét a magad kicsi keresztútján érezd magad. Pökések borítsanak, csattogjon a szíjkorbács, harsogjon a röhej, Dögölj: tán mert más vagy.

Esetleg ezért.

A magad keresztjeivel, melyekből egynémelyt nem is magad kerestél tenmagadnak, csak reád akasztódott. Persze, van, mely lúdasságod büntetése. Oly mindegy nekik! Más lettél.

Tudod, mit akarsz. Mit szeretnél. Miért érdemes élned. Mért nem hagyod el magad, újra és újra föltápászkodol!

Né, a barma.

Az anyaszomorító terroristából lett tudós Lukács Györgyüinktől tanultam, borbélysegéd koromban (tehát igen fiatalon, úgy tizennyolc évesen) lepett meg ez az elemzése: a "normális ember" szemében nem normális a tudós és a művész, pedig éppen hogy, hisz mindkettő életét a maga szabta norma szabályozza, s épp a közember nem normális, hiszen normák nélkül máról holnapra él.

Aki tudja, mire föl, ha még nincs, hát várhatja, hamarosan megkapja a magáét. S ha nem megy, még mindég van egy esélye: beáll pökni.

Gyuri, a gazda

Eltársak, István király napján se legyen részeg az ember?

Aki, elvtárs létére, istvánkirályoz, bátran teheti, mert valamiért gond nélkül heccelődhet. Az elvtársak ebben a mi kedves (Csonka-Zaránd-) Csonka-Bihar-Csonka-Csanád-Csonka-Arad-Békés, tehát Nagy-Békés vármegyénkben nem szeretik Szent Istvánt néven említeni, Szent István napján amúgy csakis az Alkotmány meg az Új Kenyér napjáról szabadott szólani. Még a Moslékos nevezetű csapszékben is!

Na most, hogy Gyuri bátyám Fövényesről melyik kocsmában itta le magát, arra a lova unokája sem emlékszik, nem hogy a családja. Valami Moslékos-féle Jobb Mint Otthonban, avagy épp a Gyerünk Gyurka Bácsihoz címzett, Fövényes és Csaba közti tanyasi mulatóban,

meglehet valamennyinél megállva magához vehette a szükséges mennyiséget, hogy kellő hangulatban érjen a csabai kommunista, Szent István-Alkotmány-Új kenyér napi Vidám Vásárba. A családja valahol a városszélen már le akart szállt a kocsiról, hogy gyalog állítson be hozzánk, mert akkorra már világos volt, így hamarabb odaérnek. Gyuri bátyám nem engedte, hogy elhagyják, s amikor a saroglyánál lerázatták volna magukat a jókora port fölverő, majd széthulló, a megtáptosodott lovaktól már-már a kövesút fölött szálló kocsiról, még jobban kihúzta magát, az ülésről föllállva vetette a gyepelőt a lovak közé, s úgy állított be a Vidám Vásárba, hogy elsodort néhány szélső sátrat, míg a titokban felügyelő államvédelmista és egyéb, polgári ruhás, a tömegben elvegyülő és a sörös sátonnál sűrűen korsót emelgető, kedvesinálással is megbízott elvtársak le tudták fogni a kocsiról leszédült hadfit.

Megfogni hogy merték volna a veszett fogatot! Csak amikor a nagy rohamtól mindenestül fölborultak.

– Igaz, hogy lehugyoztad a templomot?!

– Hogy tettem volna, csak melléeresztettem, hogy ne tegyem ki magam világ csúf jára! Akkor mehet.

Mert különben megnézhetné volna magát a bikési kispagoda!

Eltársak, mikor legyen az ember részeg, ha nem a Vidám Vásárban? Így aztán megúsztá ezt a szabotázst is; mert a paraszt élete akkoriban szinte csak rejtett aknamunkából állott.

– Hogy mondtad, Szent István?! Jó, hogy nem, mert az másfél évet ér.

Huszonharmadika a Bikában

1966. október huszonharmadikán este a Bika pincéjében kötöttünk ki. Vagy hatan a debreceni tanítóképző elsőéves deákjaiból.

Véletlen jöttünk össze: csöndben hallgatni?

Jó hangos hely és nem volt nap, hogy üresen találják a pofa italtra betérő népmívelő- s könyvtáros-jelölt fiatalurak. Nem csak a vasárnap este tehette, hogy rajtunk kívül mindössze az "ügyeletes fül" lapított néhány asztallal arrébb. Ám fordíthatta irányunkba lapátfület, nem volt mit följegyeznie.

Egy szó, mint száz, egy fia szó el nem hangzott ÖTVENHATról. Minden másról igen, arról semmi. Arról mélyen hallgattunk – miközben mindnyájan arra gondoltunk. Legfennebb ennyi szaladt ki – hallkan, hogy csak a mellettem ülő hallja, a szemben terpeszkedő már ne – a szánkon:

– Tíz.

Annyi, bólintott, kihez a suttogás eljutott.

Megemlékezés volt, nem tiltakozás. Meglep, hogy ennyire is futotta.

Igen, mert a debreceni képző túlon túl is balos hangulatú volt. E balossághoz mi is hozzájárultunk, ám a miénk a szegénylegény plebejussága, tekintély- és önkény-ellenes, míg tanáraink nagyobbik felé a fokszi és makszi ortodoksziáé, demokrácia-ellenes.

– A forr.

Psztt, nem folytathatta. S aki csöndre intette, pusztán azért tette, mert tudta, baj lehet belő-

le, s nem azért, mert nem tartotta forradalomnak Ötvenhatot; pedig később öbelőle is bizánci alak vált. De akkor még – ötvenhat tizedik fordulóján – Mindszent hava huszonharmadika mindannyiúnknak ugyanazt jelentette; majdnem ugyanazt. Ellenforradalmat ellenben semmiképpen sem!

Azt csak később tudták elhithetni egyikünkkel-másikunkkal némely tanaraink.
Be jó, hogy újra a Kollégiumé a képző!

Ég a gyertya, ég

Megújulnak a sírok. Van, aki napokkal korábban rendbe teszi a hozzátartozó hantját, mások az utolsó pillanatban esnek a fejfát, keresztet is ellepő gaznak, hogy a helyébe krizantém kerüljön.

Az egész temető fehérlik a sírokat beborító virágáradattól, csak az utak feketéllenek: a holtaknak áldozók bolyonganak az ösvényeken. Itt-ott még könnyes a szem, de sokan már csak egy pillanatra állanak meg emlékezni. Egyetlen testvér, öcs, báty, hűg, nővér, egyetlen édesanya, édesapa, mama, tata, s a nem egyetlenek is épp ily kedvesek, egyetlenek. Az a kis öcsi is, kit alig egy éves korában temettünk, s akinek legalább a búcsúztatására az akkor két éves bátyus fél évszázad múltán is emlékezhet, s tesz – egy darabig – gyertyát Halottak Napján éveken át azután is a csontjai fölé, midőn anyjuk halála után megváltatlan hantocskájába mást rejt a sírásó.

Seneca szerint (nyilván Halottak Napján is) örülnünk kellene, nevetni, vígadni. Mert meg kell köszönni a sorsnak, hogy az elhúnytat magunkénak tudhattuk, szeretetét élvezhettük; szóval legyünk boldogok, hogy egyáltalán szerencsénk volt hozzá. Hogy meghalt? Halálában is azt kell ünnepelnünk, hogy nekünk született.

Egyszer mindenki meghalhat; béke poraira.

Milyen könnyű ezt mondani! A könnyeid másra utalnak.

Ám annak a hajdani vad bögsnek csak a nyoma maradt.

Ahogy temetni, sok év után a sírnál újból és újból emlékezni sem vidító. A hantok mégis esztendőről esztendőre megszépülnek; emlékeztetnek a föld alatt pihenők szépségeire.

A gyertyák koradélután felgyulladnak, s késő éjszakáig libegnek a lángok. Már-már drágáink szellemei.

Igyunk egy jó pohár pálinkát és nyugodjanak békében, mondja az öreg koldus a FELTÁ-MADUNK alatt.

Csak anyám karácsonyfáját ne vágta volna ki valaki a sírról.

Karácsonyaim

Karácsonykor halt meg anyám, mire föl – csak azért is, öcsémhez hasonlóan – Karácsonykor házasodtam.

Az Advent sem volt akármilyen: várni Édesanyám végét, s készülni édes páromnak valómmal az új, valóban felnőtt, tényleg teljes életre. Várni a Megváltót – utóbb biza ilyeneket is jelentett. Meg jelentette később – nemrégiben – az eszeveszett betegségűzést leányunkból; s a rém – a jó Isten tán megsegít továbbra is – tovatűnni tetszik.

Megváltót várni? Édes Istenem.

Mennyi könny! Megannyi öröm.

Kisdedként egyszerűbb volt: vártuk a Jézuskát, s e készület tele titokkal, reménnyel, bizakodással – bizalommal minden iránt, mi élet! Ami előttünk áll. Mivel beleszületett az ember, már-már természetes volt, hogy amit várunk, beteljesedik.

Hogy Jézusnak meg kell születnie – újra és újra, mindörökké – e napon, nyilvánvaló volt; ma úgy sejtem, bennünk születik (újja) az Úr. Benned, bennem.

A közös ének, a Karácsony-fa alatti családi karéj melege az az ajándék, mit máig őrzünk szívünkben. A játék elromlott, az edesség elfogyott, ez a szép ajándék örökké melegíteni fog.

Örökre? Míg lélegzetet veszünk.

S miközben én azon a Szentestén egy budai kaszárnyában zokogtam – jól tudtam, rövidesen itthagynak bennünket Édesanyánk, s ráadásul oly elviselhetetlen volt vazallus-Magyarország csatlós seregében szolgálni –, Farkas Bözsike, élt 41 évet, az utolsókat sóhajtott: *Jó lett volna még élni.*

Természetesen anyám temetésén nem lehettem ott, hisz az úgynevezett Magyar Néphadsereg foglya voltam.

Amikor rá nyolc évre a halál emlékét esküvővel igyekeztem magamból kitörölni, álmodtam még anyámmal diskuráltam. Jó ideig ahogy lehunytam a szemem, megjelent.

Még hogy én, húsz évesen, árva maradtam! Húgom tizennégy múlt.

Erdélyi nászutunkon – Szenteste a vonaton – oláh legényke kántált.

Käfer István

MAGYAR-SZLOVÁK JEGYZETEK

A megbékélés útkeresései és buktatói

"A magyarok a szlovák politika végzete"

/Vladimír Minač/

I. 1993. március 25-én a *Národná obroda** című szlovák napilap 6. oldala "magyar" volt. *Tilkovszky Loránt: A szlovákok történetéhez Magyarországon 1919-1945* című, 1989-ben Budapesten megjelent dokumentumkötetének szlovák nyelvű összefoglalójából olvashatók idézetek az alábbiakban: *Az asszimiláció kifejező erejű terjesztése; Éppen a magyarosítás szemszögéből; Csak magyarul beszélni; A rendőri megfigyelés kezdeményezője; A közös "nemzeti" cél szellemében; Kizárólag a magyar nyelvet kell használni.*

A szemközti hasábkokon kisebb terjedelemben olvasható a Szlovák Köztársaság Nemzeti Tanácsának nyilatkozata a Bős-Nagymaros vízművekről. A nyilatkozat válasszlépés a magyar parlament 1993. február 24-i nyilatkozatára, amely "szándékosan elferdíti a probléma lényegét és a magyar ál-

lam területi integritásának megsértésével vádolja a Szlovák Köztársaságot." – A szlovák nyilatkozatot eljuttatták az ENSZ tagállamainak és tájékoztatták róla a nemzetközi közvéleményt.

1919-1945 egybeszerkesztése Bős-Nagymarossal egyértelmű egyenlőségjel és a mai szlovák olvasó manipulálása. Így nem igaz Tilkovszky Loránt tanulmánya (a Magyar-Csehszlovák Történelem Vegyesbizottság Magyar Tagozata adta ki az MTA - Soros Alapítvány támogatásával, Szarka László lektorálásával), hiszen a kiadványnak sem a szlovák rezüméje, sem egész anyaga nem a magyar-szlovák viszony rontására törekedett öncélúan kiemelt aktualizált jelszavakkal, hanem arra, hogy kölcsönösen tárjuk fel s ezzel tisztázzuk közelmúltunk tragédiáit.

Pechány Adolf csakugyan "elfajzott szlovák", Madarón volt, hűséges kormányhivatalnok, aki a trianoni Magyarország szlovákjainak kormánybiztosaként jelentéseiben ötleteket is adott a magyarosításra,

*Nemzeti Ujjászületés

a magyarosodás intenzitásának fokozására. Helyénvaló azonban tudni, hogy számos renegát-társával együtt (ne feledjük, voltak idők, amikor *Krman Dánielt*, *Bél Mátyást*, *Bachát Dánielt*, *Czambel Samut*, *Podhradszky Györgyöt* és még igen sokakat nemzetárulóknak bélyegeztek szlovák értelmiségi körökben a "magyarokkal" való együttműködésért, sőt *Emil Boleslav Lukáč* névvel fémjelzett nagy üzenetváltók is legalább gyanúsak voltak a türelmetlen nemzetmentők szemében), kétségtelen lojalitása ellenére pozitív szlovák kulturális értékeket is hozott létre. Ő írta meg 1913-ban, igaz, a magyar kulturális kormányzat sugalmazására és támogatásával *A Tótokról* címmel az első komplex szlovák művelődéstörténetet. Tót anyanyelvű magyar honpolgárokról rajzolt ugyan mindenekelőtt néprajzi képet, de már figyelembe vette a cseh és a szlovák szakiro-

dalom eredményeit, és számontartotta az etnikai tömbjüktől távolzakadt szlovákságot, az alföldi és az amerikai kolóniákat is. Ugyanígy, ismeretanyagát objektív szemlélettel kell értékelni a Horthy-korszakban készült jelentéseinek.

Bizonyára elérkezik majd az idő, amikor *szlovák* tudományos publikáció dolgozza fel a szlovákosítás hasonló dokumentumait 1920-tól napjainkig.

Tudjuk, szlovák tanítókat nemegyszer büntetésből küldtek színmagyar településekre. Például *Fraňo Krált*, aki arról panaszkodott, hogy 36 gyerek közül 2 tudott néhány szót szlovákul, és csak szótárral a kezében tudott szót érteni velük. Bizony, az egykori tótkomlói vasárnapi evangélikus istentiszteletek időpontja is problémát okozott, hiszen a szlovák nyelvűnek délidőben lett vége, az utána következő magyar helyett a falusi ember már inkább az ebédet választja. Ezért javasolta a kormánybiztos a sorrend megváltoztatását. Hasonlókon civakodtak a különböző ajkú hívek már a XVI. századi Nagyszombatban is; manapság a Losonc környéki Vilke községben rendelte el a rozsnyói püspök a szlovák szentmisét, ámde az délidőre került, s ezért – szlovák laptudósítás szerint – csak 10-12 öregasszony, meg három férfiember jelent meg azon, holott a falunak ma 40 %-a szlovák. Sőt! Az új, fiatal (magyar) plébános megtagadta, hogy ünnepi misét tartson a helyi Matica-gyűlés előtt. Nyilván ő tudta: miért? Az 1397-ben alapított plébánia, amelynek patronálója a Forgách-család volt, a magyar-szlovák nyelvhatár közelében fekszik, s a hit gyakorlásának nyelve *szlovák* katolikus források szerint magyar, szlovák

sorrendiségű. És a politika, sajnos, általában nem a népek békességét szolgálja.

Pechány Adolf "tudósításaiban" jelentős helyet kapott az oktatás. A magyar állam kétségtelenül a magyarosításra törekedett az óvodák, alap- és középfokú oktatási intézmények létrehozásakor. Ez volt az állam érdeke, és az államnyelv terjesztése, a diákok érvényesülése, továbbtanulása valós vagy vélt ürügyén azóta is mindig és mindenütt erre törekszik. - Kelet-Közép-Európa nemzetállamai nehezen birkóznak a Nyugaton sem mindig problémamentes kisebbségi oktatási rendszer alkalmazásával. Ráadásul a mi tájainkon az utóbbi évtizedekben a szovjet típusú integrációs oktatást vezették be, ami "nemzetiségi" szempontból is az állampárt és vele az állam kirekesztő ideológiáján és gyakorlatán alapult. A "példásan megoldott nemzetiségi oktatás" célja az volt, hogy a szociális integráció egyik eszközeként a számbelileg kisebbségben lévők ismerjék a többség nyelvét. A P.N. Fedoszejev által megfogalmazott tétel szerint a szovjet (azaz csehszlovák) nép fogalma nem etnikai kategória, hanem az emberek társadalmi és nemzetiségi egységének új formája, amelyben természetes igény az orosz (illetve a cseh és szlovák) nyelv közvetítő szerepe; a "nemzetiségek" pedig a kétnyelvűség és a bikultúráltságon alapuló szocialista hazafiság megtestesítői. Ebből credtek valamennyi szocialista országban a levezetett kísérletek a kétnyelvű oktatásra, amely a szórvány-etnikumok (például a magyarországi szlovákság) esetében két-három "humán" tárgy anyanyelvi, a többi tárgy államnyelvi oktatásához vezetett. Az egységesebb, történelmi okokból fejlettebb

nemzettudatú szlovákiai magyarság körében ez jórészt csak a kétnyelvű szakterminológia erőszakolásában nyilvánult meg.

A proletár internacionalizmus és a szocialista hazafiság az egész politikai rendszerrel együtt az államnemzet, a politikai nemzet XIX. századi természetes gyakorlatának diktatórikus továbbfejlesztése. Átalakuló társadalmunk, nemzeteink az egyéni és kollektív szabadságjogok alapján nyilvánvalóan új elméletet és gyakorlatot hoznak majd létre. Addig is ügyelni kellene arra, hogy a kölcsönös toleranciát alkalmazzuk egymás között.

A Národná obroda célzatos szerkesztése a közelmúlt politika módszereinek sajnálatos/sajátos újratemtése.

A szlovák napilap "felvezető" mondatai között ez áll: *"Nem akarunk rekriminációt, de emlékezetünket sem kellene elveszítet-*

nünk. Különösen akkor, amikor a magyar külügyminiszter azt ajánlja nekünk, hogy legalább olyan jogokat adjunk a magyar kisebbségnek, mint amilyenekkel a magyarországi szlovák kisebbség rendelkezett a száz évvel ezelőtti törvény szerint.”

Nos, ez a "száz évvel ezelőtti" törvény az 1868. XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában. – Itt nem többségről és kisebbségről van szó, hanem Magyarország különböző nemzetiségeinek politikai nemzeti egyenjogúságáról és nyelvhasználatának szabályozásáról. A törvény jó, példaértékű volt a korabeli Európában, igaz, fél-évszázaddal Trianon előtt egy korábbi nemzetfogalom utórezgésekének fogható fel. Gyakorlata, végrehajtása csak töredékes, hiszen alkotóinak szellemiségétől ugyancsak távol álltak a nem magyarok egyre nemzetibb igényei. A magyar külügyminiszter azonban nem a végrehajtásra, hanem a törvényre hivatkozott. E törvény szerint "Magyarország összes honpolgárai ... politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az oszthatatlan egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja." Az állampolgárság és az állam hivatalos nyelve magyar volt, ami 1868-ban – és napjainkban is! – ugyebár egyelőre természetesnek tartatik. 1868-ban a törvénycikk engedélyezte a törvényhatóságok jegyzőkönyveinek vezetését más nyelven is, ha azt a testületek ötödrésze óhajtotta, a gyűléseken anyanyelven is szólhattak, s messzemenően biztosítani kellett ezt a bírósági gyakorlatban. Az egyházközségek maguk határozhatták meg anyakönyveik és iskoláik nyelvét. Bármely nemzetiségű

polgár, község, egyház állíthatott saját erejéből alsó-, közép- és felsőfokú oktatási intézményeket és egyesületeket, amelyek nyelvét az alapítók határozták meg, s ezek az intézmények egyenjogúak voltak az állam hasonló intézeteivel. A törvény szavaihoz nem szükséges kommentár. A magyar külügyminiszter jogosan hivatkozott ezekre.

II. A Tilkovszky-kötetet lektoráló Szarka László tollából nemrégiben jelent meg *A szlovákok története* (Bereményi Könyvkiadó, Népek hazája sorozat), gyarapítva a szlovákokról szóló komplex magyar nagy- és kismonográfiák sorát. Tudományos objektivitásának, a szlovák történelemszemlélet számos vitatható kiindulópontja diplomati- kus kezelésének gesztusértéke lehet a magyar-szlovák viszony rendezésében. Lehet, hiszen a szlovák történettudomány eredményeit ismerteti, igaz, gyakori ellenvéleményeinek, fenntartásainak hangoztatásával, de a szlovák história rendszerét is elfogadja.

Térképei a szlovák gyakorlathoz alkalmazkodnak: a mai Szlovákia területét ábrázolják az Árpádkor végét tárgyaló anyagnál is. Sőt! Az 1944-es szlovák felkelés térképén a mai Szlovákia határai szerepelnek; az 1938-1939-es változások pedig "Magyarországhoz csatolt területek"-ként. Igaz, nem a szlovák terminológia szerint megszállt, okkupált országrészek. Bevezetőjében még az a teljességgel szlovák fogantatású gondolat is megtalálható, miszerint "a szlovák származású nemesség hosszú évszázadokon át tartó teljes elmagyarosodását a 19. században a szlovák középrétegek és értelmiség gyors ütemű asszimilációja követte." Ez nem

egyéb, mint az czeréves magyar elnyomás szlovák vádjának átfogalmazott változata, ugyanakkor *"a szlovákság sikerrel meg tudta őrizni nyelvét, sajátosságait."*

A honfoglalást megelőző kölesönösen vitatott kor, majd a további korok szakkifejezéseiben is *avar-szláv; szláv; ószláv; Kárpát-medencei szlávok; szlovienek; szlovien-szláv népesség; Sclavonia; szláv államalakulatok; Sclavus (szláv) értelmű szlovien népnév; pannonszláv; Északi Kárpátok területének szláv népessége; nyitrai szlovien központok; szláv-szlovien előzmények; felső-magyarországi szláv jellegű régió; helyi szlovák elem - szláv lelkészek; szláv és magyar elem; cseh, morva, később felföldi helyi forrásokban is szlováknak mondott korábbi szlovien etnikum; 15. századvégi "szlovien-szlovák" nyelvű prédikációk; felső-magyarországi szlovák etnikai régió,* stb. találhatóak. Ember legyen a talpán, aki ebből megállapítaná, mikor lett a szlávból szlovák, és tulajdonképpen mi a szlovákság.

Szarka László diplomatikus szóhasználata a *Felvidék* esetében is érvényesül. Tudjuk, ez sérti a szlovákokat, hiszen az elnevezés valóban a magyarosodás, majd a magyarosítás korszakának újítása a korábbi *Felföld, Felső-Magyarország* helyett. Íme a kötet megoldásai: *felföldi részek; felföldön* (kis f-fel); *felvidéki bányavárosok; felső-magyarországi városok; a királyi Magyarország felvidéki törzsterülete; az egész felvidék* (kis f-fel); *Felföldön* (nagy f-fel); *Felvidék* (nagy f-fel).

Tudom, nem lenne szabad ilyen "apróságokon" fennakadni, ámde napjainkban éppen a hasonlóak, meg a kétnyelvű helynévtáb-

lák, vagy a szlovákiai magyar nők-ová-jának parlamenti vitája mutatja fontosságukat. – Annyira, hogy a pontatlanság, a magyarázat hiánya, a kölesönös bizalmatlanság és érzékenység immár Bécs, Berlin, Párizs vagy Moszkva nélkül is híven tükrözi a magyar-szlovák történelmi kiegyezés sürgető szükségét. És azt is: összekapcsolható-e az egykori szlovák nemzeti létformák terminusproblémája a szlovákiai és más határokon túli magyarság nemzetvoltának elismerésével!

A magyar történész sok helyen óvatosan ugyan, de határozottan fogalmaz. Megállapítja, hogy *meglehetősen merésznek tűnik annak feltételezése, hogy a mai Szlovákia területén élt szláv népesség körében a szlovák etnikum elkülönülése ... a 9. század elején ... már befejezett tényé vált volna.* Más-
hol: *... a nyitrai szlovien tradíciók folytonosságát csak... régészeti feltárásokkal lehet tisztázni.* Vagy: *A megye... és az ispán ... szó alapján a szlovák történetírás az egész megyerendszert szláv-szlovien előzményekre vezeti vissza, aminek a megyerendszer frank és sajátosan magyar királyi elemei ellentmondani látszanak.*

Hasonlóan diplomatikus szerzőnk a magyar-szlovák nyelvhatárral kapcsolatban: a török elől való menekülés következtében *északra mozdult el... gyakorlatilag a középkori magyar településhatárok visszaállítást jelentette.* Hiába keressük viszont e középkori magyar településhatár leírását a megfelelő, középkorról szóló részében. A nyelvhatár-kérdésre a *Hungarus-tudat és barokk szalvizmus* című fejezetben is visszatér: a török által kipusztított vidékekre a 17-18. század fordulóján szlovákok is települ-

tek, mozaikszerű nemzetiségi településhálózat alakult ki az ország... korábban színnyelvi részlein is. A magyar-szlovák nyelvhatár fokozatosan ismét dél felé tolódott el.

Van ennek a résznek egy meghökkentő mondata, miszerint a törökellenes és vallásháborúk elcsitulása után a soknemzetiségű Magyarország mint történeti haza ismét megélhető valósággá vált. Hát akkor korábban nem volt ilyen valóság? Mondjuk a történelmi énekek korában? Vagy a szlovák Mátyás-hagyomány netán idegen királynak tekintendő az Igazságost? Tudom, nehéz a szerkesztés tudománya az alkalmazkodás témájához és kronológiához egyszerre. Hiszen ez a mondat után következik a 17-18. századi szlovák levándorlás az Alföldre, majd ez után visszakanyarodva az évszázaddal korábban legaktívabb ellenreformáció említetik. Az érzékeny olvasó joggal feltételezheti itt a korábbi évtizedek szlovák történetíróinak hatását, akik szerint a török, meg a főleg a függetlenségi háborúk csak fölösleges szenvedéseket okoztak Szlovákia népének.

Nagyon hiányolom – az egyértelmű megfogalmazásokon kívül – Pázmány Péter szerepének kiemelését a szlovák nyelvhasználat szorgalmazásával kapcsolatban és Daniel Krman evangélikus szuperintendens említését II. Rákóczi Ferenc feltétlen, szláv tudatú híveként. Tudom, itt is vigyázni kell, nehogy túlidealizáljuk, netán aktualizáljuk Magyarhon közös haza voltát; magyar olvasóknak szánt kötetben mégis helye lehetne néhány pozitívumnak (is).

Fenntartásaim ellenére rendkívül pozitív, úttörő vállalkozásnak tartom Szarka László

könyvét, amely a szlovák nemzeti mozgalom kialakulásától napjainkig tartó történeti vázlatának oktatási intézményeinek számára igen-igen szükséges segédanyag lehetne.

Igazán remélem, hogy északi szomszédaink is kiváló vitaalaprak, jószándékú, baráti kéznyújtásnak tekintik majd, nem úgy, mint Tilkovszky Béla munkáját. Még akkor is, ha a szerző közismert szakmai és nyelvi hozzáértéséhez méltatlanok a nem csupán magyar nyomdatechnikai eredetű súlyos hibák, elsősorban az irodalomjegyzékben (Steiner Lajos *Steier* helyett, královeské *kráľovské* helyett, srednoveku *stredoveku* helyett vagy ugyanezen adatban Otto Urban művének egész címe).

III. Bizony, nagy szükség van nemzetgondjaink kimondására egész régióinkban. Hiszen mint Kiss Gy. Csaba Közép-Európa, nemzetek, kisebbségek (Pesti Szalon Kiadó) című tanulmány- és esszékiötetében olvasuk: *A sztálinista lengyel történészek szerint ... azért osztották fel többször is az országot, mert a lengyel nemesség elnyomta a népet, ezért az ország megszűnése haladásnak is minősíthető. Nemeskürty István deheroizálása nem egyéb, mint a nacionalista túlzások, elfogultságok (a mi nemzetünk a legjobb, mi voltunk egyedül a kereszténység védőbástyája stb.) átfordítása negatív értékdimenzióba (nemhogy a védőbástya szerepet nem töltötte be a magyar nemesség, hanem minden nemességek legrosszabbja volt).* A könyv legszembetűnőbb erénye éppen a türelem, régióink közös tragédiájának megértése, hiszen kínjaink egyik legnagyobbikát éppen az jelenti, hogy a nyugati nemzeti antagoniz-

musok tudatos felszámolása helyett mife-
lénk, a szovjet befolyási övezetbe került tér-
ségben az osztály közösségi eszméjének a
jegyében folytatódott – szelektív módon – a
nagyhatalmi érdekektől függően – a 19.
századi nacionalizmus ... Tehát megmaradt
egymásról a kölcsönös tudatlanság és tájé-
koztatatlanság. A kommunista korszak ezt tu-
lajdonképpen segítette.

Kiss Gy. Csaba egyértelműen, félreérthe-
tetlenül és mégis toleráns módon fogalmaz.
A kommunista elzárkózásból kitörni akaró
Milan Kundera és Konrád György írásaival
ő is rokonszenvezett néhány éve, ma viszont
érzi és érti, hogy ez a "mitteleurópai" fikció
nem vesz tudomást az alant sístergő, ki nem
élt, eltorzult és jogos igényekkel is előhoza-
kodó nemzeti identitásokról. Ebben a szel-
lemben értelmezi azt a súlyos szlovák-ma-
gyar dilemmát is, miszerint úgy látszott, a
demokratikus polgári fejlődés nyelve a ma-
gyar, a szlovák pedig egy olyan nemzeti
mozgalomé, amelynek a központjai föld-
rajzilag távolabb esnek, eszményeinek kül-
politikai implikációi (a cári pánszlávizm-
us) nehezen érthetők.

Másik, szintén most megjelent Magyar-
ország itt marad című kötetében (a pozsonyi
Kalligram Könyvkiadó adta ki) magyarázza
és megérti ezt a magyar-szlovák kapcsolato-
kat sajnálatos módon bonyolító pánszlávizm-
ust, amelynek jegyében elmaradt az 1868-
as nemzetiségi törvénycikk gyakorlati alkal-
mazása, és szovjet politikai gyakorlattá válva
tényleg bekövetkezett Széchenyi intése: a ko-
zákok az Elbában fogják itatni lovaikat, ha
nem adatik meg Magyarország függetlensé-
ge.

Ján Palárik pánszlávizmusa azonban
annyit követel a szlovákoknak, amennyi megil-
letti őket a természetjog alapján ... Szlovákia
nem cél, hanem eszköz számára a szabadság
felé vezető úton ... a szlovák nemzeti célok-
nak a korabeli európai gondolkodás eszméi-
ből óhajtott alapot teremteni.

Kiss Gy. Csabának főként ez a második
kötete a magyar-szlovák kiegyezés program-
javaslatának is tekinthető. 1989 végének
nagy várakozása után mindkét országban
megtörténtek a szabad választások és mégis
... ugyanazokban az ötven-, száz-, százötven
éves sémákban gondolkodunk néha, amelyek
hasznot keveset, kárt viszont annál többet
hoztak mindkét félnek. Nem volna értelme
egymásra mutogatni. A közös mulasztásban
a magyar és a szlovák közvélemény, az ér-
telmség és az új politikai vezető rétegek
egyaránt részesek. Pedig ma magunk dön-
tünk saját sorsunkról, nagyobb hát a felelős-
ségünk is, mégis mintha egyoldalú nemzetál-
lami logikánk nyűgözne le bennünket. A fel-
adatfüzér pedig ilyen az írásokban: Elsősor-
ban az előtételtek tartalmát és szerkezetét
kell megismernünk. Enélkül félrebeszélés
bármilyen közeledésről szólni ... Ami a leg-
fontosabb volna: szlovákok és magyarok
egymásról alkotott képének megváltoztatá-
sa a sajtóban, rádióban-televízióban és a
tankönyvekben egyaránt; országainkban
van egy nacionalista és van egy antinacio-
nalista (pontosabban: anacionalista) dis-
kurzus ... ellene vagyok mind a kettőnek ... ki
kell szabadítani a nemzetet a politikai keret-
ből ... át kell vinni a kultúra szférájába ... új
nemzetfogalomra van szükség! Világos,
egyértelmű beszéd, mint ahogy egyik 1992-

ben született írásának zárómondatai is: ... *Ebben a térségben a történelmi ellentétek terhét hordozó népek közül a szlovákok és a magyarok történelmi kiegyezésének a legnagyobb az esélye. E lehetőség felelősséget ró mindnyájunkra.*

IV. A magyar-szlovák kiegyezés feladatának és nehézségének nagyságát jól érzékelhetjük *Miroslav Kusý* szlovák "chartista" esszékötetéből (Bratislava 1991, Archa). Világosan látja a "szocializmus" évtizedeinek összefüggéseit, térségünk közös gondjait; sőt a szlovákság sajátos identitásbeli ellentmondásait is. A nemzeti önvizsgálat olyan mélységeibe jut el, ahová csak *Milan Rúfus* merészkedett magyarul is olvasható *A költő hangja* című kötetében. Kusý egyszerűen a szlovákság nemzet-voltát is megkérdőjelezi, inkább a földi elnevezést tartja alkalmasnak. A nyelv árulkodik erről elsősorban: hiszen aki a hivatalos irodalmi nyelvet beszéli, azt mások *idiótának tekintik... A szlovák értelmiség túlnyomó többsége nyelvileg skizofrén*. A történész ennek megfelelően – istenigazában – csak egyes megyék szerint írhatja a szlovák nemzeti históriát. *Az pedig, hogy vidéki, megyei történelmünk ezer éven át Felső-Magyarország keretében zajlott, még nem teszi össznemzeti történelemmé*. Megfogalmazza, hogy valamennyi szlovák probléma az önállósodási kísérletek szélsőségesen kedvezőtlen időpontjaink következménye, különösen az 1939-es államiság, és kijelenti, hogy *a mi nemzeti forradalmunk még nem zajlott le igazában*.

Kusý kötetének van egy bennünket egészen közvetlenül érintő írása. Ez *A szlovák*

jelenség című. A kérdés gyökere 1918-ba, Csehszlovákia megalakulásához nyúlik vissza és azóta is különbözőképp formálódik a szlovák felkelésben, a Novotny-rezsimben, majd 1968 augusztusában és napjainkban. *A kérdés modern verziója 1968-tól radikális változatban így hangzik: miért "árulták el" akkor a szlovákok az emberi arcú szocializmust, és miért használták ki nemzeti céljaikra, miért nem csatlakozott hozzá a szlovák nemzet mint egész, miért reagáltak a szlovákok olyan hűvösen a Charta '77-re, miért nem találtatott közöttük legalább "az a tíz igaz" akik aláírták volna?*

A kemény kérdésekre adott válaszait a szerző vitaindító gondolatoknak tekinti.

A szlovák-magyar viszony a magyarázat első fejezete. Döbbenetes sorok ettől a szerzőtől: a magyarok hatalmi-politikai, uralkodó nemzeti fölénye a szlovákokkal szemben egyáltalán nem kulturális felsőbbrendűség, sokkal inkább az ellenkezője. A nomád, műveletlen magyarok a nyelv tanúsága szerint is a szlovákoktól tanulták a kultúráját. A magyarok több évszázados uralmuk alatt semmiféle "magasabb" kultúráját nem alakítottak ki a szlovákkal szemben: még a 19. században is egy elmaradott parasztnemzet kultúrája ez, amelynek nincs saját polgársága. Ennek funkcióját a reakciós nemesség tölti be. Nyilván ez is okozta, hogy ez a kultúra szármalmas nyomokat hagyott a szlovák nemzeti tudatban. Ki lehet jelenteni, hogy az ezeréves együttélés során gyakorlatilag semmi sem maradt abból, ami jellegzetes magyar kultúra lenne, attól csaknem "érintetlenek" maradtunk.

1848 is külön alfejezetet kapott a magya-

rázatok sorában. Állásfoglalása ezzel kapcsolatban: A szlovák vezetők a bécsi reakció oldalára álltak, amiért semmit sem kaptak. A hibát nem csak Kossuthban, hanem Štúrban is kell keresni. Az első szlovák "betörés" 300 (!) önkéntese közül mindössze 50 szlovák volt, és az egész mozgalom nem rendelkezett háttérrel a szlovák nép körében. A tragédia éppen az idegen, osztrák erőkhöz való csatlakozás, amely idegen erők a legkevésbé voltak nemesek, inkább szélsőségesen reakciók.

Hasonló nyíltsággal elemzi Kusý 1918-1938-at, 1939-1945-öt, 1948-at és 1968-at, meg az azt követő időket is.

A mélyfúrás az utóbbinál a legdöbbenetesebb. A prágai tavasz elfojtása utáni helyzetet Hitler Protektorátusával és Szlovákia-jával veti egybe!

Hitler alatt a szlovákok többet "kaptak", Husák alatt úgyszintén. Az önmagába forduló szlovák nemzet nagyobbik részét kielégítették ezek az "eredmények", az államiság, majd a 70-es években gazdaságilag még fejlesztett Szlovák Szocialista Köztársaság. De a nemzeti szempont elhomályosította az emberi szabadságjogok megtiprását. Ezért nem alakult ki igazi szlovák ellenzéki irodalom.

A nemzetet elaltatták a látszólagos nemzeti "nyereségek", nem alakult ki a szólás, a tiltakozás kényszere. *A viszonyok valamivel jobbak voltak, mint Csehországban, a nemzet valamivel kevésbé fejletlen, egyoldalúan fordul önmagába.* Ezért maradtak hűvöseb-

bek a szlovákok a Charta '77 mozgalomhoz.

Itt ismét megremeg a magyar szlovákista keze. Miroslav Kusý leszámol a szlovák nemzet vallási, katolikus-evangélikus megosztottságával, ami századokon át meghatározó jelentőségű volt.

A szlovák hívők ily módon logikusan is arra kényszerülnek majd, hogy vallászabadságuknak a nemzeti-ségi kérdés keretein belül történő védelmezéséről áttérjenek az általánosabb polgári és emberjog kereteibe.

*

A Národná obroda újságoldala jelzi az útkeresést és buktatóit is.

Szarka László óvatos megfogalmazásai; Kiss Gy. Csaba megértése a mélyben rejtőző, kimondatlan, sokszor jogos problémák iránt; Miroslav Kusý egyoldalú beállítottsága a magyar-szlovák viszony kezdeteivel kapcsolatban, ugyanakkor őszinte nemzetvallomása mind-mind a buktatók jelzései. Pedig mindhárman egyértelműen és elkötelezetten keresik a megoldást, és igen messze állnak országaink tömegtájékoztatásának nemegyszer rosszindulatú, tájékozatlan megnyilvánulásaitól.

Régióink logikája mindenképpen párbeszédre, oldásra int. Más út nincs. Ha van, az járhatatlan, szenvedés és romok között vezet.

Közös történelmünk a tanú rá.

Varga Zoltán

DÉLSZLÁV DÉMONOK

– egy történelmi tévedés margójára –

Elég az önmeghatározásdiból, elég az értelmiségi játszadozásból – próbálom felidézni a nemrég elhangzottakat. Hiszen csakugyan, mire jó méricskélgni, hogy ki a magyar, s ki nem, mert aki *igazán* az, annak ez, éljen akár itt, vagyis a Kárpát-medencében, a magyar határokon belül vagy kívül, akár Kanadában vagy Ausztráliában, annak ez nem lehet kérdés. Logikusnak is érzem különben az érzelmekre való hivatkozást, s természetesen a távolba szakadtak emlegetését. Elvégre aki a távolból is szeret, az nyilván mélyen és őszintén is szeret, az a szerelmes viszont, aki a "miért is szeretem?" kérdést kezdi feszegetni, nyilván a "kiszseretés" útján halad már. Nem beszélve arról, hogy a nemzetet vagy a nemzetrészeket fenyegető veszélyhelyzetben a nemzeti önmeghatározás mellett lecövekelné főleg azért nem a legjobb megoldás, mivel tettek helyett mi egyebet jellemlenhetne "halványra betegítésnél".

Más kérdés, hogy az önmeghatározás hiánya ugyanúgy a veszélyeztetettség oka is lehet, mint egy rossz önmeghatározás, akkor

is, ha ez nem feltétlenül gondolkodói éleselméjűség, netán merő ízlés kérdése, még kevésbé a szándéké, hanem a történelem termeke inkább – nem annyira kitalálni kell tehát, hanem felfedezni, rálelni talán.

*

Ám mintha az indokolt vagy indokolatlan veszélyeztetettségérzet másoknál is valami önkereső önmeghatározást eredményezne. Mégha a belgrádi Knjizevne Novine című irodalmi lapban olvasott írás, *A szerbség támaszai* (Stubovi srpstva) szerzőjéről, *Milan St. Protić*ről nem is tudhatom, visszaütésnek érzi-e az első ütést, avagy jogtalanságnak és bűnnek, sőt a szó talleyrand-i értelmében többnek is, azaz hibának, amit mihamarabb korigálni kell, netán morálisan jóvátenni.

Nem mintha az önmeghatározás értelmiségi reflexei nem lennének nála is nyilvánvalóak, sőt sztereotípek is, mivel Protić nemzetének meghatározó támaszait úgy veszi számba, ahogy erre többé-kevésbé számítok

is. Elsőnek a *pravoszlávságot* említve, másodiknak az *államalkotói szerepet*, harmadiknak a *monarchiához való ragaszkodást*, negyediknek viszont (attól tartok, komolytalanságig menően aktualizálóan) a *kommunistaellenességet* – alighanem éppen túlon-túl általános érvényűsége miatt tükrözve az ilyenféle veszélyérzet fakasztotta nemzeti önmeghatározások önmaga körül forgó sterilítását.

A pravoszlávságról mindenekelőtt azt mondja el, hogy vallásukban és egyházukban a szerbek mindig valami sajátosan egyedülvalót láttak, valamit, ami semmi máshoz nem hasonlíthatóan őket jelenti. Szinte önmagától azt az ellenvetést váltva ki a kívülállóból, hogy a szerbség végső fokon mégis csak egyike csupán a különböző (a görög és a román kivételével szláv) ortodox vallású népeknek, amelyek közt nem is tartozik a legnagyobbak sorába, úgyhogy legfeljebb a Protić által külön is kiemelt és a hagyomány szerint az egyes nemzetségek keresztény hitre tértenek évfordulóját őrző házi szent, másoknál valóban meg nem található kultusza tekinthető "nemzetspecifikus" sajátosságnak. Belül a bizánciságnak azon a körén, amelyet hovatartozástól függően lehet európaiságból kirekesztő tényezőként emlegetni, de zászlóként is lobogtatni. Meg persze a *cazaropapizmusra*, a bizánci császárok egyházfőlttségére is asszociálni mindjárt, egyházi és világi hatalom szétválaszthatatlan egybeforrtságára, no meg arra, ami a keleti kereszténység tájain nem ment végbe, kezdve a pápaság és császárság intézménye közötti küzdelemtől, a reneszánszon, a reformáción és ellenrefor-

máción át egészen a felvilágosodásig, a forradalmak koráig, illetve a parlamenti demokráciáig, mindaddig tehát, amíg talán "letárgyaltsága" miatt is felesleges tovább sorolni. És aminek hiányából akár még olyan következtetéseket is levonhatunk, hogy na lám, a nemrég kimúlt szovjet világbirodalmon belül az ellenállás különböző megnyilvánulásaival igazán csak azokban a vazallus-államokban találkozhattunk (ám itt kivétel nélkül), amelyek a nyugati kereszténység kultúrkörébe tartozónak számítanak. Alkalmasint nem is csak mert "nyugati keresztények", hanem mert "kereszténységen túliak" is, amiért a kereszténység *után*, de a kereszténységet mégsem lerombolón a történetek *náluk* történetek – vagy csak *hozzájuk közelebb* inkább. Ahelyett, hogy külhoni termékként és késéssel kerültek volna be, mint a marxizmus is Oroszországba. Mert azért Románia példája, az, hogy a Ceausescut megdöntő forradalom az ország nyugati és (közép)európaibb felében, sőt "nyugati keresztény" kezdeményezésre robbant ki, hogy aztán az ortodox(abb) rész inerciája okozza megrekedését, éppúgy jellemzőnek látszik, mint Jugoszláviáé, ahol az eltérő kulturális égtájak eltérő reagálása az eretnek-bolsevizmus egyéni stílusú helybenjárására sokban okozója lett a tragédiának. Netán az ortodoxia fokozottabb "államhatalmisága" folytán, amiért a keleti kereszténység sok évszázados alattvalói mentalitást kialakító munka után kényszerült átadni államvallási pozícióját a marxizmus-leninizmusnak. Több mint másfél ezer évvel azután, hogy a hittudományi kérdésekben hatalmi szóval döntő Nagy Konstantin itt, keleten

abban a róla Konstantinápolyá keresztelt Bysantion városában tette a kereszténységet államvallássá, amelyet a szerb ma is *Carigrad*nak emleget, császárvárosnak. És hát ennek említésével mindjárt a Bizánc örökébe lépő orosz cárizmushoz is elérkeztünk, ahhoz, hogy a császári, illetve a cári címet a végtelen keleti szláv térségek uralkodói Konstantinápoly eleste után kezdték viselni csupán. Mivel császár keleten éppúgy csak egy volt, a göröggé lett kelet-római, mint nyugaton a frankként, majd németként váltakozó sikerrel felújítani igyekezett nyugat-római, amiért is ha a régió valamelyik uralkodója cárnak tituláltatta magát, mindenképpen a császárvárosi trón iránti igényét juttatta kifejezésre. Ahogy azt a szerb Dušan* is tette – éppúgy nem nyerve el, mint később a német-római a magyar Corvin Mátyás sem.

*

Különben a történelem ballisztikus görbéje párhuzamra esésbítő itt. Amiért mindkét uralkodó letűnté után meredeken hanyatlik le, egyikük esetében az 1389-es rigómezei csata, másodikában Mohács hős vértől piro-sult gyászterére.

És hát éppen itt, a nemzeti nagylét katasztrófába torkolló korszaka után mutatkozik meg a szerb pravoszlávság jellegében valami, ami talán mégis csak joggal tekinthető egyedül a szerbségre jellemzőnek. Amiért a

Nemanjićok királyságának megszüntetésével a szerb pravoszlávia egy, immár nem létező államiséga emlékéhez kötődik – állam nélkül maradvá meg államvallásnak. Elsősorban a nemzeti tudat ébrentartása érdekében idealizálva az elveszett szerb államot, s hitteve el, – amint azt maga Protić is elismeri, – az egyszerű és tanulatlan szerbekkel, hogy a népi hőskölteményekben megénekelt diésőséges múlt valóban létezett is. Nemesak tiszteletünket kiváltón töltve be nemzetfenntartó szerepet, de az elveszett haza, voltaképpen az államiség újjászületésének reményét is életben tartva. És nem csupán az erőszakos térítés helyett inkább keményen adóztató és jancsárrá hurcoló iszlám uralmával szemben védekezve sikerrel, hanem a nyugati kereszténységgel szemben is elsősorban a Habsburgok uralta történelmi Magyarország tájain, ahová éppen egyháza vezetésével, a szerbség több hullámban is kirajzik – ott is tehát, ahol az őslakosság nyelvileg és eredetét tekintve eltért tőle, de ott is, ahol a szerbség egyedül vallásában különbözött a befogadó területek népességétől. Vállalni kész szerepétől eltekintve, hiszen a jövevények határörként katonáskodni voltak hajlandók elsősorban, szabad parasztként még úgy-ahogy, de semmiképp sem jobbágyként túrni a földet. Pedig a jobbára tiszteletben tartott granicsári kiváltságok és türelmi rendeletek ellenére a jobbágyi sorba süllyesztésre időnként éppúgy történtek kísérletek, mint a katolizálásra, holott ez az utóbbi csak akkor veszélyeztette a

A XII. században Nemanja István (Nemanjićok), majd Dušan szerb cár (1331-1355) és fia vezetésével önálló szerb állam jön létre. (a Szerk.)

fennmaradást, ha a szerbséget a pravoszlávsággal azonosítjuk. Persze, az intézmények önfenntartó reflexei mindig is messzemenőleg kihatottak a történelemre. De azért természetes a kérdés: amikor a szerb pravoszláv egyház ezt tette, nem önmagát védte-e mindenekelőtt, nemcsak valóságos veszélyek ellen védekezve, hanem képzelték ellen is – legyen bár szó *Vuk Karadžić* megreformált cirill írásának arról a latin, tehát katolikusgyanús "j" betűjéről, erről a bizonyos "jottáról", amit gyakran emlegetünk. De Az ember tragédiája homousion – homoiusion vitájának vízvonalasító "i"-je is eszünkbe juthat. Na meg a Tankréd lovag alakját magára öltő Ádám, aki ma kéksisakosként (Carringtonként, Vance-ként, Owen-ként?) érkezve boldogtalan Balkánunk gránát- és genocidium szaggatta tájaira, képtelenül megérteni, hogy egy efféle Árva hang hiánya vagy megléte két külön világot is jelenthet. Nem mintha feltétlenül okunk lenne csodálkozni, hogy ugyanazon esemény vagy jelenség mindössze a nézőpont közelségétől – távolságától függően tekinthető tragédiának vagy komédiának.

*

Természetesen a pravoszlávságot nem egyedül Protić tekinti a szerbség elsőszerű támaszának. Az említetteken kívül elmondva róla még, hogy amint a szerb állam újbóli megteremtéséhez a történelem megváltozott csillagállása lehetőséget kínált, a szerbség tudatában fokozatosan átengedte helyét az államiságnak. A különben hosszú időn át Európa-szerte abszolutizáltak és istenítettnek.

Aminek éppen mert az istenített dolgok mindig képesek kiváltani ellenszenvünket, sokáig akár lassú elhalásában is hinni lehetett, sőt lehet ma is azt tartani róla, hogy minél kevesebb van belőle, annál jobb, mindössze lebecsülni nem szabad jelentőségét. Legkevésbé nemzetfenntartó erőként – amit mi, államhatárokon kívülivé anyátlanodott magyarokként mindenképpen a magunk bőrén tapasztalhattuk. És hát az oszmán hódítás nyomán a valamikori szerb állam nem úgy szűnt meg, mint Mohács után a magyar, hogy valószínűtlenül keskeny faragott és Habsburggá vált Magyar Királyságként, valamint a Sztambulnak adózó Erdélyi Fejedelemségként valami mégis maradt belőle, hanem teljes egészében és folytatás nélkül, hacsak azokat a szerb határőrvidékeket nem tekintjük ilyennek, amelyek az elveszett hazához soha nem tartozó területeken jöttek lét-

re, nem csupán a valaha magyar lakta déli országrészeket formálva át lassan Vajdasággá, hogy napjainkban már ezt is a végleg Szerbiává való lenyeletés veszedelme fenyegetse. Ámde eljutott a szerbség messze északra, főleg a Duna mentén, egészen a Felvidékig, nyugaton meg, Bosznia és Hercegovina hegyvidéki tájain át egészen az Adria partjáig, míg egy csoportjuk egyenesen kikerült a szerbséget sokáig szuperóriás anyácskaként védelmező Oroszországba. Nyilván pravoszlávsága folytán olvadva be akadálytalanul a nyelvileg csupán rokon orosz népességbe, éppen annak köszönhetően tehát, ami más tájakon sikerrel óvta meg a vele azonos anyanyelvűekkel való egyesüléstől. Nem bizonyos, hogy akár a maga, akár mások szerencséjére.

Ámbar ez a megjegyzés némileg azt a múlt századi cseh toll alól kiszaladó megállapítást is felidézheti, miszerint a magyarok bejövetele a legnagyobb szerencsétlenség, ami a történelem során a szlávást érte. Vagyis, amiért megalomániásan fúziós nemzetállamoknak vagyunk útjában. Egyébként nem tudom, miért a német mondás, miszerint Csehországnak nincs határa, valójában Szerbiának nincs. Vagy a szerbségnek inkább. Abból a hazavesztettségből eredően, ami a tovább élő álom-állam valóráváltásának vágyát növeli határtalanná, már-már fantazmagóriának tetszőnek is ugyan a csüggedésre vagy csupán realizmusra hajló többség szemében, hogy egy adott pillanatban an-

nál inkább megfellebbezhetetlen parancsot, kategorikus imperatívust jelentsen egy mindenre elszánt és az adott pillanatban fanatizálni és terrorizálni egyaránt hathatósan tudó kisebbségnek. Azt, hogy a szent cél érdekében semmi sem megengedhetetlen, úgy-hogy hazafiság és martalócság egybeolvadásán itt éppúgy nem kell csodálkoznunk, ahogy azon sem, hogy nem csupán az ellenséggel szemben nincs kímélet, de az árulók iránt sincs; – Karadjordje, dinasztialapító felkelővezér a vele nem tartókat egyszerűen felkoncolja; ha számára elérhetetlenek, úgy házaikat borítja lángba, mielőtt saját kezűleg lőné le apját, állítólag tulajdon szülőanyja biztatására, amikor az, a felkelés bukásakor, nem hajlajdó követni fiát a száműzetésbe. Mert a példakép itt az a *Miloš Obilić*, aki a rigómezei csatában azért színlel megadást, hogy azután, behódoló sarucsók közben, a hódító Murad szultánt törével küldje a hurik mennyországába. Legalábbis a nem minden történész által aláírt legenda szerint, ám arra mindenképpen alkalmasan, hogy a nemzeti hagyományokat egészen *Gavrilo Princip*ig megalapozza, sőt egészen addig a bácskai pópa-lányig is, aki a köszöntésül nyújtott virágcsokorból rántja elő a revolvert 1941-ben, hogy a hozzálépő honvédtisztet mellbe lölje.

Vagyis a nemzeti függetlenség eszméje itt fokozottabb és méginkább önmagáért létező valami, mint a nemzeti öntudatra ébredés XIX. századi romantikus korszakában szinte mindenütt, s így a legvégletesebb önfeláldo-

Az oszmán hatóságok elleni felkelés (1804) Karadjordje (Fekete György) vezetésével nemzeti felkeléssé vált, nyomán pedig létrejött a szerb fejedelemség. (a Szerk.)

zás éppúgy megfér a legbrutálisabb szadizmussal, mint a legélethabzsolóbb hedonizmussal vagy a legharásolóbb önérdkekkel. Ugyanazon táborban és ugyanazon személyen belül is, többnyire ki sem billentve azt egyensúlyából, hiszen ez egészségesen extrovertáltak világában mindenre van magyarázat; mindenért mások hibásak. És mert az értékrend csúcsán a fegyverrel a kézben tanúsított hősiesség áll, és a "harcos" szerepe általában, a rablás is szinte természetes ártatlansággal minősül át zsákmányolássá, életünk kockáztatásának jutalmaként, de ugyanilyen derekasan megszolgált az élőködés joga is, hiszen az állami tisztségek megszerzésében szintén a hadi érdemek esnek döntően latba. Nem is igazán meglepő hát, hogy a függetlenséggel felérő széleskörű autonómia elnyerése után hamarosan már olyan hangok is hallatszanak, hogy az élet semmivel sem volt rosszabb a török alatt, mint a Szerbia állami létét részben fegyveres harccal, de inkább nem is akármilyen diplomáciai érzékkel, sőt megfelelő időben és helyen elhelyezett kenőpénzek segítségével újratereztő, zseniálisan analfabéta *Miloš Obrenović** fejedelem idején, aki a közoktatás- és közegészségügy alapjainak lefektetése mellett, ha kedve támadt rá, sajátkezűleg disznót is herélt, és akinek későbbi száműzetése idején a rámenős bécsi kurtizánok az aranydukátokat kiszedik a bőre alól is. Egyik életrajzírója szerint különben a fejedelem, minden erényével és hibájával együtt, egyfajta megtestesülése

a kor Szerbiájának. Talán a szerbségnek is. Vagy a "szerbiaiságnak" méginkább, mivel a szerbség messze túlterjed még Szerbián, semmiképp sem mentesen a különböző tájegységek kialakította mentalitásbeli árnyalatoktól. Ám a miloši inkarnáció szerbiaiként is az egyik oldal csak, mégpedig a túlsó, a kevésbé reprezentatív és kevésbé vállalt. Mert az "innenső" mégicsak a hősi, a vakmerő és kíméletlen, ahhoz a Karadjordjéhoz kapcsolódó, akit végül is a hatalmát, de országának alig kivívott önállóságát is féltő Miloš gyilkolt meg, hogy fejét a szultánnak küldje. Alkalmasint olyanféle reálpolitikai érzékből mindenekelőtt, amilyen napjainkban mintha azért nem lenne képes sehogysem érvényre jutni, mert közben Szerbia, attól tartok, nemesak végtelenen, de végtelenen is túlgőzölte magát.

Mert az 1833-ban elnyert majdnem teljes önállóság a kezdetet jelenti csupán. A területi kiterjedést illetőleg jó ideig akár jogosnak is mondható, hiszen a ma is kemény magnak tekinthető korábbi belgrádi pasalikkal szomszédos területek lakossága nagy többségében szintén szerb, ám az újszülött államocska a Portával megkötött egyezés értelmében telepíti ki az itt (s ma ismét) törökként emlegetett, de szerb anyanyelvű iszlám vallású lakosságot, átessékelve a töröknek megmaradt területekre, mindenekelőtt Boszniába és a Szondzsákba. Az uralkodó felfogás szerint nyilván helyesen és megérdemelten, hiszen ezek, függetlenül attól, hogy őseik

Vezetésével 1815-ben felkelés tör ki, eredményeként az oszmán kormányzat hűbéres fejedelemségként (1832) ismeri el Szerbiát. (a Szerk.)

hány nemzedékkel korábban lettek a Próféta követői, hitehagyott árulók, és hát az apák bűneiért a fiaknak kell bűnhődniük, ahogy ez meg nagyon írva... Mindenesetre a meglehetősen tarka népeségű Belgrádtól eltekintve, ahol sokáig még török helyőrség is állomásozik, ez az épp csak kikelt Szerbia-palánta, homogén nemzetállam(ocska)ként övezi körül magát egy rajta messze túlterjedő álom-állammal. Hogy azután, ahogy az álmok mindinkább teljesülésbe mennek át, egyre inkább találkozzék és ütközzék is egy másik ilyennel.

Azzal a szintén sok évszázaddal, amiről szerbként úgy szokás szólni csak, mint gyermek rögészéről vagy holmi káros perverzioról.

*

Pedig a középkori horvát állam, legalábbis függetlenként, ha szerbnél kétszáz évvel korábban megszűnt is létezni, mivel "társországként" épült bele a történelmi magyar államba, az önkormányzat valamilyen formájával mindig is rendelkezett. Amellett, hogy a törökkel szembeni védekezés kényszere, a Zrínyiekben megtestesülő módon, hosszú időn át nagyon is szorosan kapcsolta az "Ugarska"-ként emlegetett és a történelmi társnépeink tudatában Magyarországgal nem egészen azonos Hungáriához. "Bajkeverni" így azután kezdett csak, hogy az Európában egyedülállóan anakronisztikus latin, illetve a nyilván közösen utált német nyelvű közéletéről a gyakorlat magyarra váltott.

Vagyis a viszály almája a nyelv lett, az, amit mi, nyelvünkben élők, könnyen lehetünk hajlamosak egyedül figyelmet érdemlő, nemzetmeghatározó tényezőként komolyan

venni. Amellett, hogy árvaságtudatunkban talán eszünkbe sem jut, hogy a közeli nyelvrokonság ugyanúgy bajok forrása lehet, mint a rokonalanság. Különösképpen a meglehetősen bizonytalan körvonalú szláv nyelvek esetében, ahol a nagyobb nép a kisebb nyelvet előszeretettel fokozza le nyelvjárássá, né tán a maga nyelvének elfajzott változatává, nem egyszer a lingvisztika tudományától várva el létező vagy álom-nemzetállamok igazolását. Olyanokét is, amelyekről idővel kiderül, hogy egybentartásukra nem csupán a nyelvrokonság, de az egynyelvűség sem képes. Mindenekelőtt éppen a valláskülönbség meghatározta kulturális különbözőség miatt, amin legfeljebb addig csodálkozhatunk, amíg eszünkbe nem jut, hogy Európában többvallású nemzetként a magyar, a némettel, hollanddal, szlovákkal, s némileg a csehvel és albánnal együtt (mert a román és az ukrán esetében igazi többfelekezethez mégsem beszélhetünk), tekintélyes kisebbség ugyan, de mégis kisebbség. Úgyhogy ahol a felnőttéválás elmarad, vagyis ahol a valóságos vagy fiktív veszélyeztetettség is létezik, ott a felekezeti hovatartozás nemzetmeghatározó tényezőként külön hangsúlyt kap. A katolikus hithez tartozás lengyelként az oroszsal és porossal, írként az angollal szemben.

A szerb és a horvát esetében hol az egyik, hol a másik részről érezve a támadást is jogos önvédelemnek. Annak a nyelvi majdnem-azonosságának köszönhetően, ami miatt a két nép állam-álmának találkozása egyaránt tekinthető testvéri ölelésnek és kölcsönös fojtogatásnak.

Megtetézve a *harmadikkal*, a sokáig merő délibábnak tetsző, most meg végképp annak bizonyuló jugoszlávsággal. A szerb részről napjainkban önfeladásra csábító horvát-katolikus eszelvésnek érzettel. Azzal, ami valamikor *Ivan Gundulić*-tal kezdődött, abból a Dubrovnikból, amely szláv ugyan és katolikus, de nem feltétlenül horvát is, és amely a nyugati és keleti kereszténység vízválasztója közelében ragyog kis adriai Velenceként, a maga mediterránságában reneszánszként, alkalmasint hitelesebben a Mátyás által Budán délszaki dísznövényként elültetettnél. Azzal a Tasso inspirálta költővel tehát, aki először veti fel az oszmán iga alatt nyögő délszláv keresztények felszabadításának elképzelését. Századokkal előzve meg azt a *Gáj Lajost*, aki a magyar országgyűlés tagjaként szónokolva fenyegeti meg a magyarságot, hogy a szláv tenger előbb-utóbb el fogja nyelni; azt a horvát Kazinczyként is emlegethető *Ljudevit Gajt*, az illir mozgalom elindítóját, aki a horvát és a szerb irodalmi nyelvet anélkül közelíti sikerrel egymáshoz, hogy a két nép nemzettudatát is "illírré" tudná átgyúrni. Hasonlatosan a szintén nem túlságosan magyarbarát Strossmayer gyakovói püspökhöz, aki viszont horvát Széchenyiként alapít Jugoszláv(!) Tudományos és Művészeti Akadémiát, ám hasztalanul kísérletezik a horvát katolikus és a szerb pravoszláv egyház valamiféle fúziójával – amíg csak apostoli királya, *I. Ferenc József* legfelsőbb rendeletére felhagyni nem kénytelen a politikával. Egészen Ady Endre markáns lenyomatát mindhalálig magán viselő ludovikás Krležáig, aki délszláv felbuzdulásból vállalja a hazaárulás

bűnét vagy dicsőségét, s szövik át a szerb csapatokhoz, ahol kezdetben osztrák kémként fogadják, mielőtt kieszmélve a háború mocsarából a lenini úton remélne a "balkáni kocsmán" túllépni. Később még annak a Titónak segítségével is, akinek kommunista mércével is túl keménynek tetsző ateizmusát és antiklerikalizmusát bizonyos szempontból talán nem is kellene túl szigorúan megítélnünk. Hiszen a vallás földi maradványaival az egynyelvű két nép közötti szakadékot kívánná betemetni, és hát ideológiailag képzett vasmunkásként sem kell feltétlenül tisztában lennie azzal, hogy a vallásokat semmiképp sem szabad az általuk (is) sok évszázadon át kialakított értékrendek reflexeivel összekeverni, még kevésbé pedig erőszakkal nyomni el őket, már csak azért sem, mert az erőszak megszüntével az éled újra leginkább, aminek feltámadása a legkevésbé mondható kívánatosnak. Mindenesetre a második világháború alatti kölesönös tömegmészárlásokból (amelyekben a hazaiak sokkal inkább jeleskednek az idegeneknél, és amelyeknek mindkét oldalon akadtak nemcsak eszmeileg, de sajátkezüleg, illetve – "késüleget" közreműködő szerzetes- és pap-résztevői is) a csetnikhez és az usztasához győztes harmadikként társuló partizán-martalócság a maga hasonló, de az áldozatok közt más elvek alapján válogató módszereivel akkor is kiutat kínált, ha ez másodsorra sem vezetett el végleg az áhított jugoszlávsághoz.

Ahhoz, ami valójában sohasem volt igazán áhított horvát részről sem. Legkevésbé az államiság, illetve a függetlenségi törekvések tekintetében, amelyeket irodalmi-kultu-

rális áramlatként időben ugyan megelőz, ám politikailag sosem válik benne igazán uralkodóvá. Mert a nemzeti öntudatra ébredő horvátorságon belül, azt követően, hogy a lovaszoborként Zágráb főterén egykor fenyegetően Budapest, ma viszont Belgrád felé forduló Jelačić bán vezetésével a sajnós nem túl megértő Kossuth ellenében, a többi nemzetséggel együtt a Habsburgokban való csalódást választja inkább, Bécs-barát, Pest-barát és délszláv-pánszláv irányzatok egyaránt megtalálhatók. Nem függetlenül a rég létező horvát-szerb ellentétektől, amelyeknek már akkor is vannak véres epizódjaik, mivel nem csak Gaj és az egy ideig bánként is működő *Ivan Mažuranić* költő-politikus létezik, hanem a Pesten filozófiából doktoráló *Ante Starčević* is, a nemes usztasa örökséget napjainkig továbbvivő Horvát Jogpártnak az az alapítója, akiről a három szerb elevenen megsütéséről szóló legendát ma is mesélik - előzményeként a náci Németország életre hívta Független Horvát Állambeli torokelvágasoknak, bunkóval és kalapáccsal való tömeges agyonveréseknek, eleven koponyákba való szögbeveréseknek, karsztvidékek földalatti üregeibe való levettetéseknek, egészen a horvát "poglavnik", *Ante Pavelić* *Curzio Malaparte Kaputt*-jában említett húsz kiló emberszeméig. Ámbár hogy mi igaz és hogyan mindabból, aminek inkább csak egyik oldaláról az elmúlt évtizedek során, mi, győztesektől megtizedelt déli perem-magyarok is épp eleget tanulhattunk, hallhattunk, olvashattunk, s ami ma, európai és ENSZ-megfigyelők ellenére is ellenőrizhetetlenül ismétlődik meg, arról nem könnyű bármit is szólni.

Mivel itt, minden, amiről hallunk, éppúgy lehet ellenkező előjellel is igaz, mint egyáltalán nem, ám aminek igazságként, álhírként vagy hazugságként részét képezi, az a maga totalitásában túlságosan is szörnyű ahhoz, hogy igaz ne legyen. Értve totalitáson a hagyományok megalapozta kölcsönösséget. Azzal is összefüggésben akár, hogy török uralta hazájából az elmenekült szerbségnek lakhelyül gyakran a kopár, s a jelentősebb településektől távoli hegyvidék jutott, szükségképpen együtt a "kecskés" elmaradottság állapotával. Vagyis egyfelől a lenézettek sérelmeket megtorló, barbár lázadó dühe gyilkol, másfelől a kulturális álfölényből fakadó szadista rendcsinálása – ott, ahol "nép" és "hatalom" összecsapása el sem választható igazán az etnikumok konfliktusától. Mert a gyöke-
rek mélyen a múltba nyúlnak. Úgyhogy az állítólagos magyarosítási kísérleteiért húsz évén át intenzíven utált gróf *Khuen-Héderváry Károly*, horvát báni minőségében, éppúgy két egymás ellen acsarkodó népesség között egyensúlyoz, ahogy a mohamedán bosnyákok által is lakott Boszniában három között a délszláv kultúra értője és értékelőjeként, a nagy műveltségű *Kállay Béni*. Naivként is nyilván – mert hát létezhet-e hálátlanabb szerep a megértő helytartóénál? Pedig a szerbek történetéről könyvet is írt – amellet, hogy belgrádi főkonzulként hasztalanul próbálta meg kivonni az orosz befolyás alól azt a Szerbiát, amely mind kevésbé képes ellenállni a délszláv Piemontként kínálkozó szerep csábító démonának.

*

De ha már a párhuzamoknál tartunk, miéért ne emlegethetnénk a harcias Szerbiát akár Spártaként is, netán a majdani délszláv hegemónia kérdésének másik pólusát jelentő horvát Athénnal, Zágrábbal szemben. Még ha létezett "Szerb Athén" is, a Szerbia területén sokáig kívül eső bácskai Újvidék, annak ellenére, hogy a város lakosságának többsége nem kis ideig még jugoszlávvá válását követően sem szerb, de ahol a múlt századi szerb műveltség intézményei egyre inkább összpontosulnak. Mert errefelé másfajta, polgárosultabb szerbség él, a Habsburg-monarchia nyelvi-etnikai-kulturális többszólamúságához inkább alkalmazkodva. Romantikus nemzeti hevülettől is áthatottan, de a környezet és Európa egésze iránt is nyitottabban – aligha véletlen, hogy a múlt század szerb irodalmának legjelesebbjei zömükben innen származnak. Nemcsak kultúrát, szellemi hatásokat közvetít azonban Szerbia felé ez a vidék, hanem annak hordozóit is: pedagógusokat, jogászokat, orvosokat, mérnököket exportálva. Abba a kis szerb fejedelemségbe, majd királyságba, ahol ezek a "prékóiak" – ahogyan itt azokat a Dunától és a Szávától északra élőket nevezik –, nem egyszer jelentős állami tisztségeket is betöltenek, alkalmasint az őshonosok bosszúságára. Túl a kenyéririgységen, feltehetően a "másság" miatt, a kisebbségi komplexust szülő kulturális többlet következtében, és aminek nyomelemei, mintha még mindig kísértének. Ha másban nem is, hát olyan alkalmak kiobbantotta indulatokban, amilyenekről egy egyes házasságából keserűvé jzánodott női telefonhang is vall nemrég: "...meg-

mondták kerek-percec, te, még ha nem is lennél magyar, akkor se tartoznál igazán közeink, te akkor is prékói vagy..."

Bár Szerbia mind militánsabb piemontoskodása egyelőre nem északra irányul, s nem is a jugoszlávság jegyében nyilvánul meg, sokkal inkább délre, az akkori szerb állam határain túli szerbség felé, a Rigómezőre, a Szandzsákra és a dušani örökség jogán Dél-Szerbiává álmódott Macedóniára tekintőn, arrafelé, ahol a balkáni háborúk idején majd, korabeli újságok híradása szerint, a szerb hadsereg súlyos vérengzéseket hajt végre az albán és cincár falvakban, hasonlatosakat a románok által véghezvittekhez a dobrudzsai bolgárok között, bár a felsorolás itt nyilván még kiegészíthető, mivel ezeken a tájakon a népiértés mintha magától értetődően illeszkedne a hadviseléshez... Vagyis az egyelőre még nem vérbe borult Európa, akárcsak ma, borzadhat és botránkozhat, távolbalátás híján hatékonyabb oda nem figyeléssel kímélve meg magát a felesleges ártalmaktól. De a szerb hazafias tekintet azért nyugatra is irányul, az egy ideig még töröknek megmaradó Boszniára, amelynek osztrák okkupálását, majd annektálását az össz-szerbséget egységbe álmódók merényletig menően zokon is veszik. Mert az egyesülést-terjeszkedést szorgalmazó politika célja sokáig mégis inkább a szerb és nem a délszláv egység, a hagyományos szerb címer négy cirill SZ (C) betűje akkor is az egyedüli megoldást jelentő szerb egység hirdetője, ha azt olykor maguk a szerbek is összekeverik a jugoszlávsággal.

*

Mert ami a jugoszlávot illeti, kulturális-irodalmi elképzelésből ugyan politikaivá is átnövi magát, ámde anélkül, hogy a népben igazán gyökeret verne. Annyira legalábbis nem, hogy a szerb identitástudat helyébe a jugoszláv lépjen. Annak ellenére hasonlatosan a horváthoz, hogy egyes vidékek szerb-horvát anyanyelvű katolikusai olykor inkább dalmátok, bunyevácok, sokácok, bizonyos késéssel és ma sem egészen egyértelműen kötődnek ahhoz a horvát nemzethez, amelynek egyes értelmiségie az első világháború alatt körülöngicsélik, s ötletekkel is bombázzák az egy ideig a központi hatalmak által meghódított Szerbián kívül került szerb vezetést, vagy ágálnak a Masaryk-Beneš-féle cseh emigrációval közösen a nagy emigrációval közösen a nagy szövetségeseknél a szláv érdekekért. Ám a Monarchia horvát ezredei, egészen a nem is annyira katonai, mint gaz-

dasági összeomlásig, hűség dolgában alig különböznek Európa katonáitól és balekjaitól – a magyaroktól. És szinte az utolsó pillanatig nem világos, mi is következik ezután, Nagy-Szerbia-e vagy Jugoszlávia, a Monarchia délszláv részeinek leválására azután kerül csak sor, hogy az antant győztesei elhatározzák a Habsburg-birodalom felosz(la)tását. Akkor alakul meg, annak ellenére, hogy a "jugoszláv" szó rég megszületett már, előbb a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság, a Monarchiától örökölt szóhasználatból elve három "néptörzs" államaként; népszavazást meggyőzően aligha helyettesítő lelkesen csatlakozó népgyűlések, különféle "nemzeti tanácsok" határozatainak segítségével.

Hogy az együttélés nehézségei szinte azonnal elkezdődjenek.

Mindenekelőtt az eltérő kulturális hagyományok következtében, ami nem minden szempontból nézve szintkülönbség is. Bár a kultúrák abban az értelemben egyenértékűek csak, hogy "tulajdonosaik" számára olyan belső használatra való értékrendet és jelrendszert képeznek, amely "befelé" ugyan mindig betölti feladatát, ám újabb korok civilizációs követelményeinek jól, vagy kevésbé jól is megfelelhet. Jól, ha a racionális, intellektuális és individualisztikus elemek dominálnak benne, és kevésbé jól, ha az emocionálisak, mitikusak és kollektív jellegűek uralkodnak. Szívesen említeném különben a demokritikusságot is, csak hát a horvát többletet illetően inkább egyfajta liberalizmusról lehet szó, s a jogállamiságról, arról, ami főleg a dualizmus korában mégiscsak jellemzője volt a K.und K.-nak. Ellentétben Szerbiával,

írnám le, ha nem jutna eszembe egy állítás az első világháború előtti Szerbia demokritikus jellegéről. – "Lehet, hogy demokrácia volt, de paraszti", mondom erre, amit beszélgetőtársam készséggel el is ismer, mintegy megerősítve, hogy a dolog lényege épp ebben rejlik. Külön a szerb társadalom patriarchalizmusa miatt is, ami óhatatlanul tekintélyelvű személyiséget fejleszt ki, örökultuszt szül, s a kreatív adottságokat sem fejleszti éppen. Ilyen társadalomban, még ha meg is van a szólás-, sajtó- és gyülekezési szabadság, népakaratként az egyének többségének akarata helyett inkább kollektivistá reflexek érvényesülnek. Nyilvánvalóan annak következtében, hogy Szerbia nemessége, hasonlatosan más balkáni államok nemességéhez, a török hódítás nyomán eltűnve, a csupaszon maradt parasztságot egyedül a szintén paraszti "emberanyagból" táplálkozó egyházra hagyta. Vagyis a szerbség, noha az egykori szerb királyi udvarban, amint azt ma sokan szinte sztereotíp módon hangsúlyozzák, előbb ettek késsel és villával, mint a sokáig barbárabb Frankhonban és Albionban, oly mértékben vált "történelemileg csonka nemzetté", hogy az öntudatra ébredés korának mindkét fejedelmi családjá, a Karadjordjević és az Obrenović-ház, szintén paraszti gyökerű kereskedőrétegből nőtte ki magát. Látszólag a szerbségnek abból a monarchikus beállítottságából fakadóan, ami azért nem különleges nemzeti sajátosság, mert az államiság múltjával megáldott vagy megvert népeknek többnyire monarchikus múltjuk is van.

Más kérdés, csakugyan a "Nemzeti életéről" bizonyítja-e, hogy miközben a Balkán

más, államiságukat visszanyerő nemzetei, Európa gyámkodása mellett, facér Hohenzollern vagy Coburg hercegeket emelnek trónra – a szerbség két egymással rivalizáló nemzeti uralkodóházat is kitermel; féltő, hogy túlságosan is a maga számára csupán, mivel ezek az újjazdagnak tetsző dinasztikiák feltehetőleg a horvátok és szlovénok azon részének sem imponálnak különösebben, amelyik nem feltétlenül híve ugyan a Habsburgháznak, ám mintha utólag mégis arra döbbenne rá, hogy annak stílusához alkalmasint jobban hozzászokott, semmint maga is hitte volna.

*

A horvát nemesség ugyanis a századok során megmaradva, nagyjából a magyarhoz hasonlóan, ám részben idegen elemekkel is összekeverten vált polgárosodva a nemzeti öntudat hordozójává. Olykor a közös délszláv haza híveként emlékeztetve arra a jó házból való úrilányra, aki fehér lányszobájában ábrándozva, daliás jövődöbelijének bárdolatlanságát észre sem veszi, illetve azt hiszi, hogy választottját megnevelheti, "kikapálhatja". Nem mintha nem lenne a horvát parasztság is elmaradott, ám létezik fölötte egy nem paraszti uralkodó osztály, no meg egy nemzetközi világegyház, amely nem paraszti kulturális értékminták szerint is befolyásolja. Vagyis: a népmertalitás egymástól eltérő, noha az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy az egyazon vidéken rég együttélő szerbek és horvátok életszemlélete és szokáskultúrája, eltekintve a valláshoz szorosan kö-

tődőktől, alig különbözik egymástól, sőt az utóbbi évtizedekben valószínűleg méginkább "összerázódott".

A déli-délkeleti tájakról való beszivárgás vagy éppen beözönlés ugyanis mindjárt az első közös délszláv állam létrejöttekor kezdődött, nem utolsósorban a központilag ki-nevezett nem őslakos tisztviselők áradatával. Olyan tájakról valókkal, ahol bizánci örökségként vagy törökhagyásként az önkényeskedés a korrumpálhatóság a tisztségviselésnek szinte az ártatlanságig természetes velejárója. Mert lehettek ugyan korruptak a Monarchia hivatalnokai is, sőt nyilván külön magyar "korrupciós kultúráról" is beszélhetünk, alkalmasint horvátokról is, a most hatályba lépő szükségképpen "stilisztikailag" is újnak minősül. Mivel ez a gyakran sivár szülőföldről "dús vadászmezők" felé kirajzó had nem csupán eltérő modorát, illetve modortalanságát hozza magával, azt, amibe a korábbi urak kasztjellegűen egymás közötti "pertu"-jától lényegileg különböző parlagias (le)tegezés is befér, hanem hozza tisztségeinek szerb hivatalos megnevezését is a korábban használatos horvátal szemben. Mert a "más-ság" akkor lesz csak nehezen tolerálható igazán, ha parancsoló módon fejezi ki magát, olyanok részéről érve felülről bennünket, akiket alattunk lévőeknek érzünk. Hiszen más lezserül mellőzni valamilyen viselkedési normát, s más nem is ismerni, más tudatosan, idézőjeles nyomaték kedvéért használni obszcén szavakat, s más azokat beszédünk természetes részeként szinte észre sem venni. Ahogy spontánul szenvedélyesnek lenni is más, és más megleckéztetően visszafogott-

nak. Olyannak például, amelyennek a Jugoszláv Kommunista Szövetség utolsó elnöke (vagy főtitkára?) *Stipe Šuvar* is mutatkozott... ki emlékszik ma már rá különben, ám számomra éppen hideg mosolyú, de pózolás-tól sem mentes pengevillogtatása maradt emlékezetes a vég kezdetét jelentő utolsó pártkongresszuson, szemben a furkósbottal hadonászó, vérmes Miloševićyal. Mert ez a kétfajta alapállás mintha elmaradhatatlan kelleke is lenne a két nép kapcsolatának, megjátszhatóságában, sőt megjátszani szinte kötelező érvényében. És hát a hazulról hozott eltérő viselkedés könnyen lehet a házas-ságban tányérhajigáló jelenetek okozója, amiért is a szerb és horvát kapcsolatokat tanulmányozva nehéz megszabadulni a feltevéstől, miszerint az érdekek ütközése mellett, izlésbeli tényezők is alakítói lehetnek a történelemnek; mindjárt az együttélés elején olyan családi viharokat is kiobbantva, amelyen a képviselőházban a horvát parasztpárti Radić-fivérek meggyilkolása.

Vagyis a második világhégés kezdetekor már szinte okunk sincs afelett csodálkozni, hogy alig valamivel azután, hogy Belgrád népe "Inkább háborút, mint egyezményt!" kiáltással a háromhatalmi egyezményt aláíró kormányt megbuktatva szörnyűséges terrorbombázást zúdít saját fejére, a bevonuló Wehrmacht egységeit virágosó fogadja Zágráb utcáin. Nyilván nem kis mértékben járulva hozzá, hogy az újbóli győztesek a "fasiszta nemzet" címkéjét a horvát népre is ráragasszák.

*

Szemben a "demokratikus" szerbvel, illetve ellenségei szerint nyilván a "kommunistaival" – jutunk el immár a szerbség állítólagos *negyedik* tartópilléréhez, a kommunistaellenességhez. Úgy vélekedve, hogy a kommunizmus, amikor a "kizsákmányolás megszüntetése" érdekében osztályharcra, forradalomra buzdít, nemcsak az uralkodó osztály hatalomtól való megfosztására, sőt elpusztítására törekszik, hanem a szellemi elit megsemmisítésére is egyúttal, egyszerűen mert a szellemiek többnyire ott vannak, ahol az anyagiak is, jószerevel annak az értelmiségnek a birtokában, amely zömében a kizsákmányolóként meghatározhatók sorából származik. Illetve, eltekintve a beilleszkedni képtelen zsenik és álzsenik, valamint a versengésből kihulló selejtesek forradalmárkodásra hajlamos kivételétől, többnyire őket szolgálja. Akaratlanul is, hiszen, ha meggondoljuk, hogy miképpen szolgálhatja nemzetét valaki úgy, hogy ne az uralkodó réteget is szolgálja, akkor éppúgy hiányzik a csalthatalan recept, mint ahhoz, hogy miként fosszuk meg hatalmától az uralkodó réteget anélkül, hogy esztől is ne fosszuk meg azt a társadalmat, amelyet – elméletileg legalábbis – előnyére kívánunk megváltoztatni. Ha viszont nemzetben gondolkodva "nacioanlisták" vagyunk, egyúttal kommunistaellenesek is vagyunk, csak mert nemzetünket dánként lefejezni éppúgy nem óhajtjuk, mint szingalézként.

Még ha kérdés is, csakugyan oly sokat vesztett-e a szerbség akár a jugoszlávsággal, akár a kommunizmussal. Figyelembe véve, hogy a másik oldalon szintén versenyt kár-

hozottatott jugoszlávságot és kommunizmust egyaránt szívesen tekintik pusztán a nagy-szerbség álcázásának, ami persze szintén primitív egyszerűsítés. Bár a jugoszlávságot illetően, a közös délszláv hazából a török elől, majd alól többször és többfelé kirajzott szerbség túlnyomó része Jugoszlávia létrejöttével mégis csak egy államba került, még hozzá más, nem szláv népek rovására, ami a nacionalizmus logikája szerint általában sem számít, s így nem is tekinthető külön szerb bűnnek. Ám a két háború közötti "régí", azaz most már "legrégibb" Jugoszlávia akkor is nem kevés joggal minősítható Nagy-Szerbiának, ha a Protićhoz hasonló szemléletűek szerint megalakulásakor kezdődött el a szerb identitásnak az az önfeladása, amelyet azért nehéz tragikusnak éreznünk, mert semmi köze a lényeghez, az anyanyelviség elvesztéséhez. Köze inkább ahhoz van csak, hogy előrehaladtával a szerbség kevésbé lett pravoszláv és bizánci, kevésbé cirill betűs, kevésbé bezárkózó a maga kultúrájába, ahhoz hogy világibbá váljék, európaibbá. Na meg hogy a egyes lakosságú területeken (ezúttal nem a nemslávok által is lakottakra gondolok), ha nem élvezi a hatalom külön védelmét, az európaibb reflexű horvátsággal nem állja a versenyt, minél inkább hagyományos értelemben vett szerbnek marad meg, annál kevésbé. Vagyis miközben a horvát gyomor nem veszi be az ejtóernyősként nyakába pottyantott állami tisztviselők balkániságát, a sokszor bunkóként lekezelt szerbség úgy érzi, saját véráldozatok árán kitágított hazájában szorul háttérbe – pedig még horvát és szlovén testvéreit is felszabadította a Habsburg elnyo-

más alól.

Másodszorra pedig a hitleri és egyéb megszállók alól, lévén viszont abban a megalapításban is némi igazság, miszerint a népfelszabadítóként emlegett partizánháborút szerb harcosok vívták meg horvát kommunisták vezetésével. Hiszen belegendolva a dolgokba, nem is nagyon történetelt ez másképp. Ha egyszer a szerb békétlenség nélkül is szerbirtó usztasa téboly mindenekelőtt szerbeket kényszerített partizánsorba, ellenben az eredetileg szociáldemokrata munkásmozgalom gyökerei a fejletlenebb és az első világháborúból győztesen kikerülő Szerbiában gyérebben voltak fellelhetők, mint a fejlettebb, de legyőzöttől feltrancsírozott Monarchiában. Emellett a szociális forradalmakat mégiscsak a vereség nyomora szokta életre hívni, s nem az olykor még üres hassal is himnuszéneklésre készítő győzelmi mámor. Vagyis a Tito-féle vezetésben viszonylag kevés a szerb, nem kis sérelmére, sőt annak ellenére, aggodalmára is a szerbségnek, hogy a második Jugoszlávia ugyanúgy az ő számára jelentett térfelnyitást, mint az első megszületése. A Vajdaságban például, amely "hála" az itteni németiség kiirtásának-elűzésének és a magyarság megkritikálásának, illetve a boszniai, líkai, zagorjei szerbek betelepítésének, a második világháború után válik csak szláv többségűvé. Bár a horvátok térfelnyitése is nyilvánvaló, a horvát tagköztársaság bizonyos vegyeslakta területein horvátoknak lenni nem feltétlenül előny, még kevésbé dicsőség.

Szlavóniai származású és partizánmúltú kórházi szobatársam, kinek anyja egyébként

falufelperzselő usztasa-megtörletés folytán szenved tűzhalált, az ötvenes évek második felében meglepéssel konstataálja, mennyivel kevesebben vallják magukat horvátnak, mint a háború előtt. A hatvanas évek közepén viszont egy, a horvátországi Eszékről közös szülővárosunkba hazalátogató feleség meséli, miképpen bocsátották el munkahelyéről férjét, majd vették vissza hosszú pereskedés után, csak mert fel merete tenni a kérdést, miért a szerb és miért nem a horvát zászlót tűzette ki a szövetségi lobogó mellé valamelyik állami ünnepen a gyár igazgatója. Hiába horvát és szlovén többségű a csúcsvezetés, a háborús érdemeket díjazni kell. Úgyhogy míg a szerb népesség a mostani földcsuszamlásig Horvátország lakosságának 16 százalékát tette ki, a horvát(!) pártban 40 százalékban volt képviselve, s hasonló arányokat emlegetnek a rendőrséget, az állambiztonsági szolgálatot és a hadsereg tisztikarát illetően is, ergó, a hatalmi térnyerés a számbelit messze meg is haladja. És ahol egy etnikum privilegizáltsága ennyire szembeütő, ott a kiegyenlítődést a tőle hátrányosan érintettek elnyomásként élik meg, sőt minden változás pusztá lehetősége is alkalmas lehet pánik szűlte agresszió kiváltására.

Amint az Kosovóban történt, ahol a szerbség térfelnyitése azért valóságos, mert nyelvi is az, ám mindenekelőtt az albánság szaporasága, szívóssága és igénytelensége következtében jött létre.

*

Vagyis a térnyerés minden vonalon egyértelmű - kivéve a szellemeket. Vagy inkább a szellemiséget. Aminek illusztráló epizódjai közt ott az a képernyőn látott horvátországi szerb menekült is, aki szerint hogyan is lehettek volna ők kiváltságosak, amikor a horvátokból mindenféle doktorok, belőlük meg rendőrök lettek. Vagy az a majd három évtized előtti tévé-vetélkedő a horvátországi Varasd és a kelet-szerbiai Zajecar diákjai közt, ahol szegény zajecari gyerekek főleg olyankor "kukulnak meg", amikor európai-nemzetközi tárgykörű kérdésekre kellene válaszolniuk, mivel inkább csak a maguk heroikus-epikus-népi-nemzeti kultúráján belül képesek eligazodni. Feltehetően nem csupán önhibájukból.

Előkerül itt szerb irodalomtanár ismerősöm esete is azzal a tanfelügyelőnővel, aki már-már a honleányi könnyek határán illeti szemrehányással, amiért az az osztálynaplót latin betűsen vezeti: amikor az "igazi" szerb írásbeliséget mégis csak a cirill írás jelenti. Pedig hosszú időn át hódít itt a latin betű: a lapok, folyóiratok, könyvek egy része, főleg a képzetesebb rétegeknek szántak. Belgrádban is latin betűsen látnak napvilágot; vagy esetleg kétféle változatban, nem utolsósorban a cirillt eleve "rühellő" nyugati országrész piaca érdekében. De sokáig a tévéadások feliratozása is jobbára latin betűs, logikusan vezetve el egy néhány év előtti riport vészharangkongatásáig: hová jutunk, ha már a belgrádi utcák gyakran nem szalonképes falfirkái is többnyire latin betűsek? – És feltehetően a Coca-Cola- és rock-kultúra hatásaként is van ez, amely a maga felszines nyugatiságá-

ban, amint láthatjuk, aligha tekinthető a legbizantiánusabb népi-heroizmusba való visszahanyatlás akadályának, bár nyilván akadtak, akik ebbe külön is besegítettek. Holott ha a szovjet tömbről leváló jugoszláv szocializmus hozott sikereket is, legyen bár szó látszat-szabadságról, látszat-demokráciáról vagy a fogyasztói társadalom olyan látszatáról, ami miatt a táborbeli sorstársak sokáig írgykedtek ránk, úgy ez nem is lehetett egyéb latin betűsnél. Átvitt értelemben persze, de személyekhez kötöten is akár, mivel az öngazgatás zsonglőrmutaványának kiötlője mégsem véletlenül Tito jobb keze, a szlovén Kardelj, szemben bal kezével, a szerb Rankovićyal, aki bukásakor készségesen bevallja, mennyire képtelen az inkább csak félreérthető megértésére. És aki szűrös tekintetű főrendőrként, a jovialis Kardelj által őszintén vagy csalárdul kínáltakat rendre visszaveszi, mindenekelett a kosovói albáknak lesz kíméletlen elnyomójává - e minőségében is sírják vissza sokáig a nagyszerbség képviselői.

Többé-kevésbé rejtett híveiként azon nacionalizmusok egyikének, melyek közül ez ellen alighanem azért folyik a küzdelem különösképpen hatástalanul, mivel ez a nacionalizmus önmaga előtt is keményvonalas kommunistának álcázottan államfenntartó erőként hiúsítja meg, hogy az időnkénti reformkísérleteket, főleg az ország európaibb tájain, komolyabban vegyék a kívánatosnál. Nem mintha közülük a vakmerőbbek vagy ügyetlenebbek, megkapva a minden irányban kiosztott egyensúlyfenntartó pofonokat, nem válhatnának nemzetük mártírjaivá.

Alighanem azért szaladva a rúd elé, amiért a hagyományos nemzeti reflexek hordozói túlságosan nehezen tudnak a kommunistaság hosszú időn át jól bevált s így már-már valódi ábrázatnak vélt álarcától megszabadulni. De elképzelhetően tán annak a szellemiségnek a következtében is, ami miatt a háborúban megnyerteket Szerbia békében mindig elvezít.

Amint az már végképp nyilvánvalónak látszik, a jugoszláv-ságot is. Mindazzal együtt, amit jelentett.

*

Állam-álmokban csalódottan vetve el a mesterséget, s térve vissza a "természeteshez". Ahhoz a szerbséghez, aminek Protić által említett négy tartópillére közül, attól tartok, mindössze kettő, a pravoszlávság és az államiság tekinthető igazán valóságosnak. Ám közülük a pravoszlávság mindjárt egy kirekesztő nemzeti önmeghatározás forrásává is lesz, veszélyesnek tetsző "nemzeti fundamentalizmus" okozójává. Múltba mutatóvá és regresszívnek tetszővé is, hiszen a "fundamentum" szükségképpen jelenti a régít, nemcsak a "jó öreget" és megbízhatót, ahová kudarc esetén menekülni szokás, hanem a barbárt és a primitívet is – aminek beilleszthetetlenségét korunk értékrendjébe és szűkebb-tágabb nemzetközi környezetünkbe, mind ösztönös hordozói, mind pedig tudatos megfogalmazói valószínűleg befelé fordultságuk következtében képtelenek észrevenni. Feltehetőleg azokat hibáztatva, akik szerbségüket lenyeletni hagyták a jugoszláv-sággal.

Azzal, ami napjainkra úgy vált végzetes tévedéssé, hogy eredetileg történelmi kihívás volt. Csak mert egy adott térségben adott volt egy azonos vagy azonossá formálható nyelven beszélő és nyilván közös eredetű népesség, amiből a nemzetállam divatjának idején annyira kézenfekvő feladatként kínálkozott egy közös haza létrehozása, hogy azon lehetne csodálkozni, ha ideája nem születik meg. A többihez "elég" volt a "körülmények összejátszása".

Valójában azonban szűkebb határok közötti létjogosultságát sem igen lehet kétségbevonni. Illetve, tekintettel az időközben jóvátehetetlenül megtörténtekre, "lehetett volna". Mivel itt óhatatlanul akkor is beugrik a profi történészek szokásos kifogása, hogy ti. a "mi történt volna, ha?" kérdésre értelmetlen választ keresni, ám úgy hiszem, nélküle a történelem tanulmányozása ugyanolyan céltalan lenne, mint a jövőndő faggatása. Számunkra is akár, akik itt déli perem-magyar-ként elfogadni vagy éppen szeretni ezt az országot annyira voltunk képesek, amennyire hagyta magát, vagy amennyire be tudtuk csapni magunkat. Úgyhogy márcsak emiatt is nehezemre esne csődjének legfőbb okát nem abban látni, sőt dilettáns módján nem afelett sajnálkozni, hogy bár Jugoszlávia a nemzetállam eszméjének jegyében alakult meg, nem sikerült hozzá megfelelő keretben tartott jugoszláv nemzetet is találni. Pedig létrehozói és sorsintézői ezzel többféleképpen is megpróbálkoztak.

A már említett három törzszű (Szerb, horvát, szlovén) vagy inkább három fejű egy törzszű egynemzetet követően, a "második Jugo-

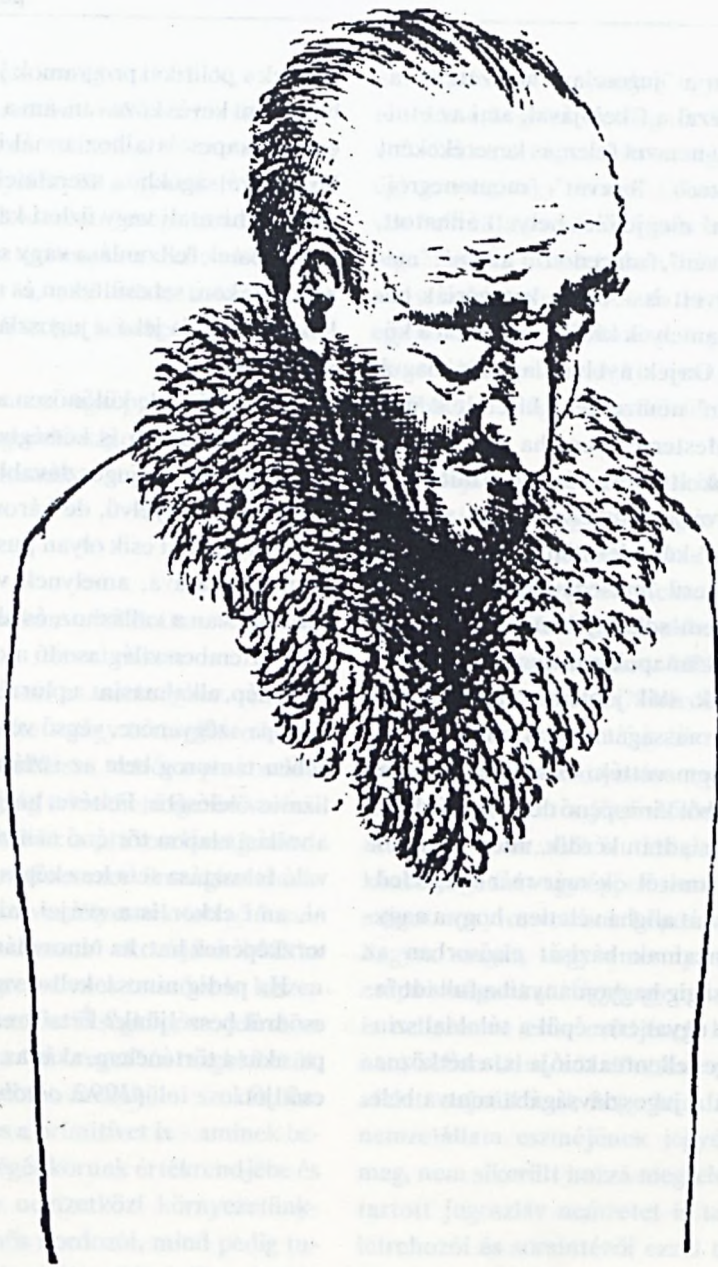

szlavia" idején a "jugoszláv" nemzeti hovatartozásnak azzal a fikciójával, ami az etnikai és politikai nemzet felemás keverékeként nemcsak a "szerb", "horvát", "montenegrói" és "muzulmán" megjelölés helyett állhatott, hanem a "szlovén", "macedón", "albán", "magyar" stb. helyett is – olyan kategóriák helyett is tehát, amelyek kívül esnek azon a körön, amelyet Gajék nyelvi alapon a maguk idejében "illír" nemzetként kíséreltek meg összefogni. Mesterségesen, ha úgy tetszik, ám ma is indokolttá téve a kérdést, mit veszít az a szerbhorvát anyanyelvű polgár, aki magát "jugoszláv"-ként definiálja, feltéve, hogy a vallási gyökerű "másodlagos nemzetmeghatározók" nem sokat jelentenek számára. Ahogy a mindennapok szintjén nem is jelentettek azoknak, akik jobbára városlakóként, szomszédaik másságát nyelvi eltérés híján netán észre sem vették, és akik az elmaradottság odvaiból kiröppenő démonok áldozataiként most riadtan kérdik, miért kérik tőlük számon, amiről ők már-már megfeledeztek. Mert hát aligha véletlen, hogy a nagyszerbség boncainak bázisát elsősorban az írástudatlanság hagyományaiba fulladt falu jelenti, de ugyanerre épül a túloldal szintén szélsőséges ellenreakciója is, a hétköznapioknak abba a jugoszlávságába rontva bele,

aminek a politikai programok jugoszlávságához vajmi kevés köze van, ám a mindennapok emberi kapcsolataihoz annál inkább. Azokhoz a barátságokhoz, szerelmekhez, házasságokhoz, hivatali vagy üzleti kapcsolatokhoz, amelyeknek felbomlása vagy szétrombolása, a halottakon, sebesülteken és romokon túl, a lelkek síkján is jelzi a jugoszláv tragédia abszurditását.

Mindenütt, de különösen a sorsa ellen az utolsó pillanatban is kétségbeesetten védekezni kívánó "legjugoszlávabb" Boszniában, amelynek egynyelvű, de három nemzetű lakossága anélkül esik olyan pusztító vallásháború áldozatává, amelynek valójában nem sok köze van a valláshoz, és ahol a korábban gyors ütemben világiasodó mohamedán bosnyák nép, alkalmasint a pluralista és toleráns Európa szégyenére, végső veszélyeztetettségében tántorog bele az iszlám fundamentalizmus ölelésébe. Feltéve, hogy államának az a vallási alapon történő nemzeti kantonokra való felosztása sem lesz képes megvédelmezni, ami ekkor is a svájci minta neveltséges torzképének hat, ha nincs más megoldás.

Ha pedig nincs... kell-e vajon több, hogy csödről beszéljünk? Értsük ezen akár Európa, akár a történelem, akár az emberi értelem csődjét. *(1992. október - november)*

Tóth László

Arcképek – Kassáról

*Adalékok a csehszlovákiai magyarság művelődéstörténetéhez
1945 és 1948 között*

A (cseh)szlovákiai magyarság kis híján hét és fél évtizedes, megpróbáltatásokkal teli útján nincs még egy útszakasz, mely az emberi és közösségi élet olyan, mérhetetlen szenvedéseket és megaláztatásokat hozó stációin vezetett volna végig, mint az 1945-1948 közötti.

A szóban forgó kis töredéknép ennek a négy esztendőnek a sokkját, traumáját, következményeit azóta sem tudta teljes egészében kiheverni, s az önszemléletében, a világhoz való viszonyulásában, illetve a társadalmi-szellemi életében mutatkozó nem egy kóros elváltozásnak ezekben az esztendőkből kereshetjük a gyökereit. Ugyanakkor mindmáig keveset tudunk erről az időszakról, még akkor is, ha a történet- és művelődéstörténet-írás figyelme az utóbbi, mintegy másfél évtizedben, különösen azonban három-négy esztendeje fokozott intenzitással fordult a csehszlovákiai magyarság történetének e fejezete felé. S bár ennek következtében lassan-lassan kezd szertefoszlni a "hallgatás éveinek" az ezen időszakot körbelegő legendája, mítosza is, hogy mást ne mondjak, a csehszlovákiai magyarság szóban forgó esztendeinek művelődéstörténeti vonatkozásait összefoglaló, monografikus igényű feldolgozás mindmáig nem készült még el. Következésképpen még mindig események százait-ezreit, s arcok tucatjait fedi homály, jóllehet mindegyiküknek nagy szerepük volt a csehszlovákiai magyarságra zuhogó ütések infernális következményeinek enyhítésében, illetve mindegyikük más-más oldalról világít rá erre az etnocídiummal felérő sorscsapásra.

Gömöry János

"Maradok az, aki voltam..."

Gömöry János (1869-1966) a két világháború közötti csehszlovákiai magyar művelő-

dés jellegetes és nagytekintélyű alakja volt. Elsősorban tanári munkájával, pedagógusi

működésével szerzett magának legendás nevet, ám kultúra- és közösségszervező ténykedése is a polgári Csehszlovákia magyar szellemi életének példamutató életpályái között jelölte ki helyét. Egyetemi tanulmányai elvégzése után, 1897-ben került Eperjesre, ahol az Evangélikus Kollégium főgimnáziumának tanára, 1903-tól 1926-ban történt nyugdíjaztatásáig pedig igazgatója lett. Ezt követően Kassára költözött, ahol a város köztisztviselőként álló polgáraként alaposan kivette részét a helyi, s tágabb értelemben a szlovenszkoói magyar szellemi élet formálásából. Ott volt a Kazinczy Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet, később a *Tamás Mihály* irányításával működtetett, 1937-ben létrehozott, kitűnő irodalmi folyóirat és kiadóvállalat, a Tatra megteremtésénél, föliltkára, majd elnöke a Kazinczy Társaságnak, s még hosszan sorolhatnánk szellemi vállalkozásait, társadalmi megbízatásait. Írt is, igaz, nem sokat: "csak annyit, amennyit szükségesnek érzett"¹ – jegyezte fel róla szép kisesszéjében *Szalatnai Rezső*. Egy eperjesi városkép maradt utána (*Eperjes*, in: *Tatra Almanach*, Pozsony 1938), egy iskolatörténet (*Az eperjesi kollégium rövid története*, Prešov 1933), egy *Caraffáról* szóló dolgozat (Rozsnyó 1930) és néhány helytörténeti munka, s végül, kilencvenhárom éves korában(!) megírta az adott korszak (csehszlovákiai magyar) művelődéstörténetének tanulmányozása szempontjából kikerülhetetlen dokumentumnak számító emlékiratát (*Emlékeim egy letűnt világról*, Budapest 1964). A könyvet – emelkedett hangvételű előszavában – Szalatnai Rezső teljes joggal nevezhette "egy szenvedélyes szervező, ismeret- és ízlésterjesztő művelt ember beszámolójának".²

Gömöry János a bécsi döntés, illetve Kassa Magyarországhoz való 1938-as visszacsatolása után is egy ideig még a város művelődésének középpontjában, s – tiszteletbeli elnökként – a Kazinczy Társaság élén maradt, és őt választották meg az evangélikus egyházközösség tiszteletbeli felügyelőjének is. "Úgy tűnt fel, hogy Kassa nyugodt, békés időknek néz elébe – emlékezik vissza könyvében ezekre az időkre. – Ez az állapot azonban nem tartott sokáig. ...olyan emberek vették át a város vezetését, akik a hitleri szellemben szinte rémuralmat teremtettek városunkban. (...) Láttam, meggyőződtem róla, hogy az én közéleti tevékenységem véget ért. Elhatároztam, hogy minden állásomról lemondok. Miként húszéves közéleti tevékenységemben, úgy most még kevésbé voltam hajlandó a hatalmon levők kedvéért lelki függetlenségemet, egyéni meggyőződésemet feláldozni. (...) Valóban a tizenkettedik órában vonultam vissza a közéletből. Visszavonulásom után a nyilasok kezébe került a Kazinczy Társaság vezetése."³

A nyilasok 1945. január 18-án hagyták el Kassát. A város, mely az ország német és magyar ajkú népessége szempontjából oly tragikus következményekkel járó "kassai kormányprogrammal" írta be nevét Csehszlovákia legújabbkori, közvetlenül a második világháború utáni történetébe, az alakulófélben lévő csehszlovák kormányzati szervek ideiglenes székhelye lett. A (vezető) magyar értelmiségieket és általában a középosztálybelieket tömegesen kényszerítik menekülésre, illetve utasítják ki az országból, egymás után nyilvánítják őket háborús bűnösöknek. Ilyen körülmények között az idős Gömöry János helyzete is bizonytalanra válik. Már

1945. április 27-én levélben keresi föl Szalatinai Rezsőt – ugyan ki mást? – és arra kéri, nézzzen utána, valóban rajta van-e a háborús bűnösként Magyarországra kiutasítandók listáján, mivel neki egymással ellentmondó értesülései vannak e tekintetben.⁴ Érdekeséggéként megemlítendő, hogy a köztisztviselőben álló idős férfiú e helyen egy "tegnapelőtti", tehát április 25-én írott levelére is hivatkozik, melynek azonban a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában fellelhető, Szalatinainak címzett levelek között nem találtam nyomát. Nyugdíját megvonják – ezt később Szalatinai Rezső közbenjárására kezdi el neki újból folyósítani –, a felesége házából befolyó szerény jövedelmekből – a lakbérékből – tengetik életüket, ám ezek is elapadóban vannak, a lakásukból minduntalan ki akarják őket tenni. Egy alkalommal például a szobáikat hatóságilag lepecsételték, s arra kényszerítették őket, hogy a konyhában lakjanak. Egy következő alkalommal viszont már a kiutasítási végzést is kézhez kapták, és három órán belül el kellett volna hagyniuk a várost, sőt az országot is, ebből azonban a kassai polgárok széleskörű tiltakozására – legalábbis egyelőre – nem lett semmi.⁵ Önéletrajzi kötetében ő maga így emlékezik vissza ezzel kapcsolatban: "Mióta a Beneš-kormány intézte az ország sorsát, állandóan ki voltunk téve annak, hogy bármely pillanatban kitelepítenek bennünket. De mégis kezserves volt annak elgondolása, hogy így, szinte meggyalázva, el kell hagynunk azt a földet, ahol serdülő ifjúkorom óta, egy hosszú életen át, a magam érdekeit igen sokszor feláldozva, önzetlenül, de a szlovákok nemzeti érzését megbecsülve, munkálkodtam a magyar kultúra terén."⁶

A személye ellen irányuló, meg-megújuló akcióknak az sem tudta elejét venni, hogy 1946-ban a magyar nemzetiségű antifasisztákat igazoló bizottság javaslatára – melynek elnöke a sokak által megbecsült helybéli orvos, az üldözött és nélkülözött csehszlovákiai magyarok megsegítésére Szalatinai Rezső által szervezett Segélyalap, valamint az ugyancsak Szalatinai irányításával működő illegális érdekvédelmi szerveződés, a Csehszlovákiai Magyar Végrehajtó Bizottság kassai összekötője, dr. *Simai Béla* volt! – csehszlovák állampolgárságát a helyi nemzeti bizottságtól ideiglenes érvénnyel visszakarta.⁷

Szalatinai Rezső hagyatékában Gömör János fentebb már említett, 1945. április 27-én írt levele és az 1947 nyarára eső kitelepítése között eltelt két esztendő alatt több mint félszáz levelet küldött – nagyjából havonta kettőt, vagyis kéthetenként egyet – fiatal(abb) pozsonyi íróársának. 1946. január 17-én például Szalatinaiék segélyakcióját dicséri, s a szlovákiai magyarság "szomorú, megalázó" sorsa fölött elmélkedik.⁸ S bár 1945 júliusa óta nem kapott nyugdíjat ő maga sem, és arra kényszerül, hogy lassan eladogassa a holmiját, mások miatt aggódik, és a nálánál is bizonytalanabb helyzetben lévő három kassai írótársa – *Darkó István*, *Keller Imre* és *Urr György* – számára kér Szalatinaitól segítséget. "A kassai magyar társadalom sorsa – úgy látom – meg van pecsételve"⁹ – summázza tapasztalatait 1946. március 4-én. Április 20-án saját nyugdíjának folyósítása ügyében is Szalatinaihoz fordul, miközben a Kassán megjelenő *Československý východ Nyugdíjasok, nyugdíj nélkül* című, a magyarok iránti együttérzéstől fűtött cikkére hivatkozik.¹⁰ Néhány héttel később, má-

jus 31-én viszont már arról ír, hogy a nyugdíját visszamenőleg is megkapta, majd ismét egymás után sorolja Szalatnainak azoknak a kassai polgároknak a nevét – többnyire idős tanítókat –, akiken segíteniük kellene. "Sok Szalatnaira volna szükségünk – írja levelének záró soraiban. – Az itt élő magyarság megújulását csak így remélhetjük."¹¹ Együtt örül Szalatnaival annak, hogy pozsonyi íróbarátjának ezekben a nehéz időkben és a fennálló súlyos körülmények között is napvilágot lát néha egy-egy írása – Szalatnai valószínűleg beszámolhatott Gömör Jánosnak dolgozatai időnkénti magyarországi megjelenéséről –, miközben nem titkolja amiatti aggodalmát, hogy vajon megalapozott-e Szalatnai derülátása?¹² Hiszen az ő tapasztalatai Kassán egészen másra utalnak: szüntelen zaklatásoknak van kitéve, s aligha számíthat arra, hogy sikerül megkapnia az állampolgársági bizonyítványát. A helybeli nemzeti bizottság például azért utasította vissza ez iránti kérelmét, mert magyarnak vallotta magát. Márpedig ő – írja Szalatnainak – három dologban nem hajlandó engedni: "becsületben, hitben és anyanyelv dolgában". S még önérzetesen hozzát teszi: "Máradok az, aki voltam."¹³ Majd a középosztály sorsán medítál, hiszen úgy látja, hogy a történelem jelenlegi pörölycsapásai a középosztályt sújtják leginkább. (Másutt a polgárság haldoklása fölött töpreng: "a középosztály felmorzsolódása a szemünk előtt foly le" – írja.¹⁴) Morfondírozását – annál is inkább, mivel a kommunista uralom évtizedei alatt nem sok módunk volt (cseh)szlovákiai magyar viszonylatban ilyen sorokat olvasni – érdemes e helyen tovább idéznünk: "A középosztály tragédiája borzalmas. (...) A technika vívmá-

nyai követelik a társadalom reformját, ez elöl ki nem lehet térni. Egy fejlettebb, virágzóbb társadalom eljövetele joggal várható, remélhető. Ennek megszületése azonban csak ilyen viszonylatok árán lehetséges-é? A kultúra nem került-é olyan örvénybe, amelyből nincs kiút, nincs szabadulás? Európa alkonya csakugyan bekövetkezett-é?"¹⁵

Tulajdonképpen ugyancsak a gondolatsort folytatja a következő, nemkülönben nagy jelentőségű, 1946. július 17-én írt levelében is. Kijelenti, hogy teljes mértékben azonosul a duna-völgyi népek összefogásának kossuthi eszméjével, majd emelkedett szavakkal figyelmezteti a szlovákokat pirruszi győzelmük kétes értékére: "...a szlovákságnak nem lehet érdeke, hogy jövőjét ilyen pirruszi [sic!] győzelemre építse. A szlovák népnek oly sok szép tulajdonsága van, hogy igazán nincsen szüksége ilyen módszerek alkalmazására, ha mindjárt ezeknek a módszereknek kedvez is az idő." De tovább is folytathatnánk az iménti idézetet, mivel példamutató helyzetelemzése és józan világszemlélete a csehszlovákiai magyarság legkiválóbb gondolkodói között jelöli ki a helyét ezekben a nehéz időkben is. "A szlovákság – írja – ma a Sturm und Drang perioda korszakában van. Egészséges, fiatal tettereje, tehetségeinek szárnybontása kell, hogy nemzeti önértékét fokozza s magába vetett bizalmát erősítse. Ám céljai elérésében számoljon helyzetével. Hitler és Sztalin világuralmi törekvései(k)ben nagy népekre támaszkodhattak és sok kilengést megengedhettek maguknak. A szlovák nép kicsiny nép. Sokat, mindent elérhet önállóságra való törekvésében, erre fenti jó tehetségei fel is jogosítják. Ám imperialista politikát nem kezdeményezhet – csak

mások seítségével. A világhatalmakéval, azokéval, akik ma grandiózus diplomáciai küzdelmeikben nyíltan a világ uralmára törnek. A kis népek az ő politikai elgondolásaikban csak annyiban értékek, mert felhasználhatók ideig-óráig nagy céljaik elérésében. Az ő szemükben nevetséges az a béka-egérharc, amelyet mi, kis népek, egymás ellen folytatunk és ha érdekük úgy kívánja, hol az egyiket, hol a másik kis népet áldozzák fel. Világnézeti és faji jelszavak hangoztatásával igazolják aztán tetteiket.¹⁶ Gömör János levelének idézett passzusai az *Üresjárat* című (titkos) naplójának sorait rovó *Fábry Zoltánt* juttatják eszünkbe. Kézenfekvőnek tűnik tehát, ha az agg tanárember visszaemlékezéseire írt lírai szépségű esszéjében Szalatnai Rezső is párhuzamba állítja kettőjüket.¹⁷ Miként stórszi magányában Fábry, ugyanolyan józan logikával veszi számba a felbolydult világ dolgait kassai üldöztettségében Gömör János is. Egyik levelében világnézeti káoszról beszél, s úgy találja, hogy a "modern eszmék" csupán bizonyos nacionalista és fasiszta törekvések elfedésére szolgálnak, melyek következtében a (cseh)szlovákiai magyarság "szétszóródottan, tehetetlenül, fáradtan néz a bizonytalan jövő" elébe. "Mily érték pusztul el hiábavalóan!" – sóhajt fel később. Meggyőződése ugyanis, hogy a hatalmi mámorban tobzódó (cseh)szlovák nacionalizmus számláját a jövőre nézve a jövátéhetetlen bűnök, helyrehozhatatlan hibák végláthatatlan sora terheli: "A csehszlovák állam megbízható polgárokat találna bennünk... A megtépázott, az áttelepítések folytán megfogyatkozott, elszegényedett magyarság – ha reszlovakizál is, nem lesz többé az az államfenntartó erő a csehszlovák állam szolgálatában, mintha

meghagyták volna a maga igaz mivoltában. Elkeseredett, elvadult, nemzetiségéből máról holnapra kiforgatott nép lesz az itt élő magyarokból. (...) Valjon ezt a folyamatot nem lehetne-e megállítani?"¹⁸ A (cseh)szlovákiai magyarság vezető rétegeinek, értelmiségének elűzését a két nép és a két kultúra közötti kapcsolatok szempontjából is végzetesnek látja. Hiszen éppen ez a réteg, ez az értelmiség volt a biztosítéka eddig is a kölesönös közeledésnek, egymás jobb megismerésének, megértésének. "A szlováksággal rokonszenvező magyar elit pusztulása vagy elnémitása földrészünk e poliglott területén pótolhatatlan veszteség – írja. – Évszázadok tapasztalata igazolja, hogy az itt lakó intelligens réteg (magyarok, németek, szlovákok) meg tudta egymást érteni, így különösen az evangélikus egyház körében magas kultúrát, humanizmust, közös életformát tudott teremteni. Valjon nem helyesebb, nem jobb lett volna ennek a drága múltnak ma elbozótosodott útjait kitisztítani és ezeken az utakon eljutni ahhoz az egymást megértő, egymás terhet vállaló új közösséghez, amelyen belül megszűnik az egymást gyűlölő fajok szörnyű harca?"¹⁹

Nem tétlenkedik ő maga sem. Fentebb is láttuk, gyakran kéri fiatal(abb) pozsonyi barátja közbenjárását az üldözött kassai magyar polgárok érdekében, s részt vállal a Szalatnai által irányított segélyakciók lebonyolításában is. Segédkezik a Pozsonyból érkező pénzek szétosztásában,²⁰ s készséggel egyetért Szalatnai ama javaslatával, hogy kezdjenek akciót "a nyomorban sínylő kassai magyarok felszegélyezésére".²¹ Elszörnyedve figyel, hova vezet, hogy az egyre fogyatkozó létszámú kassai magyar értelmiségnek

„nincs a mai követelményeknek megfelelő vezető rétege”.²²

Közben Szalatnaitól arról értesül, hogy ő is rákerült a Magyarországra való áttelepítésre kijelölték listájára. Meggyőződése, hogy mindez nem a véletlen műve volt, s már aligha lehetne bármit is tenni ellene, hiszen egy „Budapesten lakó és áttelepülni készülő szlovák előkelőség” vetett szemet felesége kassai házára.²³ Szóban forgó levelének kelte: 1947. május 2. Valamivel később újabb levelet írt Szalatnainak, melyben közölte, hogy hivatalosan is értesítették: június 10-én kitelepítik.²⁴ Július 4-én azonban újabb hírt kap: *Wagner Ferenc* pozsonyi magyar meghatalmazott közbelépésére az idős(ebb) kassai polgárokat – így Gömör Jánosékát is – törlik az áttelepítendő listájáról. „Mi a maradás mellett döntöttünk – írja ezzel kapcsolatban Szalatnainak –, habár fiunk túlnan van.” Majd hozzáteszi: „...sokan megmozdultak érdekekben, sőt, kényszerítettek, hogy én is mozogjak. Ebben azt látom, hogy reám még itt szükség van.”²⁵ Nem sokáig örülhetett azonban a hírnek, hogy maradhat. Egy hét sem telt el, s már újból a kitelepítés réme fenyegeti, mi több, a belügyi megbízotti hivatal – sürgősségi úton – még nagy nehezen visszanyert állampolgársági bizonyítványát is bevonta.²⁶ Ez utóbbi nem a kassai helyi szervek kezdeményezésére történt, sőt, azok helytelenítették az esetet, s csupán a felsőbb utasításnak engedelmessé váltak. Gömör János újfent arra gondol: a felesége házára fájhat valakinek a foga, azért kell megszabadulni tőle: „Valjon micsoda befolyásos ember lehet az – kérdezi július 13-i levelében Szalatnaitól –, aki erre eszközül magát a povereniket [értsd: megbízottat, azaz minisztert – T.L. megj.] is

fel tudja használni. Mindenesetre érdekes ez az eset – teszi még hozzá –, az itteni állapotokra jellemző.”²⁷

Szalatnai Rezső hagyatékának az MTA Kézirattárában lévő részében még egy – július 14-én keltezett – Kassán feladott levél található Gömör Jánostól, a következőt már a Budapest melletti Sós-kúton írta Szalatnainak, 1947. október 14-én.²⁸ Hogy írt-e még e két dátum között is pozsonyi barátjának, egyelőre nem tudni, életének alakulásáról, napjainak folyásáról azonban – egyéb források alapján – e két időpont között is viszonylag pontos képet alkothatunk.

Imént említett, július 14-i leveléből például megtudhatjuk, hogy sorsának további alakulásával kapcsolatban aznapra várta a döntést: kitelepítik-e, avagy maradhat-e szeretett városában? Július 15-én *Simai Bélától* kapott anyagi gondjainak enyhítésére 5000 koronát, azzal, hogy a pénzt a Segélyalap utalta ki számára. Egyidejűleg arra kérte *Simai Gömör Jánost*, hogy Budapestre érkezése után lépjen kapcsolatba *Krammer Jenővel* a Vallás- és Közoktatási Minisztériumban, valamint *Bióval*, azaz *Peéry Rezsővel*. Ezért nem ártana, ha Szalatnai is írna nekik Gömör János érdekében. „Csodálatos dolog – írja *Simai doktor* Szalatnainak –: az öreg tollával szeretne még bekapcsolódni a munkába. Mondanivalója van. És azt hiszem, hogy okos dolgokat mondhatna valóban.”²⁹

Keller Imre egyik, nemkülönben Szalatnai Rezsőnek küldött leveléből tudjuk, hogy egészen az utolsó pillanatig kérdéses volt, hogy Gömör Jánosnak végül is távoznia kell-e Kassáról, vagy sem. „Amint hallom: hétfőn délelőtt egy bizottság szállt ki nála, hogy megállapítsa, mennyi vagonra lesz

szüksége. János kinevete őket, hivatkozván ama rendelkezésre, hogy ő minden körülmények között Kassán marad. De azért nyugtalan volt. Délután bement a magyar és a szlovák bizottságba, és mindkét helyen tudomására hozták, hogy komolyan ki fogják őt cserélni. 24 órát adtak neki a becsomagolásra.³⁰ Kettőjük vonatkozásában érdekességként megemlítendő, hogy a maradni kívánó Gömör János szívesen felkínálta volna a helyét az áttelepítendő névsorában Keller Imrének, aki abban nem szerepelt, ám – miként azt Szalatnainak írt levelei tanúsítják – készséggel ment volna.

Gömör Jánost végül is 1947. július 19-én telepítették át Magyarországra, jóllehet ügyének – magyar barátain és tisztelőin kívül – olyan magasrangú szlovák pártfogói is akadtak, mint dr. Vladimír Čobrda evangélikus püspök, aki a következőket írta róla: "Nem sikerült mentesíteniük a kitelepítés alól pl. az öreg, közel nyolcvan éves, mindig, mindenben becsületes és a csehszlovák állammal szemben lojális férfit, a volt eperjesi professzort és igazgatót, Gömör Jánost, bár érdekében közbenjártam levélileg, személyesen és táviratilag olyan hiteles adatok szolgáltatásával, amiket feltétlenül figyelembe kellett volna venniük az intéző köröknek, ha nem érvényesültek volna bűnös hatások, személyi kérdések, vagyoni érdekek és még mit tudom én, mi minden más."³² Július 17-én vagy 18-án – a keletbélyegzőn a dátum elmosódott – Gömör János az alábbi táviratot küldte Szalatnai Rezsőnek Pozsonyba: *"MA KOEZOELTEEK SZERDAIG PAKOLJAK EZ LEHETETLEN = GOEMOERI."*³³ A kassai Demokrat című napilapban pedig – fizetett hirdetésként – a következő

bücsűsorok olvashatók tőle: "Véglegesen elhagyva Kassát, ezúton búcsúzom szlovák és magyar barátaimtól és ismerőseimtől. Ötvenhét éven keresztül voltam a magyar-szlovák barátság ösztönzője. Már 1904-ben a debreceni evangélikus zsinati konventben a szlovák nyelv oktatása mellett foglaltam állást. Ezért fájdalmas számomra a távozás. Ján Gömör."³⁴ A dráma ezzel betetőződni látszik. Ám az (újbóli) otthoneremtés, hazaváltás viszontagságai sem törik meg Gömör János életerejét, társadalmi és közéleti aktivitása – vélhetően a körülmények kényszerítő hatására – az új környezetben ismételtelen lendületre kap.³⁵ Pedig áttelepülését, új honfoglalását korántsem lehetett zökkenőmentesnek nevezni. A Gömör Jánossal együtt telepített kassaiak kálváriája ugyanis azzal folytatódott, hogy a magyar hatóságok egyelőre nem tudtak lakást biztosítani részükre, s ideiglenesen a Mester utcai gimnázium tantermeiben szállásolták el őket. Ám az otthonaikból, hazájukból kiűzött (cseh)szlovákiai magyarok másban sem találtak túlságosan lelkes fogadtatásra: "...közölték, hogy magunk is nézzünk körül – emlékezik vissza ezekre a napokra Gömör János –, és ha találunk átköltözött szlovákoktól itthagyt lakást, azt jelentsük be. Fura kívánság volt ez. Hiszen mi, idegenek, erre a feladatra nem voltunk alkalmasak. Elég hivatalos ridegséggel kezeltek bennünket."³⁶ A lehetetlen és megalázó helyzet ellen ugyancsak Gömör János emelte föl a szavát: "Testvérek, segítsetek, adjatok nekünk lakást!" – követelte az Új Otthon hasábjain. Nehezményezi, hogy milyen sok a félreértés és mekkora a tájékozatlanság az ország lakosságának nagy többségében a menekült és

áttelepített csehszlovákiai magyarokkal kapcsolatban: "A közvélemény tehetetlennek tekint bennünket" – panaszkodik. Márpedig például az elhelyezésük kérdése azért sem tűr halasztást, mert az iskolát – a közelgő új tanítási évre való tekintettel – augusztus 15-ig el kellene hagyniuk.³⁷

A Mester utcai gimnázium sorsüldözött lakóit végül is falun – Budapest környéki falvakban – helyezik el. Gömör János is, aki világléletemben városlakó polgár volt, hiába kérelmezi, hogy Budapesten vagy esetleg valamelyik másik városban telepítsék le – "hiszen magas korom ellenére kulturális munkámmal esetleg szolgálatot is tehetnék" –, kérését elutasították, őt magát pedig "leltári tárgyként" kezelték.³⁸ Így került a magyar fővárosához közeli Sós-kútra, jóllehet falun azelőtt sohasem élt, sőt járni is csak egyszer-kétszer járt, következképpen a falusi életet egyáltalán nem ismerte. A bürokratikus döntést lakonikus egykedvűséggel vette tudomásul, mondván, hogy hányattatásai után ez is egyfajta megoldást jelent számukra.³⁹ Vagy ahogy másutt mondja: "...minden nyomorúságunk, megpróbáltatásaink közepette örültünk, hogy ismét földél alá jutottunk. Örültünk a szerény parasztháznak, ahol fejünket a sok izgalom, gyötrődés után nyugalomra hajthattuk. Mint a fészkeből kizavart madár, húzódtunk meg új otthonunkban."⁴⁰

Közben Kassán továbbra sem ültek el a személye körüli indulatok. Az egyik szlovák lapban például azzal vádolták meg, hogy 150.000 koronát fizetett egy dr. Mikuláš Styk nevű ügyvédnek azért, hogy az neki a csehszlovák állampolgárságot megszerezze. A vádat – mivel állampolgárságát a "szokásos igazolási eljárás" után, nem pedig protekció

útján kapta meg – a leghatározottabban visszautasította. Annál is inkább, mivel az utóbbi ügysem változtatott volna a sorsán. "Tönkretettek lelkileg, testileg, vagyoniilag – írta ezzel kapcsolatban abban a *Nyilatkozatában*, melynek hatására a megvesztegetés gyanújával időközben perbe fogott ügyvédet végül is felmentették – és ezek után egy kis falusi házba kellett költöznünk. Lassan megnyugodtam sorsomban, hiszen nyugodt lelkiismerettel gondoltam életemre. S most még tisztességemtől, becsületemtől is meg akarnak fosztani."⁴¹

Az igazsághoz azonban hozzátartozik az is, hogy a sós-kútiak valamivel melegebb fogadtatásban részesítették a közük betelepített csehszlovákiai magyarokat, mint amilyenben Budapesten volt részük. Gömör János agilitásával, aktivitásával rögtön a falu társadalmi életének és művelődésének a középpontjába került. Felszólalása nyomán kapott például rövid időn belül villanyvilágítást és autóbuszjáratot a falu, előadásokat tartott a helybelieknek a reformkorról, Kossuthról, Táncsicsról, idős kora ellenére elvállalta a községi könyvtár vezetését.⁴² Lassan-lassan megszokta a falusi környezetet is, új életformáját véglegesnek tekinti. Pedig meglehetősen nehéz anyagi körülmények között él – nyugdíját mindössze 288 forintban állapították meg⁴³ –, s lakásként is egy romos állapotban lévő parasztházat utaltak ki nekik, amit legelőször is beköltözhetővé kellett tenniük.⁴⁴

Még éveket élt Sós-kúton odakerülése után, majd felesége halálát követően a pesthidegkúti Nyugdíjas Pedagógusok Otthonába költözött. A (cseh)szlovákiai magyar művelődéstörténet szempontjából alapvető fon-

tosságú adatokat és adalékokat tartalmazó emlékiratát is itt írta meg, kilencvenhárom éves korában, s még megérhette annak megjelenését is.

Jegyzetek

1. Szalatnai Rezső: Gömör Jánosnál. In: Két hazában egy igazsággal. Budapest 1982, 406. **2.** Szalatnai Rezső: Gömör János: egy magatartás példája. In: Gömör János: Emlékeim egy letűnt világról. Budapest 1964, 12. **3.** Gömör János: Emlékeim..., 222-223. **4.** Gömör János levelei Szalatnai Rezsőhöz. Szalatnai Rezső hagyatéka. Magyar Tudományos Akadémia Kézirattára, Ms 4254/9 (a továbbiakban: Ms 4254/9) **5.** Gömör János: Emlékeim..., 234. **6.** Uo., 235. **7.** Uo., 241-242. **8.** Gömör János levelei..., Uo., Ms 4254/10. **9.** Uo., Ms 4254/12. **10.** Uo., Ms 4254/14. **11.** Uo., Ms 4254/16. **12.** Kíváncsi-an várja – írja –, hogy Szalatnai publikációinak lesz-e, lehet-e folytatása, azazhogy "a kisebbségi sorsban élő magyarság kultúráját ápolhatja-e"? - Kelt: 1946. június 20-án. Uo., Ms 4254/17. **13.** Uo. **14.** Uo., Ms 4254/20. **15.** Uo., Ms 4254/17. **16.** Uo., Ms 4254/18. **17.** Szalatnai Rezső: Gömör János..., 13. **18.** Kelt: 1946. november 30. Gömör János levelei..., Ms 4254/19. **19.** Keltezés nélkül. Uo., Ms 4254/58. **20.** Uo., Ms 4254/21. **21.** Uo., Ms 4254/18. Az akciót azonban Simai

Béla ezúttal ellenezte, mivel "a gyűjtést hivatalos körök félremagyaráznák, fasiszta mozgalomnak minősítenék fasiszta magyarok felségélyezésére". - Uo. **22.** Uo., Ms 4254/25. **23.** Uo. **24.** Uo., Ms 4254/27. **25.** Uo., Ms 4254/29. **26.** Kelt: 1947. július 10-én. Uo., Ms 4254/30. **27.** Uo., Ms 4254/31. **28.** Uo., Ms 4254/32., **33.** **29.** Uo., Ms 4254/128. **30.** Kelt 1947. július 22-én. Keller Imre levelei Szalatnai Rezsőhöz. Szalatnai Rezső hagyatéka. Ms 4261/211. **31.** Uo. **32.** In: Gömör János: Emlékeim..., 237-238. **33.** Gömör János levelei..., Ms 4254/112. **34.** Demokrat, 1947. július 17., 6. **35.** Már rögtön megérkezésük első napjaiban cikket írt az Új Otthonba, melyben a kassaiság, a kassai genius loci dícséretét zengi: "Kassa lakossága egy nagy múlt öröklője, művelődési és gazdasági téren egyaránt. Ez a múlt olyan szellemet teremtett, amelyet régebben felvidéki szellemnek neveztek. (...) Tudjuk a történelemből, hogy ez a lakosság a múltban is a legértékesebb része volt az országnak." - Gömör János: Áttelepülő kassai magyarok. Új Otthon, 1947. augusztus 3., 4. **36.** Gömör János: Emlékeim..., 238. **37.** Gömör János: Testvérek, lakást kérünk! Új Otthon, 1947. augusztus 9., 4. **38.** Gömör János: Emlékeim..., 239. **39.** Uo. **40.** Gömör János: A sóskúti csoda. Új Otthon, 1947. november 15., 2. **41.** In: Gömör János: Emlékeim..., 239..., 239-241. **42.** Uo., 242-243. **43.** Uo., 239. **44.** Uo., 243.

Pihurik Judit

SODRÓDÁS

Kérdések és válaszlehetőségek 1944 nyarán

Hogyan sülyedhetünk idáig?

A fenti kérdés *Bethlen István* "A magyar politika a második világháborúban. Politikai tanulmány vagy vádirat" című, 1944 nyarán elkészített emlékiratában (a továbbiakban: Emlékirat) szerepel.¹

Az ötven oldalas munka két részből áll. Az elsőben Bethlen a német vereség egyértelmű voltát bizonyítja, ennek okait elemzi, áttekintve a két világháború közti külpolitikai helyzetet.

A második részben – a drámai "Hogyan sülyedhetünk idáig?" kérdés után – a magyar kormányok működését vizsgálja az 1931 és 1944 közti időszakban. Azt boncolgatja, hogy az ő miniszterelnöksége idején (1921-1931) fokozatosan konszolidálódó ország később hogyan haladt a tervezett békés revíziótól a háborúba való belépésig és a német megszállásig, milyen belpolitikai változások előzték meg ezt a tragédiát.

Emlékiratában Bethlen újrafogalmazza az öt évtizedek óta foglalkoztató gondolato-

kat. Ezek közül a legfontosabb: hogyan nyerhette volna vissza Magyarország a súlyát és tekintélyét a Kárpát-medencében. E cél elérésének alapvető feltételeként a Trianon utáni korszak politikai gondolkodásában – s így Bethlennél is – a teljes, de legalább részleges területi revízió jelenik meg. Ennek érdekében szükségszerűnek tűnik a magyarnémet kapcsolatok szorosabbá válása, hiszen Magyarország látszólag Németországtól várhatta a revíziós célok támogatását. Az érdekegyezőség azonban csak a békerendszer megkérdőjelezésében, lehetséges megbontásában állt fenn, a területi igények kielégítése hosszabb távon már érdekütközéshez vezetett volna.² Ezt nagyon kevesen vették figyelembe, és a német támogatásra automatikusan számítottak. Sokan azonosították a magyar célokat a németekével, a magyar igények jogosságát hangsúlyozva azt hitték, ezeket mindenki elismeri.

Bethlen, aki már korábban is tisztában volt a magyar revízióval kapcsolatos német véleménnyel,³ bár nem szívesen vette azt tu-

domásul, gyilkos iróniával ábrázolja a két ország viszonyát: *"...Hitler politikája a Duna-medencében soha nem irányult arra, hogy Szent István birodalmát, amelyben a magyar faj a vezető tényező, újból felépítse és e révén domináló tényezővé tegye a Duna-völgyében, hanem arra, hogy ezen a területen élő népfajok kölcsönös erőviszonyai egyiknek se billenjenek a javára, kölcsönös rivalitásuk fennmaradjon és e révén Németország domináló szerepe az összes fölött állandósítsák... Az a gondolat, hogy a mai Németország ég a vágytól, hogy Magyarország újra egy 21 milliós, erős államot alkosson, amely mint hű csatlósa helyette majd rendben tartja a Duna-medencét, azokhoz az együgyű politikai illúziókhöz tartozik, amelyekkel kávéházi politikusaink vagy a náluk még naívabb nyilasaink szeretik áltatni a jóhiszemű magyarokat..."⁴*

Ezt a kemény ítéletet nemcsak korábbi tapasztalatai támaszthatták alá, hanem az 1944-es év eseményei is, hiszen Bethlen illegálitásban, a Gestapo elől elrejtőzve írta Emlékiratát. De visszatekintésében vágyként és ideálként még ekkor is helyet kap a Szent István-i Magyarország gondolata, bizonyítva, hogy a realitásokkal szemben milyen erős volt az a hit, mely szerint nem csak egy etnikai elvű határmódosításnak lehet létjogosultsága. Fontosnak tartom viszont, hogy Bethlen esetében csupán vágyról van szó, melyet alárendel a lehetőségnek, és nem ringatja illúziókba magát. Ez a tisztánlátás sajnos nem volt általános a magyar katonai és politikai elitben még ekkor – 1944 nyarán – sem.

Bethlen 1940-es, a külügyminisztérium számára készített memoranduma⁵ bizo-

nyítja, hogy ő korábban is számolt a realitásokkal a magyar külpolitika esélyeit latolgatva. Már ekkor leírja, hogy szerinte a semlegesség megtartása lenne a legfontosabb, mert a háború utáni rendezéskor csak így kerülhető el a "győztesek gyűlölete". A háború kimenetelét még bizonytalanak tartja, de kevésbé valószínű szerinte, hogy a németek győzzenek. A háború utáni rendezéssel kapcsolatos elképzeléseinek vázolásakor is német vereséggel számol. 1940-es munkájában hívja fel a figyelmet arra is, hogy milyen fontos lenne az esetleges német és orosz terjeszkedéssel szemben a Duna-völgyi népek "méltányos kiegyezése", mely megakadályozná, hogy a kis népek újra védtelenné váljanak a nagyhatalmakkal szemben. (Magyarországnak ebben természetesen kiemelkedő szerepet szánna, a szomszédos államok által vitatható feltételekkel.) Bethlen tehát nem csak utólag, a tények ismeretében jelenti ki, hogy céltalanak és elhibázottnak tartja a Szovjetunió elleni hadbalépést, jóvátehetetlennek a hadiállapot beálltát az angolszász hatalmakkal. A háborúba való bekapcsolódás veszélyeire jóval korábban is figyelmeztetett.

Bethlen István egyetlen esetben tartotta volna indokoltnak a háborúba való belépést: ha támadás fenyegeti az országot. Ilyen veszély szerinte 1941 nyarán nem volt, nem fogadja el a kassai incidens kormány által elfogadott magyarozatát sem, mely szerint szovjet gépek voltak a bombázók. Bár még mindig kérdéses, hogy szándékos vagy véletlen, téves akcióról volt-e szó, *Borsányi Julián* kutatásai⁶ ma már valószínűsítik a szovjet támadást. Ezt Bethlen még nem látja bizonyítottnak, ő inkább Oroszország felé tartó cseh repülőkre gondol. Abban igaza van,

hogy a Magyarországgal területi kérdésekben vitában állóknak inkább érdeke volt, hogy a magyar hadsereg is a frontra kerüljön, mint a Szovjetunió, de ez az elképzelés ugyancsak nincs tényekkel alátámasztva. Lényegesnek e kérdésben azt tartom, hogy az eset diplomáciai tisztázása nem történt meg, *Werth Henrik* szavait idézve *"jól jött"*⁷ a kassai bombázás. Az bizonyosnak tűnik, hogy a visszaszerzett területek megtartásának igénye szerepet játszott a hadbalépésben; bár Bethlen tagadja, hogy erre a Németország iránti *"örök hála"* kötelezte volna Magyarországot. Nem hisz abban, hogy szándékos provokációról volt szó, és azt az állítást is cáfolja, mely szerint az ország a bolsevizmus ellen védi a világot: *"...nem ennek az életének gyökereiben megtámadott, maroknyi nemzetnek volt a hivatása tehát, hogy nemzeti hiúságát legyezgető szájhősök uszítására hősies pózba vágva magát teljesen feleslegesen keresztbe feküdjön azon az úton, amelyek az orosz gőzhenger nem minket, hanem Németországot lehengerelni készült..."*⁸

Azt állítja, hogy Magyarország megőrizhette volna semlegességét és hadseregét egészen addig, amíg az oroszok a Kárpátokat el nem érik. Akkor indokolt lett volna a védelemre való felkészülés, és a német segítség igénybevétele. E feltevésből kiindulva gondolja végig azokat a lépéseket, melyek ettől a lehetőségtől megfosztották az országot. Sem a földrajzi helyzet meghatározó voltát,⁹ sem a gazdasági kiszolgáltatottságot¹⁰ nem veszi figyelembe, azt sugallva ezzel, hogy Magyarországnak volt önálló cselekvési lehetősége. Ez az elmélet szorosan kapcsolható ahhoz az elképzeléséhez, mely szerint a magyar revízió lépései 1938 és 1941 között jogszerűek,

diplomáciailag elfogadhatóak voltak, és ezért Magyarország senkinek nem tartozik hálával. Ez utóbbi kijelentésével mások is egyetértenek, de a területvisszacsatolások módjával már nem mindenki. *Újpetery Elemér Teleki Pálra* hivatkozva, aki a második bécsi döntés után, a következményekre gondolva lehangolt volt, ezt írja: *"Hamarosan kiderült, hogy teljesen igaza volt. Megint egyszer kifejezetten akaratumk ellenére – a tengelytől kaptunk területi ajándékot, és nem a magunk erejéből."*¹¹ *Lakatos Géza* szintén *"területi ajándékok elfogadásának"* tartja a revíziót, és a magyar politikai és katonai halfogások között, melyek 1944–45 tragédiáihoz elvezettek, első helyen említi.¹²

Bethlen a felelősséget azokra hárítja, akik az indulatok elszabadulását, a radikális jobbratolódást lehetővé tették, megakadályozták, hogy a reálisan, józanul gondolkodók hallathassák szavukat. Szerinte így kötődött a nemzet egyre erősebben, nem csupán politikai, hanem érzelmi okokból is Németországhoz. *"...idegen célkitűzések és törekvések vak eszközeivé süllyedtünk."* – írja keserűen.¹³

E folyamat legmélyebb pontjának a német megszállást tartja. Emlékiratában így foglalja össze az ehhez vezető utat: *"Lassanként, észrevétlenül és egyenként tördelte ki a magyar kormányférfiak gyengülő ellenállása mellett a náci erőszak Szent István koronájából a szuverén drágaköveket... Így sodródtunk bele apránként a második világháborúba, jórészt az ország tudtán és akaratán kívül."*¹⁴ A megszállás következményeit később ténszerűen felsorolva közli, kiemelve a zsidók barbár üldözését, deportálását és az ország kifosztását.¹⁵

A "Hogyan sülyedhettünk idáig?" kérdésre a tanulmány második részében igyekszik Bethlen a választ megtalálni. A nemzet-halál gondolatával viaskodó reformkori költők képeit idézik "az utolsó 10-15 év" eseményeinek áttekintését bevezető sorai: "Kétségtelen, hogy a nemzet lelke súlyosan beteg, hogy a belső meghasonlás marcangolja és hogy a meghasonlás ezen percében kizárólag azok jutottak hangadó szóhoz, akik a gonosz indulatoknak, az alantas szenvedélyeknek, az öngyilkos és bűnös akarásnak hangos szócsöveivé szegődtek, amely indulatok a józan ész szavát, az önfegyelmzés köteleességét, a meggondolt ítélőképességet csíráiban fojtották meg, és szabad folyást engednek most a nemzetgyilkos cselekvéseknek. Kétségtelen az is, hogy a nemzet teljesen félre lett vezetve és bekötött szemmel rohan vesztébe, mert nincs, aki óvó szavát felemelje, aki felvilágosítsa igazi helyzetéről és visszarántsa a szakadéktól, melybe önfelédlt lélekkel rohan bele."¹⁶ E bevezető után 1931-től vizsgálja a magyar belpolitikát, középpontba állítva az egyes kormányfők tevékenységét, sőt jellemét is. Azokat a mozzanatokat kutatja, melyeknek egyenkénti negatív hatása nem volt azonnal észlelhető, vagy jelentéktelennnek tűnt, viszont egymásra rétegződve, összeadódva már visszafordíthatatlanná tették az eseményeket.

Károlyi Gyula kormányzásáról (1931-1932) röviden és elismerően ír, annál hosszabban tárgyalja Gömbös Gyula szerepét. Meglátása szerint az ő miniszterelnöksége (1932-1936) idején nőtt meg a titkos társaságok szerepe és indult meg a tisztikar politizálása. Ekkor alakult ki a kormánypárt radikális jobboldala, megerősödött a nemzeti-

szocializmus és az antiszemitizmus hatása. Hasonlóképpen ítéli meg Gömbös szerepét Kállay Miklós volt miniszterelnök is: "Céljának tekintette a nemzet állandó izgalomba tartását, és ezzel az olasz és német szociális diktatúrák felé terelte a nemzet figyelmét. Gömböst és híveit megszédítették e diktatúrák látszólagos sikerei, és megtévesztette őket a demokráciák látszólagos gyengesége. ... Gömbös még képes volt uralni a maga felidézte szellemet, gyöngye utódai azonban már nem."¹⁷

Ez a folyamat Bethlen szerint Darányi Kálmán kormányzása (1936-1938) alatt gyorsult fel. Úgy véli, az új miniszterelnök határozatlan, tépelődő természete lehetett az oka annak, hogy a negatív tendenciák visszafogása az általa célszerűnek vélt eszközökkel – a szélsőjobboldali mozgalmaknak tett engedelményekkel – nem sikerült. Legnagyobb kifogása: a magyar politika ekkor veszítette el az önállóság látszatát is, az ország "másodrendű csatlóssá" vált Németország mellett. (Az Emlékirat első részében, a magyar külpolitika lépéseinek elemzésekor az első hibás döntésként a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozást – 1940. november 20. – említi.) Nagyon fontos, negatív változásnak tekintti, hogy a fenti folyamatok a középosztály tekintélyes részét is befolyásolták.

Darányi Kálmánt a szélsőjobboldalhoz való közeledése miatt Horthy Bethlen közreműködésével mondatta le¹⁸, ennek ellenére az Emlékiratban az szerepel, hogy Imrédy Béla Darányi halála után lett miniszterelnök (1938-1939). Az ő intézkedései kezdettől elmentmondásosak voltak, hiszen Horthy és Bethlen a jobboldal visszaszorítását várták tőle, ehelyett "váratlan frontváltozással

egyenesen élére állott a radikális jobboldali mozgalmaknak".¹⁹ Mivel a revíziós siker erőszakosabbá tette belpolitikai fellépését, egyre szélesebb lett az ellene szervezkedő politikusok bázisa, így sikerült végül lemondatni. Talán az Emlékirat keletkezési körülményeivel magyarázható, hogy Bethlen nem említi a szélsőjobboldal megerősödését elősegítő miniszterelnökök menesztésében játszott szerepét, mert Imrédy lemondatásában is közreműködött, de erről sem szól. Kettejük politikai törekvéseinek szembenállása azonban nyilvánvaló volt. Imrédy megújulási programja, a tervezett "csodás forradalom" veszélyeztette Bethlen politikáját. Szinte misztikus erőt tulajdonít neki. "Hatása munkájának az országra nézve katasztrofális volt, mert mint miniszterelnök példájával tágra felnyitotta a nemzetiszocializmus pandora-szelencéjét, amelyből viharos erővel indultak romboló útjakra a jobboldali radikalizmus összes szelei és tarolták le a magyar nemzetnek minden szép vetését, amely útjukba akadt."²⁰

Az Imrédy után következő Teleki Pál (másodszor miniszterelnök 1939-1941 között) belpolitikájáról Bethlen elítélően nyilatkozik, sérelmezi a sajtószabadság korlátozását, és úgy véli, az 1939-es választások után megváltozott összetételű országgyűlés²¹ éppen legfontosabb funkcióit – a szabadságjogok védelmét, a közvélemény irányítását, a kormány munkájának ellenőrzését – nem teljesítette. Így nem működhetett olyan fékező erőként sem, amely a háborúba lépést megakadályozta volna. Teleki miniszterelnökségének tárgyalásakor Bethlen nem vizsgálja a belpolitikának a külpolitikára gyakorolt hatását, pedig az Emlékirat

más részeiben erre nagy figyelmet fordít. Újra Vörösmarty képeit, kifejezéseit idéző szavakkal jellemzi az 1941-re kialakuló belpolitikai helyzetet: *"A magyar közéletre lassanként a diktatúrás butulás köde lomhán terpeszkedett széjjel, úgy éreztük, hogy a magyar alkotmány berozsdásodott kerekeli megszűntek forogni és beállott a halál, a tökéletes csönd, amelyet csak mohó férgek rá-gása zavart meg néha."*²² Ezek után meglepő az az elismerés, mellyel Teleki külpolitikájának adózik, hangsúlyozva, hogy Bárdossyval ellentétben ő soha nem keverte volna háborúba az országot. Itt kiemeli ezt a tényt, de korábban a revízió lépéseit felidézve elismerően írt a Románia elleni katonai felvonulásról, mellyel szerinte Teleki kikényszerítette a második bécsi döntést. Említett 1940-es memorandumában is számol ezzel a lehetőséggel, de csak Magyarország katonai megerősödése esetén. A katonai nyomást megengedhető eszköznek tartotta *"az elrablott területek"* visszaszerzése érdekében. Ugyanezt a fenyegető akciót katonailag könnyelmű gesztusnak nevezi Lakatos Géza, melynek következménye súlyos vereség lett volna.²³

A visszatekintés stílusa szembetűnően megváltozik, amint Bethlen elemzésében Magyarország háborús szereplésének témájához közelít. Mivel az 1938 és 1941 között végbemenő területi változásokat diplomáciailag elfogadhatóknak tekinti, nem vitatja, illetve görcsösen bizonygatja a Jugoszlávia elleni akció jogszerűségét is, nem keres és talál összefüggést e lépések és a háborúba való bekapcsolódás között. Annak ellenére, hogy részletesen taglalja a radikális jobboldal és a német nemzetiszocializmus hatásának erő-

sődését, a hadbalépésben egyedül Bárdossy szerepét emeli ki. Beállításában ő jóhíszemű politikus, aki nem tudott ellenállni a *"csábításnak"*, és német nyomásra *"hadat üzent Oroszországnak"*, holott Hitler nem szólította fel Magyarországot a fegyveres fellépésre, és ekkor még politikai nyomást sem gyakorolt a kormányra.²⁴ A kassai bombázás tényét itt nem is említi, pedig a tisztázatlan esemény ürügyként való felhasználása is bizonyítja, hogy jelentős belső erők szorgalmazták a háborúba való bekapcsolódást.²⁵ Ennek ellenére sem hadüzenet elküldésére kerül sor, hanem a hadiállapot beálltának a bejelentésére.²⁶

A fentiekől függetlenül ez a lépés valóban jóvátehetőnek bizonyult. A doni katasztrófa után Magyarország kiszolgáltatott helyzetbe került, a veszteségeket alig lehetett pótolni. Bethlen így írja le a következményeket: *"Újból ott álltunk hadsereg nélkül egy állig felfegyverzett világban... Soha még nemzet ily könnyelműen és céltalanul nem tette kockára életérdekeit, mint mi ebben a percben. Valóban Don Quijote módjára vívtuk a magunk szélmalomharcát minden pozitív háborús cél nélkül, amikor minden erőnket tartalékolnunk kellett volna arra a végső időpontra, amikor Szent István palástja felett kezdődik majd a marakodás szomszédaink részéről..."*²⁷

A tragédiák sorát Kállay Miklós próbálta megállítani. Bethlen az ő tevékenységéről röviden és elismerően ír, ez esetben a lehetőségeket is figyelembe véve. Nem kerülheti meg a szövetségesekkel való tárgyalások témáját – bár feltételes módban említi azokat –, de hangsúlyozza, hogy sem a kapcsolatfelvételt, sem más okot nem tart elegendő in-

doknak a bekövetkező német megszálláshoz. Hiszen mint visszatekintésének első részében kifejti, az ország enélkül is eleget tett szövetségesi kötelezettségeinek. Ezt azonban nem tekinti a háborúban való aktív részvételnek, sőt beállításában egyenesen angolszász érdek a német igények korlátozott kielégítése – a megszállás és teljes kifosztás elkerülése érdekében. A kor e feloldhatatlannak tűnő ellentmondását tükrözik azok a szavak is, melyeket Bárdossy mondott a helyére lépő Kállaynak, s melyek más szemszögből ítélik meg utódának lehetőségeit: *”Te katasztrófabába viszed az országot. Rólad mindenki tudja, hogy németellenes vagy, és angolbarát vagy és nem vagy antiszemita. Futsz majd az angolok után, de soha nem nyered meg őket, ahogy Bethlen sem tudta, sem senki más. Ők le vannak kötelezve ellenségeinknek, az oroszoknak és a kisantannak, és soha nem fogják cserbenhagyni őket. Te viszont elveszíted a németek barátságát, és Magyarország magára marad. Azon a tényen, hogy ha a németeket megverik, minket is a vesztesek közé sorolnak, te úgysem tudsz változtatni. Ez eldőlt már az első világháborúban és eldőlt Trianonban is.”*²⁸ A külpolitika terén Kállaynál sokkal tapasztaltabb Bárdossy szavai igazolódtak, bár ha ennyire tisztán látta 1942 márciusában a németekkel való szövetség veszélyeit, nehezen érthető az a sietség, mellyel korábban a Szovjetunió elleni háborúhoz csatlakoztatta az országot.

A tények felsorolása után Bethlen István újra csak kérdezni tud, mert saját gazdag politikai tapasztalataira támaszkodva, a történeteket többször végiggondolva sem találja meg a választ arra: *”Hová lettek a régi magyar hazafias erények? Hová nemzeti öné-*

*zetünk, a függetlenségünk iránti töretlen ragaszkodásunk, amelyért évszázadokon keresztül annyi vér folyt és annyi magyar könny hullott? Hová lett politikai iskolázottságunk, amelyre mindig oly büszkék voltunk?”*²⁹ Andorka Rudolf is hasonló gondolatot fogalmaz meg emlékiratában: *”...a vezetésre hivatott generációból hiányzik az egyéniség és a horizont.”*³⁰ Képtelenség lévén tudomásul venni az arányokat, álmaikat dédelgetve riadtak fel minden azokat romboló szóra, és ismételték újra meg újra a mások számára elfogadhatatlan hivatkozási alapokat: a Szent István-i birodalomról, az ezeréves határokról, a magyarság Kárpát-medencebeli elhivatottságáról.³¹ Úgy tűnik, minden vitathatatlan politikusi erénye ellenére Bethlen sem volt mentes ezektől az illúzióktól, mert politikai éleslátása újra és újra elhomályosul, ha a revízió szóba kerül, és ideálként mindig a Trianon előtti Magyarország képe jelenik meg írásában.

Kedvezőnek látszó történelmi helyzetben a revízió lehetőségét kellett volna elutasítani ahhoz, hogy Magyarország ne váljék elkötelezetté, ezt pedig nem vállalhatták politikusaink. A revíziót azonban a magyar politika sikereként könyvelték el, tagadva, mint Bethlen is, hogy ezért Magyarország bárkinak hálaival tartozna. Pedig a számla benyújtása később megtörtént.

A politikusok felelősségét növeli, hogy a döntések meghozatalánál csak a vágyakat tartották szem előtt, a lehetőségeket, az ország helyzetét, erejét nem vették mindig figyelembe. Így a jogosnak tűnő lépések után, a háború kimenetelét ismerve egyfajta *”tragikus magyar sors”* képe körvonalazódik újra – mint oly sokszor korábban is – az esemé-

nyekre visszatekintő emlékezésekben. Horthy a *"végzetszerű kényszerre"* hivatkozik, amely különösen egy kisállam cselekvési szabadságát korlátozza, és másokhoz hasonlóan a kettős, német-szovjet erőter meghatározó voltát emeli ki.²⁸ Kállay Miklós is a végetet teszi felelőssé a magyar nemzetet ért tragédiáért, bár szavaiban a politikus felelőssége is benne van: *"...odaveszett a fele azoknak a szegény, szegény magyar fiúknak, akiket a hibás magyar politika – igen, az is, de legyünk fennköltebbek: a tragikus magyar sors állított arra a helyre, ahol semmi keresnivalójuk nem volt, ahol dicsőség nem, csakis a biztos pusztulás várható rájuk."*³²

Bár Bethlen helyenként igazán fennköltten fogalmaz, mégsem ad felmentést, ezt sugallja az Emlékirat alcímében a *"vádirat"* kifejezés is. Ő azonban abból a feltételezésből indul ki, hogy Magyarországnak volt önálló cselekvési lehetősége, a gazdasági és geopolitikai kiszolgáltatottságot nem tartja meghatározónak. Tiszteletreméltó, hogy a bajok gyökerét belül is keresi, nem hárítja át a felelősséget csak a külső tényezőkre, bár nem zárja ki azokat sem. Keserű hangon említi a német befolyás felmérhetetlen jelentőségét, de úgy érzi, a belső ellentmondások tették nyitottá az országot annak befogadására.

Két elkülönített, de végül is egymástól el nem választható tényezőben keresi a nemzeti tragédia okát. Egyrészt a miniszterelnökök egyéni felelősségét hangsúlyozza, teljes cselekvési szabadságukat feltételezve. Érthetetlen viszont, hogy ekkora jelentőséget tulajdonítva az egyén történelemformáló szerepének, miért nem érinti Horthy Miklós tevékenységét. Ennek egyik lehetséges magyarázata, hogy a háború utáni helyzet még tisztá-

zatlan volt. De legalább a Szovjetunió elleni hadbalépés és a német megszállás igen alapos tárgyalásakor felvethette volna a kormányzó személyes felelősségének kérdését.

Ide kívánczik, hogy saját szerepét is csak a vizsgált időszakban – tíz, tizenöt évre visszatekintve – említi, amikor valóban személyes érdekeit figyelmen kívül hagyva, minden lehetséges eszközzel igyekezett az országot a háborúba sodródástól megóvni.³¹ Hogy a korábbi időszakban folytatott politikája befolyással lehetett a későbbi történetekre, annak vizsgálatára nem kerül sor. Pedig részben az általa megalapozott politikai rendszer³³ tette lehetővé, hogy az ország *"tudtán és akaratán kívül"* sodródjék a háborúba. Azt ő is – mint sokan mások – biztosan állítja, hogy az ország többsége nem akarta ezt a háborút. De hogy volt-e lehetőség ennek az akaratnak a kinyilvánítására és érvényesítésére, arról nem szól. Tragikus, hogy amikor egy demokratikusabb választójog révén alakul meg az új országgyűlés 1939-ben, már a jobboldal térnyerése regisztrálható.

Az Emlékiratban csak áttételesen történik említés azokról a törekvésekről, melyek azt bizonyították, hogy mások is megpróbáltak szavakkal és tettekkel megakadályozni az ország tragédiáját. Bethlen nem említi sem politikai csoportokat, pártokat, sem politikusokat, sem eseményeket. Mintha nem vett volna tudomást például az 1941. október 6-i tüntetésről, a Népszava karácsonyi számáról és az azt követő sajtóvitáról, az SZDP és a Kisgazdapárt 1943. augusztus elején megkötött szövetségéről és a szárszói konferenciáról.

A másik, az Emlékiratban többször felbukkanó, kemény szavakkal megbélyegzett

jelenség: az idegen eszme befogadása, s ezáltal a középosztály egy részének eszközzé süllyedése. Erre többször is visszatér, érzékelhető, mennyire fájdalmas számára, hogy azokat kell elítélnie, akikre a jövőben szerint a legnagyobb feladatok várnának, akik az ő politikai felfogásában a nemzet gerincét képezik. Újpétery Elemér az új generáció tagjaként így emlékszik vissza: *"A nagy és kis középosztály nevelésénél fogva elvakult volt. Csak közelre látott térben és időben. Így csak a német győzelmeket és a német és olasz ideológiát tartották szem előtt, és ezekhez, főleg a németekéhez akartak hozzásimulni. Persze minden réteg hirdette a magyar függetlenségi gondolatot. Hirdette a revízió szükségességét, és örült ilyen irányú sikereinknek. Felmerült a »szegedi gondolat«, de mi volt gyakorlatilag emögött? És miért hallgatott a magyar nép zöme? A parasztok? A munkások?... Mint mindenki, az én generációm és az idősebbek is nevelésünk foglyai voltak."*³⁴

Ennek következményeként alakulhatott úgy a helyzet, ahogyan azt Bethlen Emlékiratában leírja: *"...ma egy része a magyar középosztálynak idegen lelki befolyás alá került, előre megszervezett nemzeti jelszavak zászlóját lobogtatva öntudatlan és türelmes eszközévé süllyedt egy idegen hatalomnak, és lényegileg a végletekig használja ki kormányzati hatalmát, hogy eszeveszett cselekedeteivel az egész világ előtt még erkölcsileg is eláztasson. Hogyan süllyedhettünk idáig, ...A nemzet máskor is forgott már veszélyben, de az idegen igát azért mégsem üdvözölte mint megváltó tény. Politikusaink a tárgyi szempontokat tekintve gyakran félrevezettek, de erkölcsi ítélete a nemzetnek,*

*annak felismerése, hogy mi összeegyeztethető a tisztességgel, a becsülettel, a lovagias-sággal, a keresztény szeretettel soha nem ingott meg úgy, mint ma, a nemzeti önérzet és büszkeség soha nem pusztult ki sorainkból annyira, mint most."*³⁵

Bethlen István magyarázata erre ugyan-csak a történelmünk során sokszor újra-fogalmazott gondolat: a belső meghasonlás szolgáltatta ki a nemzetet. Egyre erősödő terrorral elhallgattatták azokat, akik az ár ellenében is felemelték szavukat, a közéletben a komoly kérdések háttérbe szorultak, "kár-tékony és üres jelszavak", befolyásolták az emberek ítélőképességét. Bethlen szerint ez volt az oka annak, hogy az ország saját érdekeinek figyelmen kívül hagyásával, elfogadva az "idegen célkitűzéseket és törekvéseket" a veszébe rohant.

Jegyzetek

1. Bethlen István 1944 július-augusztusában készítette el emlékiratát "A magyar politika a második világháborúban. Politikai tanulmány vagy vádirat" címmel. Ez először Münchenben jelent meg 1985-ben angolul, majd eredeti magyar nyelven 1988-ban Budapesten, Romsics Ignác szerkesztésében, Bethlen István emlékirata 1944. címmel. 2. A magyar-német kapcsolatok alakulásáról ld. Romsics Ignác: Magyarország helye a német Dél-Kelet-Európa-politikában (1919-1944). Valóság, 1992/10. 3. Ld. Romsics Ignác: Bethlen István Politikai életrajz. Bp. 1991. 270-271. 4. Bethlen István emlékirata 1944. Szerk. Romsics Ignác. Bp. 1988. 106-107. 5. Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945. IV. köt. Szerk. Juhász Gyula. Bp., 1962. Bethlen emlékirata

a várható békefeltételekről. 743-761. **6.** Bor-sányi Julián: A magyar tragédia nyitánya. München, 1985. **7.** Lakatos Géza: Ahogyan én láttam. München, 1981. Werth Henriket idézi a szerző: "Nekem a kassai bombázás egyenesen jól jött." 41. **8.** Bethlen i.m. 113. **9.** Romsics i.m. (1992) 36. **10.** Ránki György: A Harmadik Birodalom árnyékában. In: Közép-Európa kérdéséhez gazdasági szempontból. 301-343. Bp., 1988. és Romsics i.m. (1992.) **11.** Újpétery Elemér: Végállomás Lisszabon. Bp. 1987. 141. **12.** Lakatos i.m. 35. **13.** Bethlen i.m. 123. **14.** Bethlen i.m. 103-104. **15.** Bethlen i.m. 144-145. **16.** Bethlen i.m. 122-123. **17.** Kállay Miklós: Magyarország miniszterelnöke voltam 1942-1944. I-II. Szerk. Antal László. Bp., 1991. I. köt. 62. **18.** Romsics i.m. (1991) 272-273. **19.** Bethlen i.m. 132. **20.** Bethlen i.m. 133-134. **21.** Magyarország története 1918-1919, 1919-1945. I-II. Főszerkesztő: Ránki György. Szerk.: Hajdu Tibor, Tilkovszky Lóránd. Bp., 1978. A szélsőjobboldali pártok mandátumainak száma 13-ról 49-re emelkedett, és a nagy többségben lévő kormánypárti képviselők között is voltak, akik nem határolódtak el a radikális jobboldali ellenzéktől. II. kötet 992-994. **22.** Bethlen i.m. 140. **23.** Lakatos i.m. 41. **24.** A német hadvezetés magyarországi politikájához 1941. március-július. Századok 1965/6. A német hadsereg-főparancsnokság által megbízott magyarorszá-

gi összekötő törzs naplóját dr. Percy Ernst Schramm százados vezette, közlésezi Kun József. Kurt Himer vezérőrnagy, "a magyar királyi honvédség fővezéréhez beosztott német tábornok" közlései bizonyítják, hogy Horthy és Bárdossy is határozott állásfoglalást kértek arra vonatkozóan, milyen lépéseket vár Németország a Szovjetunió megtámadása után Magyarországtól. A fegyveres részvételre való felszólítás hiányában a politikusok nem cselekedtek a kassai bombázásig, pedig tudomásuk volt a Halder és Himer tábornokok által gyakorolt katonai nyomásról. Ld. még: A Wilhelmstrasse és Magyarország. Szerk.: Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Lóránd, Juhász Gyula, Bp., 1968. 596-597. és Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához 1936-1945. V. köt. Szerk. Juhász Gyula. Bp., 1982. 1217-1221. **25.** Ld. a 8. jegyzetben. **26.** Diplomáciai iratok... V.köt. 1233. és A Wilhelmstrasse... 598-599. **27.** Bethlen i.m. 141. **28.** Kállay i.m. I. köt. 52. **29.** Bethlen i.m. 145. **30.** Andorka Rudolf: a madridi követségtől Mauthausenig. Andorka Rudolf naplója. Szerk.: Lőrincz Zsuzsa. Bp., 1978. 99. **31.** Kállay i.m. 137. **32.** Kállay i.m. 158. **33.** Romsics Ignác: Konzervativizmus vagy liberalizmus? Bethlen István. Társadalmi Szemle 1992/8-9. 136-142. **34.** Újpétery i.m. 184. **35.** Bethlen i.m. 122.

Japán haiku költők

Gyere s merengj el
valódi virágain
festett világnak.

Basho (1644-1694)

Eljött hát az ősz.
Oly öregnek tűnnek már
madarak, felhők.

Basho

Betegen az úton –
kiszáradt mezők fölött
álmok tűnnek el.

Basho

Jöjj, bámuljuk csak,
– míg minket is eltemet
hogy szálong a hó.

Basho

Téli már a nap –
dermedő árnyát érzem
szőrén lovamnak.

Basho

Ahol ember van,
ott legyeket találsz majd
és Buddhákat is.

Issa (1763-1827)

Bár dalod szegény,
így is enyém vagy,
ne repülj el, csalogány.

Issa

Virágokon túl
és pénzen, ott van Buddha
Nirvánája.

Issa

Esőben szarvas –
három kiáltás hallik
és semmibe hull.

Buson (1715-1783)

Mérföldnyi ködök –
csak a holdfény az enyém
a tó víztükrén.

Buson

Veres Andrea fordításai

Bajzafi Ferenc

Debrecenben születtem 1953-ban. Szokás mondani, hogy nehéz idők jártak, akkor én még ezt nem éreztem. Azóta is itt élek, itt dolgozom. Hogy még egy érettségit sem tudok felmutatni, talán mára már elveszítette jelentőségét ("Menj ide a gyárba fiam, közel van!"). Az irodalom szeretete és az emberi lélek földi tévelygései iránt érzett kíváncsiság egyébként sem szerepel semmilyen vizsgatételen: talán ezért kötöttem ki tíz-tizenkét évvel ezelőtt a sci-fi irodalomnál, amelyet eléggé szerencsétlen kifejezésnek tartok, legalább olyanoknak mint a politikai gazdaságtant.

1978-ban házasodtam, a fiunk tízéves. Szakmunkásként dolgozom és emellett írok. Verseket, novellákat, "szösszeneteket", karcolatokat (háromszáz oldalas regényeket nem, "nem fogja át az agyam"). Mai szemmel nézve hasznosabb dolgot is művelhetnék, mégis ez az a világ, amelyben semmihez sem hasonlítható élményekben van ré-

szem. Mert az ember nem arra való, hogy a mindennapi betevőre fordítsa valamennyi energiáját. Ennek természetesnek kellene lennie, de hát, nem az. Én mégis boldog vagyok ennek a világtól s talán azért tartok még itt: sohasem "ostromoltam" szerkesztőségeket. Hét novella, egy tanulmány: ez minden, ami eddig megjelent. S ez is baráti egymásratalálás, véleményazonosságok eredménye és soha – bár abszolút nem érdekel – egy fillért sem hozott. Ha többre van szükség, túlorát vállalok, ezt aztán elviszi az adó...

Lényeg, hogy a méretkezést, a megméretetést igénylem, ebből fakad a lelki nyugalom, ami természetesen visszahat magára az alkotásra is. Pénzért ugyan meg lehet jelentetni írásokat, de ez nem az én világom, még akkor sem, ha egy írás kritériuma tulajdonképpen a megjelenés; ez azonban nem feltétlenül esik egybe az írás erkölcsével. Mert az is van...

Az android

Az utcán egy android sétált. Este volt. Az árnyékos ég lassan szállította felhőit szomjasabb tájak felé. A záporillatú fák alatt nyüzsgő tömeg halkán zsongott, a mozik neonfényes torka éhesen nyelte a hullámzó sokaldalmat. A nyolc sugárút villogó polipkarokként ölelte át a metropolist, a karokat remegővé tették a körutakon át- meg átsuhanó autócsodák tompa lámpafényei.

Az android sétált.

Ha levette volna briliánsan szabott zakóját, hátán és vállán láthatóvá váltak volna a bio-

fém huzalkötegek, melyek tökéletesen utánozták az emberi izomzat legideálisabb vonalait. Ugyanis még nem volt egészen készen.

Balettáncost megszégyenítő, mégis férfias mozgással haladt. A mellette ellépkedő nők leplezetlen csodálattal fordultak utána, s arcukon mosolyként jelent meg valami hívatlan, vágyteli, váratlanul jött lelki vihar. És – micsoda idők! – hasonlóképpen éreztek a férfiak is.

Az esőfényes úton előkelő taxik suhantak, lenge prémekbe burkolt hölgyek repültek gavalérjuk oldalán. A kaszinó portása most emelte sapkáját az első vendégek előtt.

Az android sétált... Sétált és embereket szólított meg.

Válogatás nélkül ballagott könnyed lépteivel egyik alkalmi ismerősétől a másikig, szót váltott mindenkivel.

Az android nem árult sorsjegyet. Nem pénzt kért, nem könnyed üzletet ajánlott a kezdődő éjszaka fényes forgatagában. Kérdezett, válaszoltatott és az emberek mosolyogtak; megálltak, ha megszólította őket. Bemutatkozott – emberi neve volt – és elmondta, hogy ő android. Saját szavával: embergép. S az embereknek olyan kérdésekre kellett válaszolniuk, melyekre legtitkosabb bensőjükben vártak már régen, nagyon régen.

Az android kezét rázott az urakkal, a hölgyeknek kezét csókolta, kalapot nem emelt, mert még nem volt egészen kész. Az emberek szemében, kiktől éppen elköszönt, talán könnyek csillogtak, talán a neonreklámok tükröződtek. Nem lehet tudni.

A fényűző sugárúton egy android sétált. Az embertömeg egyetlen mosollyal nézett utána, ahogy elegáns, határozott léptekkel haladt közöttük. A bazilika lépcsői alatt két úr épp szivarra gyújtott. Egyikük elismerő, emlékekkel teli pillantást vetett az ember-gép csoda után.

– Látja, Willfred? A biokibernetika első gyöngyszeme.

A Willfrednek szólított úr pöffentett egy füstpamacsot.

– Ember az, Sir John. Csak egy kicsit bolond. – Finom mozdulattal megigázította drága puhakalapját.

– Bolond szegény...

Miniatura

Apóka szétáradó örömmel tapodta földje barázdáit s a tábla szélén megállva mégegyszer végigpillantott a síkon.

Lesz elég munka ma!

Odébb ballagott, rátekintett az odakészített eszközökre, ezeket sokáig nézte. Gondolkodott. Még a szemét is lehúnyta, úgy választotta ki az első, festékes rudat, illat után. Tudta, hogy az sárga.

Elindult a mezőn, taposva az egyenetlen rögöket vonszolta maga után a sárga festékes ru-

dat. A görbe barázda végén visszapillantott és elégedetten bólintott munkájára. Most kiesérelte a rudat barnára. Aztán jött a fekete (ezzel nagy köröket kellett megtennie) és kissé elfáradt. Öreg volt már.

A rózsaszín és fehér rudakkal volt legtöbb dolga. A parabolát kissé elhibázta, de reszkető lábaival újra átbálgott az elrontott barázdán egy egészen más színnel. Az a szín nem illett oda akkor, de így, együtt!...

Apóka elégedetten teregette tekintetét a megművelt terület fölött. Lábujjhegyre emelkedett, hogy jobban lássa, de Apóka sajnos, már nem tudott repülni. Enyhe földrengés jelezte, hogy vége a munkának és az öreg művész fáradt örömmel emelkedett a levegőbe két illatos ujj között, hogy végre elfogyassza vacsoráját és lepihenhessen.

A miniatúrafestő pedig – akit még soha, senki nem látott munka közben – nagyító alá vette a megművelt, gyönyörű darabkát és azt hiszem, már el is döntötte, mennyit érhet.

Háttal a zongorának

Ma eljött. Felkapaszkodott a domboldalon és olyan otthonosan tekintett szét a tetőn, mintha semmi más nem létezne itt, csak ő és a táj. Hosszú botját a kiszáradt akácnak támasztotta és leült mellé, hátát a fatörzsnek vetve. Jó volt így nézni, ahogy ott ül védtelenül és mégis magabiztosan, mintha pontosan tudná, hogy miért jár ide.

Még nem tettem semmit, csak néztem. Mindig nézem előbb egy kicsit, aztán körüljárom, gyönyörködöm várakozó mozdulatlanságában, ez olyan, mintha később érkezett volna önmagánál; tudja, hogy már itt van, de amiért jött, még várat magára.

Csendet intek. Moccanatlan csendet. Lenn ködfátyol libben, lassan vékonyuló foltokban kúszik át a szurdok mélyén, még egy perc és eltűnik, hogy átadja helyét az ébredező napsugaraknak. Összeráncolja homlokát, tekintete játszani akar még a tűnékeny foltokkal.

Megfordítom a szellőt és tovább figyelem.

Botja után nyúl, felegyenesedik, a szurdok mélyéből visszakúszik a sűrű ködgomoly. Játékos pamacsai egészen a lábáig hömpölyögnek, ahol már nem tud nekik formát adni a szem.

Sóhaj. Halvány párafelhő illan ki száján s mielőtt még unalomra változna öröme, elsöpöröm a ködöt. Visszaül.

Állát öklére támasztja, meghajlítom a baloldali fenyők csúcsát, csak annyira, hogy lehulljon egy-két toboz. Már nem is sóhaj, csak figyel. Álmos a látványtól, összehúzza magát egészen addig, míg azt nem hiszi, hogy ő maga a táj.

Még nem kezdek el játszani.

Kinyújtózik és felnéz az égre, semmi kis arca felvilágít az ágak közé és hirtelen ötlettel arcára hullajtok egy épp legördülni készülő harmatcseppet. Nem nézek oda, amikor letörli...

Talán most.

Halk bűgással indítok a mély regisztereken, szíve csak akkor észleli a rezgést, amikor már teljesen benne van, tágra nyitja a szemét s kileszhetetlen magányában igyekszik akkorára nőni, mint maga a Természet. Várok egy kicsit, körüljárom, ébresztek egy-két rovart körülötte s látom, szeme tükrébe életet szemlélő fény költözik. Így már egészen más.

Váratlan szélrohamocskát keltek a háta mögött s ahogy a hirtelen felkavarodó, száraz leveleket nézi, éppen engem kellene látnia. Hátrafelé hallgatózik. A két szarvast lassan terelem oldalvást, túl idilli lenne, ha közelebb jönnének. Megmerevedik.

Szíve lüktetése kitetszik ingén, aztán elküldöm az állatokat és lassan csalom magam után, nagyon lassan. Átereszték egy kis fényt az ágak között, jön a fel-felvillanó foltok után, aztán megállítom. Mint mindig.

Az öreg tölgy tövébe telepítem, botját a fűbe fekteti, az arcán az a vibrálás még mindig túlzottan visszafogott... Cigarettaát vesz elő, forgatja ujjai között, aztán mégis visszadugja.

Akkor elkezdek játszani!..

Nem jön mindennap. Tudom, hogy észrevett és játszana... Mintha háttal állna a zongorának.

Mindig háttal...

Mohai V. Lajos

Archivált képek

Töredékes Mészöly-katalógus

1992-ben éppen félévszázados múltra tekintett vissza Mészöly Miklós munkássága. Az író 1975-ben megjelent *Alakulások* című rövidpróza kötetében a nyitó elbeszélés dátumaként az 1942-es évszám áll: ez az írás, a *Koldustánc*, méltó nyitány, mivel megformálásának módja, az elbeszélő különös nézőpontja sok mindent előrebocsát a pálya későbbi fejleményeiből.

Öt, nehéz körülmények között eltelt, művészi fegyelemmel kitöltött évtized nagy idő: Mészölyre közben az erős összpontosítás vált jellemzővé, a politika ugyanis többnyire árgus szemekkel fürkészte dolgozatait. Azok közé tartozott ugyanis, akik független írói, gondolkodói létre törekedve olyan művészi célokat tűztek ki maguk elé, amelyekkel az egypárti önkényuralom kulturális irányítói nem rokonszenveztek. Mészölynek ezért inkább elutasításban, mint megértésben volt része. A Rákosi-féle vezetés durván háttérbe szorította; ebben az időben alkalmazott irodalmi műfajok révén – dramatizálással, meseírással – tartotta fenn magát. Később, az

1956 utáni önkényuralmi konszolidáció előírásai szerint eljáró kultúrpolitikusok, cenzorok és szerkesztők az írói megjelenés peremvidékén jelöltek ki számára helyet; ami a keze alól kikerült, még jódarabig a publikálási küszöb körül mozgott. Megesett, hogy főszerkesztői széke bánta egyik dunántúli folyóiratunk munkatársának bátorságát: Mészölyt hivatalos nemtetszés kísérte, itthon csöndet igyekeztek parancsolni köréje. Minden más a szabad véleménynyilvánításról tudomást sem vevő hatalom szemében tuske lett volna. Mindeközben jelentős regények születtek: volt könyve, mellyel a külföld előbb ismerkedett meg, mint honfitársi közösége. De ezzel együtt sem esett rendőrhatalósági tiltás alá kézírata.

A hetvenes évtizedben lehetősége nyílt pályájának újbóli átgondolására: prózaírói küzdelmének egyfajta beteljesüléseként nemcsak rövidebb írásait jelentették meg reprezentatív válogatásban, hanem eredeti regényt is alkotott. A *Film* magas intellektussal megformált mű, higgadt remeklése a

kisérletezőnek. Nem könnyű olvasmány, nehezen törölhető ki az emlékezetből. Mészöly Miklós életművének magaspontja; regény terjedelmű szöveg, mely éppúgy rontatlan, mint a *Jelentés öt egérről* című elbeszélés. Ez a novella 1958-ban íródott, az egyetlen katolikus irodalmi havilap közölte a rákövetkező év februárjában. A *Jelentés* azon kevés művek egyike, amely egy egész korszak becsületét mentette meg a magyar irodalomban.

Mészöly művészetét a nyolcvanas évektől jelentékeny tanulmányírók méltatták. Egybehangzó értékelés szerint munkássága nem hagyta érintetlenül a magyar próza alakulástörténetét. Mindig új meglepetésre képes: most a *változatok a szép reménytelenségre* jelmonddal közép-európai történeteket ír.

Mészöly Miklós szellemi és erkölcsi értelembe *mint*.

Ritka esetben indokolható élő alkotónál az életműbemutatásnak imitált szócikkében, szócikktörésekben történő módja. Mészöly Miklós szellemisége ezt lehetővé teszi. Pályatársai – ritka kivétel ez írók között – megkülönböztetett figyelemmel írtak róla. Saját tevékenységéről maga így beszélt egyszer: "Minden életpályának megvannak a determinált mulasztásai. Ha csakugyan azzá kell lenniük végül."

Esterházy Péter: "Az író a szóhoz ért. Szóismeret: ez az író; szóismerő."

A rossz író nem nevezem írónak. De talán van nagy író és kisebb író. És ezt gondolom, a nagy író az élet ismerete által az. M. könyveiből olyan intenzív életismeret árad,

amilyen csak, számomra, például, Kosztolányi, Ottlik és talán főleg Rilke írásaiból. (Egyszer még arról, milyen élet az, amelynek ismeretéről szó van, lehet, lesz. Te rongyos élet etc.)"

Ungváry Rudolf: "Mészöly Miklós a huszadik század magyar prózájának kulcsembere: Kapocs múlt és jelen között. Elődeitől – vonzásaira és választásaira, a »ködlovagokra« maga is ualt – rajta keresztül rejtett út vezet a legújabb magyar prózaírodalomhoz..."

Konrád György: "Mészöly Miklós úgy járta végig ezt a vad és hazug félszázadot, hogy nem keverte össze a maga igazát hamis beszédekkel. Magyarország nem volt ebben az ötven évben szuverén, a hetvenéves mester az volt."

Mészöly Miklós irodalmi munkássága zaklatott történelmi korszakokban jött létre. Az első lépésekre még a háború alatt került sor; a megmaradt kevés nyom egyike szerepel későbbi nagy, válogatott rövidpróza könyvében, az *Alakulásokban*. A *Koldustánc* jelzők: koreográfiája a brutális együttérzés. Hogyan alakulhat ki két ismeretlen között valamiféle erőter, személyes kapcsolat? Csak provokáció révén lehet-e közel férkőzni a másikkhoz, s ezért még a másik megalázásának bűne sem sok? Az utazó és a templom téri koldus párosa azt is jelzi, hogy Mészöly a magányosság előérzetével indult el pályáján.

Ritkaság irodalmunkban (de a modernizációs válságoktól jobban megkímélt nyugati

irodalmakban is), hogy valaki első jelentkezésének alkalmával maradandót alkosson. A csúcson kezdeni adományszerű kiváltság. Az így megfűszerezett pályakezdés kevesek osztályrésze – ráadásul a továbbfejlődés görce alaposan próbára teheti a tehetség teherbírását.

Mészöly Miklós debütáló kötete, a *Vadvizek*, mely 1948-ban Pécselt látott napvilágot – tegyük mindjárt hozzá: rangot adó módon, *Várkonyi Nándor* kiadásában –, nem mindenben értékes művek együttese, mégis föltűnően sokat elárul Mészöly kizárólagos írói képességéről.

Eddig kevesen vetettek számot ezzel a könyvével, pedig tanulságairól fényűzés volna lemondani. Kivétel *Hornyik Miklós* számottevő tanulmánya, amelyben a délvidéki irodalomtörténész a korai Mészöly-próza érzékeny megfigyelőjének bizonyul: a készülődés íróját éppúgy meglátja Mészölyben, mint ahogy fölfedezi a belső világok iránti fokozott érdeklődését a fiatal, az írói álmokat még jobbára csak dédelgető szerzőnek. Persze, aki a *Vadvizek* elbeszéléseit megírta, nem csupán merész álmodozó, hanem magában hordozza a tehetség határozott jeleit is. Ez a vonás pedig nemhogy elbátortalanítaná, ellenkezőleg: a különbözőzés érzésével ruhazza föl jellemét. – Mára kiderült, olyan tulajdonsága volt ez Mészöly Miklósnak, amely egyszerűre segítette és lassította a pályán való előrejutást.

*

Az életmű fejleményeit látva, már a *Vadvizek*ben megvan Mészöly kivételes képessége az atmoszférához, már kialakult a fölfogá-

sa arról a kultúráról, amely minden kiemelkedő művére rányomja bélyegét.

*

Mészöly Miklós több kötetének fülszövegén olvasható az alábbi önéletrajzi szöveg: *"1921-ben születtem Szekszárdon. Budapesten jogi doktorátust szereztem: talán hogy később egy puszta kérvény megírása is zavarba hozzon. Friss ügyvédjelöltként sikerült egy gyilkost megmentenem a halálos ítélettől; engem meg – mindenkinek a magáét – kivittek a frontra. Megszöktem, elfogtak, kegyelemből újra bevetettek, Szerbiába kerültem fogolyként, onnét szöktem haza. Sokat sportoltam, keveset versenyeztem is. Szenvedélyesen vadásztam, aztán a háború elvette tőle a kedvemet. Voltam malomellenőr, munkás, terménybegyűjtő, vidéki lap-tulajdonos, bábszínházi dramaturg. Gyermektelen lévén, 1956-ig csupán gyermekmeséket publikáltam. Évek óta már csak író volnék, s ez (mindent számításba véve) mintha több is, kevesebb is volna, mint ami azelőtt volt; az eldöntetlen évek, az ifjúság. Nyilván öregszem. Úgy esett, hogy soha nem tartoztam semmilyen csoporthoz, irányzathoz. Mindig vonzott, hogy igyekezzem a körön belül kívül maradni; azzal a naivitással, hogy így következetesebben maradhatok elkötelezett az emberrel szemben, akármilyen arculatát mutatja. Nem kifizetődő naívság; de újra se csinálnám másképp."*

Életrajz, ami tudható belőle –

"...nemrég még folyékony hullákat talicskáztam egy fogolytábor napi munkapen-

zumaként". Lélektani hendikep, ami után nincs megkönnyebbülés. Háborús állapotváltozás. Írja M., hogy harminc évvel ezelőtt, amikor *Stargardba* érkezett, egy kislány hullája, egy hóbucka jegesre fagyott oldalán; nem látta arcát, de elképzelte halála körülményeit; mintha ő maga ölte volna meg a katonát, aki a kislányt megölte; mert csak egyetlen lött seb a kabát gallérja fölött, pontosan a két copf között – a tarkóján, természetesen. És most, harminc év múltán, tavaly és idén, naponta kétszer a *Stargarder utca* sarkán – ezt mondja Nádas.

*

A Jalta után kialakult politikai megosztottság történelmi fogalomma minősítette Közép- és Kelet-Európában az "ötvenes éveket". Rossz klímájú időszak ez, az emberi létet roncsoltságig torzította a szovjet befolyás alatt álló országokban. Megszüntette az alkotás és az alkotók szabadságát. Azokat a művészeket, akik megőrizték belső szabadságukat, többnyire nem engedték szóhoz jutni. Mészöly ezek közé tartozott. Elnyújtott pályakezdésébe alaposan beleszólt "az idő szava". A folytonos modernizációs zavarokkal küzdő magyar irodalom veszteséglistája tovább bővült ezidőtájt, s nemcsak a politikai, az eképpen morális és magatartásbeli okok miatt emigrációba kényszerült írói "fogyás" miatt. A "belső száműzetés" nagyobb vérvesztéséget jelentett az irodalom alakulástörténetére nézve – igaz, oktalanság volna statisztikai kimutatást végezni. S lehet-e, kell-e egyáltalán? Az mindenesetre bizonyos, hogy a korlátozó ideológiai szemlélet-

től mentesült irodalomtörténetírásra fogas kérdések megválaszolása vár és a megítélés egyedüli módja csakis szakmai fogantatásból születhet meg. Az elsüllyesztett irodalomtörténeti korszakról kell sürgősen *pontos látteleletet* felvenni. S benne Mészölyről. Hogyan tartozik hozzá ő a történeti szakasz irodalmához?

*

Mészöly életműve nem valamely nyitott társadalom esélyeivel párhuzamosan, azzal összhangban, hanem épp ellenkezőleg, diktatórikus körülmények között, az uralkodó eszmei, ideológiai és esztétikai széljárás ellenében bontakozott ki. Ezért korántsem meglepő, hogy vontatottan, többnyire kerülőutakon. Mészöly elszenvetője volt mindannak, ami független értelmiségit a második világháború utáni Magyarországon "csepülés-ként" érhetett. Életműve és személyisége ezért oly módon is megidézhető, hogy az irodalom valódi autonómiájáért folytatott küzdelem eredménye ölt testet a leírt műben, jut aranyalaphoz az egyénben. Áruklodó, hogy prózaírását az irodalom föltszabadításáért tett erőfeszítései nemesítették – nála az irodalomtörténet bedeszklázó szemléletére szívfájdító gondolni.

Ez rávall művészetére.

*

"ahol a próza már nem próza, a vers még nem vers" – költői magaslaton rögzít csak Vörösmartyval elérhető létezés-élményt:

"Nyüvek országútján terített
szemfedő az ég;
emeli vihar, ejti szélcsend,
foncsor nézi tükörben magát.

(*Négy sor egy Vörösmáty versre*)

*

Az ötvenes években, a szűkös lehetőségek között, Mészöly kisműfajokban próbálta ki erejét. Megrendelésre egyetlen esetben dolgozott: létfenntartási gondjait meseírással enyhítette. Ma is igaz, a meseírással se vallott szégyent: bár, a műfajhoz kényszerűségből nyúlt, nem belső meggyőződése ellenére művelte a meseírást. Ekkor írt kisprózái (kiemelendő közülük: *Képek egy utazás történetéből*, 1953; *A stiglic*, 1954; *Magasiskola*, 1956) monológikus természetűek - dialógust, elképzelt közönséggel, csak a meseíráson keresztül folytathatott.

1957-ben mejelent második prózakötete, *A sörét jelek*, sem teljesen letisztult még, sokszor a görcsös igyekezet kéznyomát leltni rajta. E kötet témáinak szembetűnő hétköznapiasága, szándékoltan körülményes írói megragadása szoros összefüggésben áll Mészölynek a Rákosi-korszakot mindenestül eldobó, elutasító szemléletével. Jelentős értéke a kötetnek, hogy a korszak borzalmas, fojtott atmoszféráját érzékletesen tárja föl. Hol közhelyszerű történetet ír, hol parabolát szerkeszt, hol egy magatartásforma aprólékos, lassú, már-már a *feszült unalom* határára kisodort rajzát adja. Mészöly alapélménye a szabadságtól való megfosztottság, a szabadságtól való elszigeteltség.

Ezekből a szövegekből már nyilvánvaló, hogy Mészöly sokat követel magától – és az olvasótól. Számolnia kellett vizszont azzal, hogy közönsége kevésbé tud lépést tartani vele, hiszen a kor bezárkózó szemlélete miatt még "a művelt olvasó" előtt sem volt ismert a külvilág prózája.

A recepciós nehézség jelei a későbbiekben sem halványodtak.

*

Mészöly Miklós a hatvanas években talál íróként igazán magára; folyamatos munkával tölti idejét Porkoláb-völgybéli présházában és városmajori otthonában. Számára a Porkoláb-völgy: sűrített Pannonia.

Mészöly a magyar irodalomban talán mindenki másnál természetesebben talál rá "az egyre homályosuló történelmi időkben" a maga gyűlékony krónikás anyagára, a család- és várostörténetre, Közép-Európa történetére, mely marasztaló szenvedélye lesz. A róla szóló írói tudósítás már-már archaikus kedéllyel születik meg a "táblaképiró kezén" – hogy őt idézzem magát –, öltöztető, vetkőztető fogalommal, és a *beszély* körülírásaként pedig kedvelt szavait: térkép és albumkép, levél, képeslevezelőlap, skicc és helyzet – szemrevételezhető töredékek, mindig a megidézhetőség átmeneti zónájában, határsávbán tehát, a sejtetésben. A *Porkoláb-völgyről* írott versében a táj bemutatása valamiféle tárlatként történik:

"Két levél közé szorult
dércsípte bogár-fény –

pedig béke van
alattomos szelídség,
mulasztás évadjja!

a kútba macska esett –
csak ilyen villanásnyi az üzemzavar

két szőlőpászta között
két találkozáásra ítélt ösvény
földre zuhant keresztje

tanácstalanság

a szurdik akácosában száműzötten
hentereg a meztelen készülődés,
de csak rókákat kölykezik

A világ és a történelem felfedezése Mészölynél látással kezdődik: *“Látni: az utolsó pillanatig.”* – így fogalmaz. Vizuális képzeletének kialakulásáról pedig ezt írja: *“Gyermekkoromban – talán tizenkét éves lehettem – egy nyári délután egyedül maradtam a lakásban, a képeket nézegettem a falon. Nem volt centinyi részlet rajtuk, amelyet unalomig ne ismertem volna; mégis, akkor döbentem rá, szinte ütészerűen, hogy ami kép, az szóban is elmondható – sőt leírható. S egyszerre minden tárgy, a legegyszerűbb látvány, minden jelenség hátmögötti értelemmel telítődött meg.”*

A Mészöly-féle látás és látványszövések külön minőséget jelöl a magyar irodalomban; kialakulása hosszú és lassú vajúdasban történt, fogant. Ennek föltérképezése még várat magára, de jellemzőit – a folyamat szakaszainak megkülönböztetése nélkül is – rögzíteni

lehet: a hasonlatok tárgyyszerű, mégis szinte érzéki megalkotottsága a környezet, a táj legapróbb részletének, szögletének kirajzolásával, a motívumok rímszerűen ismétlődő kiterjesztésével. Ehhez még hozzá jön – mivel az író: szóismerő – a szóhasználat, hasonlat szerkesztés és mondat alakítás. Látszólag minden félúton áll az előnyelvi imitált közlésforma és a művészi stilizáció között. Az elősül említett azonban nem pongyolaságot, a másodikul mondott pedig nem erőszakolt stílust eredményez, hanem maga eredmény: a *látásmód ünnepe*.

Rokonszenves fölfogásának művészi következményei szemléletesen rajzolódnak ki prózáírásában, kiváltképp a hivatkozási pontul szolgáló *Magyar novellát* követő pályaszakaszán.

Ezidőtől válik a magyar Mediterráneum szenvedélyes festőjévé. Sokat ír az ő Pannoniájáról, a Dunántúl tájegységéről, és szülővárosáról Szekszárdról, mit hol Szegzártnak nevez, hol Aliscának hív. Könnyű belátni: a szülőföldről hozott, a szülőföldtől kapott, a szülőföld tradíciójával továbbformált élményre rendezkedett be. A helyre, ahol az író otthon van, ahol az író úgy érezheti, átszakíthatja a célszalagot. A *“szép reménytelenségek”* sohasem volt Közép-Európája is itt van, de Mészöly igazi energiája a magyar Mediterráneumból származik.

Mészöly a maga Pannoniáját szemérmes hódolat fényében állítja olvasója elé; olyan táj ez neki, amelyben a hagyomány történelemmé rendeződik – személyessé, közösségivé és magyarrá. Mintha nemcsak örökül szállt volna az íróra, hanem a saját választá-

sát jelölné vele. Olyan érzékenységgel tart meg ez a táj, hogy Mészölyből nem felszabadult hontalan, hanem magyar író lett. Közvetlen, a tájhoz fűződő életrajzi tényként veszi ezt számba, óvatos elfogadásként. *"Nem követelődző táj, mint annyi más"* – mondja; rendkívüli hatású és szépségű leíró prózája, amely testes, gyönyörű szavak, testes, megállíthatatlan képsorok sokaságát teremtette, a magyar Mediterráneumhoz kapcsolódik: ahogy az ott élő egy tájba, egy varázslatos atmoszférába, ahogy a história egy tájba, egy földrajzi térségbe kerül, úgy mozog az író művészi képzelete, s ez az ő Pannoniája, mintha archiváltan lenne élő. Nála a tájlátás jelenidejéhez szervesen odatartozik a történelmes múlt, a valóságos és reális tér, illetőleg az író által "konstruált", "észrevett" művelődés és tapasztalattörténelmi tradíció.

Az archiváltan élő történelem egyúttal azt is jelenti, hogy sem a táj, sem a táj történelme nem manipulálható, s a nemzeti történelem deheroizálására tett erőfeszítés pedig öntudatunk kitisztulásához fog elvezetni.

*

Mészöly életművének sok pontján kimutatható a történelem deheroizálását célzó számottevő erőfeszítés. Újabban az *Archív klippek* sorozat mutat rokonvonást Mészöly korábbi törekvésével. Kérlelhetetlen magartartása a nemzeti önismeret "gyakorlóterepe" lehetett befászlított korokban; az 1989-es rendszerváltozást követően több olyan újságnyilatkozat jelent meg tőle, amely e vonatkozásban borulátásáról ad hírt; a történe-

lemnek vannak olyan véraláfutásos tényei, melyek nem tudnak Mészöly eszmerendszerében fölszívódni. Rosszérzése, mely szinte egész életét végigkísérte, a rendszerváltozás utáni évekre is kitolódott.

*

A mesternek szóló születésnap *laudatio*-jában egy fiatal irodalomtörténész 1981-ben a következőket írta Mészöly Miklós BIBLIA HUNGARORUM-áról:

"A magyar irodalomban máig érvényes két regénytípus első klasszikus művelője, illetve megteremtője Jókai Mór és Kemény Zsigmond. A fictió próza mellett mindketten indíttatást éreztek a non-fiction tárházának összegyűjtésére, felmutatására, illetve kiaknázására. Kemény elfeledett erdélyi történetírókat adott ki, illetve hasznosított, Jókai pedig büszkébb volt a magyar néplelket reprezentáló anekdotagyűjteményére, mint akárhány regényére. Élete végén pedig ő is gyakran merített az emlékiratok kincsebányájából. Talán azért, mert a magyar nemzet sorsa, a magyar történelem egyre kevésbé felelt meg a boldog befejezésű, vagy akár katartikus zárlatú, de kibontakozást hozó regénytípusok bármelyikének. Ezért fordultak az irodalomalatti vagy irodalommelletti forrásokhoz (...)

Mészöly Miklós életművében sajátos csúcspont a Film. Sajátos hősteremtésének alapfeltételeit boncolja itt elemekre, s miközben a hős szétfoszlik, megjelenik mögötte a személyiségekbe, hősökbe szervezhetően történelmi folyamat, amelyet igen sok-

szor non-fictionból merített ready-made-ek képviselnek. Az így kirajzolódó történelem azonban nemcsak sajátosan magyar, hanem mitikus értelemben archetipikus is. Silió Péter történetében így pontról pontra azonosítható egy magyarosan durvára gyalult krisztusi passiótörténet. És a Film írásával egyidőben kezdeményezte az író az Ady által hiányolt katedrális fölépítését, a szétszóródástól megóvó szent könyvek (biblia) összegyűjtését, azaz a Magyar Tallózó elindítását. A magyar önismeret szolgálatába akarta állítani mindazt a szöveget, amely az általa elért és vállalt nézőpontból lényegesnek számít. És ez az írói és szerkesztői döntés egyúttal műfajteremtő is, hiszen az orvosi szövegek, hajónaplók, szerelmes levelek, méregkeverési receptek, útkosrendőri jelentések vagy történetírói helyzetelemzések ebben az összefüggésben egy monumentális írói vízió ready-made-jei. A Tallózó szerkesztésével párhuzamosan el is kezdett Mészöly olyan fikciós szövegeket, regényrészleteket publikálni, amelyek a nemzeti történelem egészének újfajta felfogásáról, s vele a próza funkciójának újraértelmezéséről tanúskodnak."

*

Mészöly "sűrített Pannoniának" nevezi a Porkoláb-völgyet. A megismerés színtérének, ahol megfér kétely kétség, dilemma, esély. Színtere a leküzdhetőnek és a leküzdhetetlennek. Az eszmélkedés terepévé lényegíthető, ugyanakkor a természetközelség melegét jelenti. Élővilága van, megindító egyszerűsége. A létezés valóságos és képletes

formája. Az író ettől a tájtól érintődött meg, eszerint a világ érzékelésének metaforájává vált. A fölfedező hajlam mészölyös kedélye ide csatolható.

*

Részben a Porkoláb-völgyben született meg *Az atléta halála*, a *Saulus* és a *Pontos történetek* útközben. Mindegyik regény a magyar irodalom számottevő műve; terjedelmre kicsinyek, jelentőségük és súlyuk azonban egyre nő az időben. Nemzetközi státuszt szerzett velük Mészöly a magyar irodalomnak – lefüggönyözött korban.

A *Nagyvilág* 1967-es évfolyamában Mészöly első regényének külföldi fogadtatásáról az alábbi összefoglalást nyújtja:

"Mészöly Miklós »Az atléta halála« című kisregénye előbb franciául jelent meg a Seuil kiadásában, majd Carl Hanser-Verlag Münchenben németül is megjelentette. Mindkét kötetrel élénken foglalkozott a külföldi sajtó, csakúgy mint drámájának, *Az ablakmosó-nak* augsburgi előadásával is. Néhány szemelvény a sajtóvisszhangból: – A *Neue Zürcher Zeitung* hosszasan méltatja már a francia kiadást, »Einzelganger« -nek, társtalannak nevezi az író, aki »hátat fordít a regény ismert formáinak, és problémáit – formában és mondanivalóban egyaránt – a maga sajátos, egyéni módján oldja meg.« »Mészölyt temperamentuma a sötétezlátásra predesztinálja: maga keresi az utat, a megoldást. Az embert tekinti a legfőbb értéknek, de az törékeny jószág, amellyel óvatosan kell bánni.« – A *La vie ouvriere* szerint a cím félrevezető, mert

portréregényt sejtet, holott valójában mindenkihez szól a könyv. – A Les Lettres Françaises hangsúlyozza, hogy az író személyes élményei (maga is évekig atletizált) magyarázzák a szereplők és az események életszerűségét. – Hasonló szellemben ír a La libre Belgique, valamint a Bourges-i Le Berry; – a La Gauche viszont Sillitoe magányos hosszútávfutójához hasonlítja Mészöly hőseit, de felrója, hogy idegen marad az olvasó számára, nem lehet megszeretni. – A montreáli Le Devoir szerint a hős szinte mitológiai alak, akinek végül is el kell buknia, mert szembekerül a valósággal. – Az Esprit kritikus a nagyon is emberinek tartja Bálint alakját, » annak ellenére, hogy népi demokratikus ország kommunista sportolója.« – A Les Nouvelles Littéraires-ben Jean Rousselot úgy látja, hogy Mészöly regényével a túlhajtott sportolást bírálja, de » vajon a világ minden más országában is nem hasonló sorsra jutnak-e a sport, sztahanovistái?« – A hamburgi Welt an Sonntag terjedelmes kritikájának zárószóai: » Mészöly könyve a legköltoőbb és legtitokzatosabb regény, amelyet valaha is sportemberről írtak.« – A Der Spiegel kritikus szerint pedig » ilyen tájékozottsággal és szeretettel Hemingway óta nem írtak a sportról. ...«

*

Nincs sok olyan regény irodalmunkban, amely oly konkrétan előhívna az olvasóban a magyar történelem valamely rossz természetű korszakának látomását, mint a Saulus. Ezzel szemben figyelmet érdemlő tény, hogy

az író a témaválasztást nem kötötte magyar témához, hanem az *Apostolok cselekedetei*-ből merített, és Saulus életének parabolájába költöztette mondanivalóját. Tanújelét adva ezzel a morális kérdések iránti komolyságának, s e komolyság hivatott megőrzésének. Másként hogyan lett volna lehetséges a kéttellegel megroppantott hitnek mégcsak a fölvetése is, ha nem bibliai történet parafrázálásával. Minden más választásnál a provinciális karakter ránehezedne a műre, ami megzavarosítaná, túlterhelné, és sok hazai társához hasonlóan, eleve helyi érdekűvé nyomná le. Nem ez történt a *Saulusszal*, mert olyan ambivalens lélekállapotot megjelenítve közelít az emberhez, amely mindenki számára személyes "történelemmé" vált, illetve válhat. A regény gyökérzete mélyre nyúlik, a modern ember identitásának válságáig, e válság egyik roppant hatású kezdőpontjáig.

A *Saulus* nehéz olvasmány, többféle szembesülésre kényszerít, állandó mozgásban tartja, folyamatos működésre inspirálja lelki receptorunkat, nem hagy kibúvót. Mészöly formaérzékenysége lebilincselő; hibátlan írói lelemény a mozaikos felépítésen belül a parabolák egymásra szövése. A *Saulus* ugyanis az önmagát emésztő kétség könyve is, e kétségbe temetkezik a hős miközben másokat üldöz, s a más üzése, önmaga üzöttsége, visszahárul rá – arra, akiből ered.

"Hiába próbáltam eljutni valamilyen számvetésig, nem sikerült. Mintha két vasnyárs között feküdtem volna, kifeszítve. Még soha nem volt olyan látomásom, amilyenről a próféták beszélnek; de annál gyakrabban láttam magamat egy iszonyú

nagy tér közepén, saját üres jelenlétem leg-
alján.”

*

A *Pontos történetek* útközben Mészöly Miklós legszebb könyve, első kiadása 1970-ben látott napvilágot, azóta több kiadást megért, anyagát pedig némileg bővítette az író. Ezek a kiegészítések érdemben nem módosítottak a lényegen: egy Erdélyből elszármazott asszony utazásainak epizódjaiból, családtagok meglátogatásából összeálló mozaik, "terepszemle". Tele mindennapos események leírásával, a *hazalátogató* szemszögéből. A tompa egyhangúság melankóliája éppúgy eluralkodik a regény légkörén, mint a szülőföld iránt érzett szorongó szeretet az elbeszélőn – ez a fojtott idegfeszültség táplálja a mű páratlanul egységes szemléletét. A magas esztétikai nívót a narrátor magával ragadó beszédtempója garantálja. – *"Hálával A.-nak, hogy megőrizte ezeket a történeteket."* A szerző ajánlása Polcz Alaine-nek, Mészöly feleségének szól; ő a *Pontos történetek* útközben képzeletbeli narrátora. Személytelen olvasó helyett a valakihez szólás. – 1991-ben jelent meg Polcz Alaine háborús magánfreskója, az *Asszony a fronton* című memoár; ennek a nagyszerű visszaemlékezésnek is a megszólítás a formakulcsa. A *Pontos történetek* történelmi félmúltja és a hívt, már-már kikényszerített párbeszéd nélkül nem születik meg az *Asszony a fronton*. A párbeszéd kikövetelése elemi erővel hatja át az elbeszélés minden lapját.

*

Sokáig tartotta magát Mészölyről – az a korántsem megalapozatlan – kritikusi vélekedés, hogy magány árad a művéből, alkata a hosszútávú futó magányára predesztinálja.

Műveinek sötét tónusú színei is csak kevesekben keltettek rokonszenvet, a vonzás és taszítás ördögi köre még azokat is meg-megérintette, akik evidensnek tekintették a tehetséget benne. Sokan szerettek volna *irodalmon kívüli* jelenéget látni abban, amit csinált. Pályájának nagyobbik felében csak a *belülről való építkezés* kínja-öröme az övé; arra figyel, nehogy elvétse a művel való kapcsolatot. Programozott önfegyelem ez, a kinttartás magasiskolája, az *"atléta végtelen futására"* (Balassa Péter) történő berendezkedés. Az önállóság jeléé, a függetlenségé. Mészölyé.

Pedig bárhogy "objektívál", vallomások lelkiállapotú művész. Innen is van használt műfajainak, műformáinak széles és gazdag árnyalatú skálája. Úgy gondolja, mindenhez köze van – ezt merészen hangsúlyozza apróműfajaiban, az *érintések* ben, a műhelyforgácsokban, vigyázva szórt minieszéiben. Ezek egy rapszódikus ember keze alól kikerült munkák, aláhúzások, margóra írt sorok. Az életmű lapszéli jegyzetei. Az önkrontronll végtelen nyugalma a szépprózai alkotásokban van. Ezzel a vonásával persze nincs egyedül az írók közt. Ami viszont párját ritkítja, hogy ő tudja ezt.

*

Mészöly makacsul ragaszkodik a tényekhez. A mesterség tényeihez. A mesterség tényei közül azokhoz, amelyek mindig megvá-

laszolatlanul maradnak. Ez lehet a magyarázata szembeszökő szerénységének – a műben.

A lázasan szép ^{*}*Magyar novella* kedves vidéki folyóiratában, a *Jelenkor*ban látott napvilágot 1979 áprilisában. Az író életének volt olyan periódusa, amikor csak ez a lap állt ki érte; ő legjobb művei közül többet Pécsen publikált először, így honorálva a gesztust. A lap a nyolcvanas évek magyar irodalmi megújulásának színtere; az új magyar prózaírás *egyedülálló* katalógusát mondhatja magáénak. *Műhely* és *intézmény* – az irodalom intézmények nélküli torzszülött korszakából. E tény nem veszhet a múlt kódébe, s nem veszhet Mészöly személyes jelenléte sem.

A folyóirat életében lezajlott irodalomtörténeti nyitányt nehéz rekonstruálni – e nagyszerűen progresszív és merészen tradicionális ("pannon") szellemiségű lapnál előzmény és következmény nem választható élesen el. Mészöly *folytonos jelenléte* összekötőkapocs és tartópillér egyszerre: Mészölyre számíthatott a folyóirat s a fiatalok számíthattak Mészölyre. A magyar irodalomban a folyóirat *szent hely*, örök ínség és hiány – az íróknak ez a gyakorta hangoztatott nézete mentes minden retorikától. Visszariasztó, megszégyenítő tapasztalás szinte mindegyiküknek van a tarsolyában, szerény, esélyre jogosító példa kevesebb, mivel a magyar irodalom folyóiratkultúrája többnyire a szélsőnek s kevéssé a jószerecsének volt kité-

ve. A folyóirat jelzőbója is.^{*} Eszerint jelentett mindegyik más folyóiratnál többet akkor a *Jelenkor*, s példázatos érvényű, hogy benne kapott helyet a *Magyar novella*. Ebben az irodalom arányérzékének működését lehet látni, velős egyszerűségét.

A *Magyar novella* Mészöly szeretett nyelvújításkori szavával *beszély*; a novelláknak abba a bokrába tartozik, amely át- megátrendezi a táj kistörténelmét nemzeti és magyar nagytörténelemmé, talányos, az író örökös dilemmáit maguk előtt sodró szövegekben: "*Arra lehetünk büszkéek, hogy a csillagot mindenünnen látni*" – mondja e próza rezervált világképe. Mészöly hihetetlen kép gazdag, érzelemdús, régiesen újszerű felütésű és hangfekvésű prózája az alkotótehetség vérbő, telt megnyilvánulása, *szilárd értékrenden* nyugvó ajánlat a mai próza horizontján. Világában az olvasó is hazatalálhat, s ezt anélkül teheti meg, hogy Mészöly ráerőltetné a saját szemmértékét. Ez a sarkallatos tény mélységes rokonszenvet kelt iránta – mára már lefoszlott róla az előző korszak kritikussainak rosszízű híresztelése művészetének életidegenségét illetően.

Mészöly Miklós a kisvárosi lét írója. Írói jellemzésének ez a módja művészetét kimozdíthatatlanul beágyazza a magyar irodalmi tradícióba, s egyúttal rehabilitását is elvégzi, helyreállítja kapcsolatát, kontinuitását előzményeivel, a századforduló európai alapozású, de többségében megrekedt kisprózaí-

^{*} Erről a szerepéről az Újhold-Évkönyv megszűnését siratva beszéltem:

"Az Újhold jelzőbója. Akkor is, ha víz színén van, akkor is, ha lemerül." (Magyar Napló. 1992. október 16.)

sérleteivel, kísérletezőivel. Csak sajnálni lehet, hogy kiadói intrika és politikai kisszerűség csírájában elfojtotta annak a könyvsorozatnak a tervét, amelynek szellemi szülőatyja volt, s amely megjelent nyolc kötetén a **MAGYAR TALLÓZÓ** nevet viselte. A magyar próza kincsását temették be a hatalmaskodók, s ha mások ugyanabba az irányba nyúltak is, Mészöly nélkül nem lehetett a részlegesen jogfosztott könyvkiadás illúzióját sem fenntartani. Ezért a hagyománnyal való érintkezésre más alkalmat kellett keresni.

*

A *Magyar novella* a *Film* utáni alkotóperiódus reprezentatív írása; e szakasz kimagasló művei kaptak helyet Mészöly *Merre a csillag jár* című elbeszéléskötetében 1985-ben. E könyvéhez fűzte az alább idézendő műhelyvallomást: "Az *a meztelenséget, amit a Filmben elértem, meg kellett próbálnom újra felöltöztetni. Múlttal, történelemmel, amennyire lehet, kerelesség nélküli jelennel, emberek és tárgyak mesélőbb-elbeszélőbb, a szó öreg értelmében: epikusabb jelenlétével.*" (Vigilia, 1985. 3. 231.)

*

A *Film* csontig csupasztított prózája után a mesélőkedv elementáris epikai tobzódása: *Magyar novella, Fakó foszlányok nagy esők évadján, Térkép Aliscáról, Anno, Lesiklás, Szárnyas lovak, Ahol a macskák élnek, Anyasírató, Merre a csillag jár? Sutting ezredes tündöklése, Egy útikalauz apo-*

teózisa, Bolond utazás. Mind kimondíthatatlan darabja lehetne annak a mintakatalógusnak, amely a magyar elbeszélés csodapillanatainak szentelné lapjait. Jó okkal állítható ez; ezekben a szövegekben ugyanis mindaz *benne van*, ami csak írónak tudomására juthatott itt, a magyar Mediterráneumban.

Anélkül, hogy Mészöly görcsösen tett volna érte: az *utazás* lényegrögzítő metafora nála. Az író mélyértelmű becsúgya összegződik benne, általa. A *Bolond utazás* című hosszú beszélye már a címével ezt jelzi. Halálos komolysággal utal a történelem irracionális erőinek összefutására, a mindig bennünk maradó háborús freskóra, ami az írónál *tarka kaleidoszkóp*, visszatérő indoklása há-

orús emlékképeinek. A leírás lehet film az Emkénél, nyomozás, kép egy utazásról.

*

Az *utazó* fölfedi Mészöly műveinek egy csoportját, amely jellegzetes körülmények között mutatja a történet *beszélőjét*, az *utazó* szerepkörében. A szerepkör alkalmat nyújt a kapcsolatteremtésre, ugyanakkor nem kíván minden áron való önmeghatározást. A szerepkör betöltheti a rejtett önéletrajz funkcióját, ha elfogadjuk, hogy az elképzelttel játszik benne az író. Alkalmas olyan helyzetek kialakítására is, amelyben a szerzői én önkeresése folyik, csakhogy álcázott módon, más-más lélektani alaptípussal kísérletezve.

Ez a novellatípus általában egyetlen helyzet variációira épül. Továbbfejlesztett változatának tekinthető az, amikor nem csupán

egy viselkedés- és magatartásminta elfogadása vagy elutasítása történik az elbeszélésben, hanem egy kisközösség történetének, emberi és történelmi létezésének föltárása és megragadása az *írás* tétje. Naturalizmust idéző töredékességgel, legendásított historizmussal. Ez a megragadás: az útiélmény, az útközbeniség teljes és szünet nélküli átlénygítése.

Ilyen a *Merre a csillag jár?*. Letapogatása az elbeszélőt körülvevő világ valamely jelenségének. Jelen-, múlt- és jövő idő torlódik egymásra. Az elbeszélő "képrögztítő", archív videoklipp-technikája: kiemelés, kimerevítés, kivágás. Amikor az utazó az élményt már a képzelet mozdulásai szerint dobja elének, a régvolt időkől fölmerülő emlékképek rím-szerűen egymáshoz kapcsolódnak, s olyan benyomásunk támad, mintha *lírikust* olvasnánk. "*Megfoghatatlan, hogy arcunk milyen kúttükörre emlékezik, ahol a rábízott rajzolat először dereng föl.*" Lassú megjelenítéssel háborús városkép rajzolódik Sz.-ről. Egy öngyilkosság egyéni rekonstrukció szerinti háttérkrónikája bontakozik ki szemünk előtt – talán az író beszélyeinek tágabb körére kiterjesztve sem merészség azt állítani, hogy Mészölynek ez a megközelítés áll legjobban a történelem szövezeit szálaзва.

Világának reprezentatív jelölője a visszatekintés.

*

Van-e kockázatosabb a legázoltak igazságához való megtérésnél – gyűlölet nélkül, megbocsájtással. – *Mi volt, hogyan volt.*

Hogyan volt, mi volt. Nem lesz ez már megírva soha. Kinek-kinek a maga lelkiismeretével kell együtt élnie. A saját múltunk mögöttünk: "*Az ember előbb-utóbb elszégyenli magát a tehetetlenségtől; s még ugyan utánaló a költöző madárnak, de már nem néz oda, hogy leesik-e, inthon marad-e.*"

*

Öntéző vigasztalanság van Mészöly hangjában, mint aki nem tud felejteni, de riadalommal tölti el, hogy írás közben birtokában lehet-e az akaratuktól megfosztottak megrendültségének.

Kevés magyar író van e században, akire a rossz politikai széljárás ily mértékben *késleltetőleg* hatott volna, mint rá; kibontakozása meglehetősen hosszú időbe telt, kétszer is meggondolta, hogy mit ad ki a kezéből. Testesnek egyáltalán nem mondható regényeit évekig, olykor fél évtizedig is formálta. Korai prózáját nemcsak tollhibák okán igazította meg, hanem józan megfontolásból. A *Jelentés öt egérről* megírásáig az artistikusra, az elütőre való törekvés megcsalta ítéllőképességét – ez később magától értetődő javításokban korrigálódott. Az első írásokban hibák szúrtak szemet neki, a szégyelni-valót gyomlálta azért, aztán a szövegek tartópilléreit, a falakat tologatta el, ide-oda mozgatta. A tetszetősebb elrendezéshez fűzött illúziók sem lehettek számára megnyugtatóak, érvényes ítéletévé a VÉGLEGES VÁZLATOK A HAGYATÉKBÓL rendezőelvé vált.

*

Mészöly írói kibontakozása meglehetősen sokáig elhúzódott, s aligha hízeleghet csupán azzal önmagának, hogy az ötvenes években *fekete bárány* volt; írói, értelmiségi létért való küzdelmes harca során belső erőit fogyasztotta, miközben a rideg külső világ a lelkeket falta – nyitott, befogadó természet lévén, rá különös terheket rótt az ötvenes évek honi politikájának külvilágot, nyugati műveltséget elzáró, kiszorító gyakorlata. Visszatekintve némi felületesség árán könynyű volna azt meglátni, hogy szentvelen magatartása, ideáthoz való méltóságos ragaszkodása *megnemesítette* prózáját, különös javakhoz juttatva irodalmunkat, akárcsak más, a régióhoz tartozó literaturákat azok írói. Vehetnénk a hosszú éveken keresztül csak az íróasztalfiókjának író cseh *Bohumil*

Hrabal esetét példaként. A prágai író mondta egyszer, részben saját akkori helyzetére utalva, részben a Mészöly- és Hrabal-féle alkotók egykori esélytelenségét jelezve, hogy egy-egy új könyvének megjelentetéséhez arra van szüksége, hogy asztalfiókjában egyre mélyebbre nyúljon. Vélhetőleg Mészöly asztalfiókja is sok eredeti művet rejt máig; részben ez magyarázza a VÉGLEGES VÁZLATOK A HGYATÉKBÓL prózáinak előbukkanását a nyolcvanas években. Magyarázza, de nem idnokolja: ezek a *torzók, abbahagyott szövegtetek* ugyanis olyan mozgást idéztek elő Mészöly Miklós életművében, amelyet mélyben meghúzódó poétikai okok motiválnak. Az mindenesetre beszédes, hogy Mészöly közreadja őket.

Egy példa:

VÉGLEGES MINTÁK MÉSZÖLY MIKLÓS ÉLETMŰVÉBEN:

A Wimbledoni jácint (1990)

A *Wimbledon* jácint című kötetben olvasható kisprózák hamisítatlan Mészöly-minták. A ráfogásszerű megnevezést, a mintát, ráadásul többesszámban, korántsem illetlenségből használok, épp ellenkezőleg: a "détailok varázsát" szeretném nyilvánvalóvá tenni vele, a Kemény Zsigmondtól kölcsönzött kifejezés nem prózapoétikai, hanem általános értelmében *itt és most* alkalmazva.

Miféle részletek ezek az életműben, miféle minták? A kérdés megválaszolásakor először ahhoz az interjúhoz kell folyamodni, amelyet a *Magyar Hírlap* újságírója, V. Bálint Éva készített az íróval röviddel a könyv megjelenése után:

–*"A Wimbledon* jácint *koraszülött könyv, kevesebb, karcsúbb, mint amilyenre terveztem. Másfél évvel ezelőtt egy régi fiókomban matattam, ahol mindenféle szellemi kacatot, regénycsírákat, novellaötleteket találtam. Ahogy átnéztem őket, éreztem, hogy a maguk idejében mindegyikből lehetett volna valami, de végül is nem íródtak meg. Ma már nem tudom magam abba a lelkiállapotba helyezni, mint amikor azok születtek, így hát hamis írói gesztus lenne, ha ezeket befejezném, kibontanám. Úgy gondoltam, hogy ezeket az írásokat véglegesség-*

teni lehet, mint töredékeket. Ezért lett a kötet alcíme: *Végleges vázlatok a szerző hagyatékából*.

– Látom, nem akar semmit az utókorra, az irodalomtörténészekre bízni.

– *Semmit. Szenvedélyem az, hogy eldönthessem, a torzók, a töredékek megérdemlik-e a megmaradást. Amelyek nem, azokat én pusztítom el.*” (1990. június 9.)

A *Wimbledoni jácint* első kéziből kapott jellemzése olyan többletet nyújt az értelemzéshez, amelyről nem mondhatok le. A korábbi folyóiratközlésektől eltérően ugyanis a Szépirodalmi Kiadónál megjelent kötetről lemaradt az eligazító alcím, sőt a fülszöveg sem tartalmaz utalást rá; ezért is lényegeset érintő az író nyilatkozata, hiszen föltehetőleg véletlenszerű hibát korrigál, amelynek mindannyian ki vagyunk téve. Sejtésem szerint ezzel (is) indokolható Mészöly bizalmatlansága a szerzői hagyatékot feltáró utókorral szemben – ez a vonás különösen egy olyan könyvhöz kapcsolódva válik elgondolkodtatóvá, amelyik a mulandóságnak kitett, avagy az író utókorának kénye-kedve szerint kiszolgáltatott hagyatékot *véglegesíti*. Mészöly sem ezt, sem azt nem akarja. Arra gondolok tehát, hogy az életmű továbbépítésének a szándéka vezette, amikor az íróasztalában felejtődött írásokat napfényre hozta, *végleges vázlatokká* minősítve kötetbe gyűjtötte őket, s ekként új területet foglalt el írói munkássága számára: *”A szerző hagyatékát”*. Fölvetődik bennem a kérdés, hogy az előbb elmondottakon túl, hová mutat az írói gesztus.

A kötetnyitó, címadó elbeszélés a *Wimbledoni jácint* a komor ötvenes évek hangulatára emlékeztető környezetben játszódik, a társadalom felett álló funkcionáriusok ivadékainak világában, csúcspontig eljuttatva a cselekményt, hagyományos szemléletű írói eszközök felhasználása révén. A krónikás mindvégig megőrzi inkognitóját, csupán a szereplők szétszóródásának regisztrálást érzi feladatának, mintegy alkalmi kötelességét teljesítve az utólagos jegyzetként illeszkedő epilógusban.

Ezzel azt a benyomást kelti, hogy csak azt tudja biztonsággal közölni, amit az életrajzi tények elmondanak, minden más nehezen megközelíthető. Előzményként az olvasó példázatszerű történetet kapott azokról, akik elvesztek az alpári lét mocskában, illetőleg Dalkóról, akinek elszakadását ettől a mélyvilágtól csak az öngyilkosság adhatja meg. Közben van egy jelenet Dalkóval és az egyik teniszező lánnyal a házibuli burleszkesített tréfáját követően. A legszebben megírt motívum. Spontán és önfeledett játék a fedettcsarnokban, ruhátlanul, gőzölgő testtel. Földidézi a *Nagyítás* című film labda nélküli játékát, de hasonlóság nemigen van közöttük. Ott az anyagtalanságnak van súlya, itt éppen fordítva, az ide-oda röpködő labda *élve személyesen* összeköti a két játékost. Abban a világban, ahol a természetes kapcsolatokat akváriumi homályba kényszerítette a történelem. Wimbledoni álmok és pasaréti jácintok közé. In memoriam 1949-1989.

Hiba volna az életmű csúcsait keresni bennünk, még azt is fölösleges lenne mérlegelni, hogy megáll-e mindegyik a saját lábán. De mindegyik megmutat Mészöly Miklós írói arcából

valamit, nem is keveset. A szerzői hagyaték fölnyitásával pedig elidegeníthetetlen részei immáron művészetének. Befejzetlenségük ellenére, töredékként, egy hiteles – mert tudatosan választott – gesztus szerint: torzóként. Az író szabad akaratából így, a kézirattemetőből életre keltve. Így kell elfogadni őket. Visszafelé nézve: végleges minták. Előre tekintve: alakulás-minták.

A vázlatokról, tovább:

e műveket látva arra gondolhatunk, hogy az író munkája során eljutott valamiféle előkészületig, a *keresés fázisáig*, a *mintavételeg* vagy éppenséggel a *mintakészítésig*.

Belső használatra szánt, de már nagyon is kézzelfogható eszközökig.

Ebből a szemszögből sem árt pillantást vetni a *Vázlatok* ra, ne feledjük ugyanis, hogy a folytonos keresés és kísérletezés nemcsak értékmérője Mészöly szellemiségének, hanem kezdeményező szerepét is jelezte a hazai prózaírás szemléletformájának átrajzolásában. A *Vázlatok* bár abbamaradt, abba hagyott művek, nem vallanak az író gyöngeségére, elerőtlenedésére; inkább Mészöly legendás, önsorsépítő alkotói jellemét vonják éles fénybe.

*

Az életmű különböző korszakaiban létrejött alkotások és a torzók között szoros a kapcsolat; jó lélekkel lehet arra következtetni, hogy Mészöly munkásságát ön-idézhetőség jellemzi; mindegyre más "tartalmi" gyűlnek össze újabban előkerült írásaiban a régtől fogva ismert, és csakis rá jellemző atmoszférának, valóság-érzékelésnek.

Mínta az életmű úgy működne létrehozója előtt, hogy a teleírt papír vízjelei egyszer csak láthatóbbakká válnának a korábbi, odaírt szövegeknél.

*

"De hol tartok én?" Makulátlan embléma ez Mészöly Miklósnál.

(A MTA-Soros Alapítvány támogatásával készülő Mészöly-monográfia munkálata folyamán született dolgozat.)

Cseres Tibor

(1915 ápr.1-1993 máj.24)

Nemzedékváltás

Szüleim korában sokan hitték még a szemverést, a varázslat erejét, meg hogy az átok szavát kerülni kell. Másfelől az isten mindenható jóságában éppen úgy bíztak, mint a gyógyfüvek erejében, vagy abban, hogy a nyomtatott írás mindig igaz.

A mi vallásunk papjai azért is óvták a biblia olvasásától a katolikus híveket, nehogy éppen a szent iratok böngészése közben csalatkozzanak. Persze, mindez nagyon viszonylagos. Mindjárt az, hogy "szüleim korában!" Anyám tizennyolc évvel volt idősebb nálam, s olyan fiatalon utazott el, ma lányom lehetne immár. A gyógyvizekben, az átokban s az álmokban hitt, de bibliát tudtommal nem olvasott.

A nemzedék szó s a nemzedéknyi idő alatt egyszer 50 évet értünk, máskor meg negyedszázadot csupán. Szép gondolat, hogy némelyek kerek 33 esztendőre váltják a generációt, ismét mások 20 évvel beérik.

Amikor az ifjú ember bizalma összeomlik az előtte járók hitében és ígéreteiben, akkor kezdődik egy új nemzedék, s amikor a varázslat, a ráolvasás meg az átok már nem fog.

Számomra a nemzedékváltás ideje tizenegy év.

Ezekerkilencszázhuszanhat nyarán, váratlan, több hónapos betegeskedés után anyám úgy gondolta, akkor fordul jobbra sorsa, ha szülőfalujába utazhat néhány hétre.

Apám tétovázott. A nyár miatt, a rengeteg költség miatt, s magában nem engedhette a beteget. Ő nem utazhatott!

Május óta lebegett a ház fölött és újult meg hetenként az utazás szándéka. Anyám sok mindennel magyarázta makacsságát, de már úgy nyár közepén a gyógyvíz volt a legfontosabb, amelyből ő leánykorában naponta ivott. A borvíz nagyapa kaszálója szélén, a Maros-parton. Nem is ivott ő mást, csak borvizet, mert a juhtejet nem szerette.

Apám szinte sorvadozott a kérés terhe alatt, amelyet rátettek, ha elment, s ismét reá, amikor megtért. Anyám mind pontosabban okolta hitét: meggyógyul, ha megfürödhet a borvíz-

fürdőben, amely a Maros partján akkoriban nyílt meg Remete alatt. Gyergyóremete község építette a fürdőt, hogy megpróbálja vetélkedni Borszék hírével.

Ez a fürdőtelep alig másfél kilométernyire épült nagypapa kaszálójától, jöttek a hírek levélben, hogy milyen csodálatos. Húga és öccse tudósították, s anyám képzelete csodás gyógyulásokat is látott - a jövőben. S naponta sírdogált betegágyában, hogy nem mehet - meggyógyulni.

- Hát voltam én valaha akaratos és makacs? - kérdezte este-reggel.

Apám elismerte, hogy nem, sohasem volt sem makacs, sem akaratos. De júliuson túl már nem lehetett bírni. Éreztem én is. Talán csak öcsém nem érezte a kényszerűséget. Apám hosszas utánjárással útlevelet váltott hármónk számára. Az útikép ma is megvan: egy harmincéves nagybeteg asszonyt ábrázol kifogyott bő ruhában, két ijedt fiúcska csimpaszkodik vállára jobbról, balról. Az egyik én vagyok a másik a kis öcsém, a nyolcéves. Apám nem jöhetett velünk. Anyám ezt megértette:

- Igaz, Péter, te nem jöhetsz.

Majd ő elkísér a határig, gondosan elhelyez egy fölkében, lehetőleg úgy, hogy csak Ditróban szálljunk ki. A menetrendekből azonban már Kétegyházán kiolvashatta apám, s ki is olvasta, hogy ilyen közvetlen vasúti kocsira nem számíthatunk, mert Tövisnél mindenképpen át kell szállnunk. Kétegyházáig lovas kocsival utaztunk, hogy a hajnali gyorsvonatot elérjük. Míg várakoztunk, s betegünket egy padra fektettük, engem magával vitt egy menetrendtáblázat elé apám, s kioktatott; anyánkkal, öcsémmel s a két nagy csomaggal hogyan ügyeskedjek, hogyan boldoguljak majd Tövis táján, éjfél felé. Ellenkezés nélkül, megszeppenten hallgattam. Figyeltem szavait, de magamban mind azt kérdeztem: miért is nem mer velünk utazni apám? S mikor a vonat befutott, már az eljövendő kötelességem szerint próbáltam emelni a fonott utazókocsarat, s támogatni anyámat. De a terhet még apám vitte. Alkalmas zugot találtunk egyik harmadosztályú kocsiban, magunk s csomagjaink számára. Lökőházáig apám is velünk utazott, ott az útlevelvizsgálat után némán leszállt, nehéz szívvel búcsúzni is feledett. De a sínek közül aztán még egyszer elmondta, mi legyen a teendőnk Tövisnél. Én leszaladtam a lépcsőre, s ki mondtam, ami forrt bennem:

- Nem szép, hogy egyedül hagy bennünket!

Apám úgy tett, mintha nem hallaná, mit mondok, s még inkább azt, hogy őneki - hangosan felszólt az ablakon:

- Ügyeljetek magatokra! - aztán halkán, szinte súgva hozzám eresztette hangját:

- Te pedig a határon túl is őrizd meg anyád fekvőhelyét! - Bólintottam, mert éreztem, ez csakugyan igaz.

Az útlevel ellenőrzése odaát is simán megtörtént, s csakhamar Arad felé robogtunk. Azon tűnődhattünk éppen, milyen fárasztó lesz a robogás egész nap, s csak el ne szundikáljuk az ötperces időt majd az éjjel közepén Tövisnél. Megéheztünk. Rántott csirkét ettünk, utána piskó-

tát. Anyám a szomszédasszonnyal négy jércéből s egy szakajtó lisztből készítette az útravalót.

Aradon a kocsi egészen kiürült. Néhány percig örvendtünk, hogy nem lesz, ki háborgasson. Aztán gyanút fogtam, de kérdezősködni nem mertem. Órák múlhattak, végül egy kalauzféle szólt be hozzánk, szálljunk már ki, s tőle megtudtuk, a vonat, melyre át kellett volna szállnunk – Tövis felé –, éppen most van indulóban. A bosszankodó kalauz segítségével anyámat s csomagjainkat a tágas, mozgalmas és szellős váróterembe támogattuk, ott a beteg egy pad hosszán ájulásszerű félálomba roskadt nyomban.

Aznap megtanultam a menetrendolvasást. Időbe telt, míg rájöttem, Tövist ott találhatom meg, ahol *Teiust* mutatnak a nagy táblázatok. Alkonyat után lesz egy vonat. Anyánk nagy fájdalmának mákonyából délben egy fél órára feltámaszkodott – rántott húst eszegettünk ismét, meg piskótát. Vonatjegyünk volt, lejünk és kenyerünk semmi. A lelki és testi próbatételtől hamarosan megéheztem, de csupán vizet ittam, s kóválygott velem a világ. Tudtam, a nagy feladatot teljesíteni fogom. Mikor az idő elérkezett, helyt is álltam, de a felszállás részleteire már nem emlékszem. Csak arra emlékszem, hogy öcsém késő délután enni kért, s én csomagot bontva újra rántott húst és piskótát adtam neki, de magam megint nem ettem.

A Maros-parti gyógyfürdőt nagybátyám kalauzolásával ismertem meg. Négy fürdőkádja, deszkás medencéje és pezsgő, hűvös vize volt. Mikor anyám, ocsúdása első hetében rágondolt, fel kellett melegíteni számára egy dézsára valót. Nem is melegíteni, forralni, mert egy gyógyfüves asszonynak is híre jött, aki ezt a betegséget mindenkor gyógyítja.

Egy kézmozdulattal az orvos mindent engedélyezett. Én az orvost figyeltem. Szavát, mozdulatát. Mi történt anyámmal? Meghalt természetesen. Hiszen halálos beteg volt. Nem említettem? Három hétig élt még a szülőházban, Gyergyóremetén.

Boldogasszony napján temettük. Több ezer fekete ruhás asszony gyászolt a hegyoldali temetőben, s minket néztek zokogva és sokan jajveszékelve, az iskolatárs és a leánytárs fiatalasszonyok. Öcsém és én, úgy emlékszem nem sírtunk. (Több ezer fekete kendős fiatalasszony? Lehet, csupán százan voltak, de a hegyoldal tőlük feketélt.)

A temetés minden mozzanatára pontosan emlékszem. Pontosán és élesen. Az arcokra, a tájra, a temetés minden tárgyi eszközére is. A pap ruházatára, a ministránsok ingére, a kis kápolnára, az égboltra. A gyapjas felhőkre.

Mikor a kántor latin énekbe kezdett, mögém férközött Bartis Laci, kéthetes barátom, s megkérdezte, vajon délután lemegyünk-e majd pecázni a Marosra. Valami olyat feleltem, talán súgva, talán csak rövid jelekkel, hogy: valószínűleg nem mehetek, mert tor lesz: juhót vágunk az udvarunkon, s odajönnek a vendégek a bogrács mellé. Ezt látnom kell.

Aztán következett a búcsúztató. A plébános is, a kántor is versben beszélt. A kettőnk nevében. Anyánkhoz. S anyánk felelt az ő nyelvükön, s biztosított, hogy gondoskodni fog rólunk holtában is. Ez annyira megnyugtató, hogy most már nem kezdtem sírni, bár öcsém nem bírta tovább száraz szemmel.

Csak később gondoltam rá, órák, napok, évek múlva, nem lett volna szabad hitelt adnom a pap és a kántor kenetes, hamis ígéreteinek. A következő tíz évem minden óráját a nap árnyékolta be. A hamis ígéreték miatt.

Másnap aztán úgy keltünk, mint rendesen, jó korán, s az egész háznép kivonult sarjút forgatni a Maros-partra. Egy alkalmas villa nekem is jutott. Nagybátyám mellett emelgettem a fonnyadt szénát, s igyekeztem nyomában maradni. Ő meg-megállt s oktatott. Felvilágosult leány volt. A közeli fürdő felé fordulva, villanyélre támasztott álla mozgásával közölte velem, hogy nincs isten.

Hencegéskeppen mondta, nem lepődtem meg. Amikor látta, hogy én nyomban az elmúlt napokra fordítom szavai értelmét, röstelkedve villát ragadott:

– Azért persze semmi nem bizonyos.

Hogy mennyire nem teljesültek a sírból, a koporsóból költött ígéreték, arról már néhány nap múlva példát kaptunk.

A rokonság úgy határozott, hogy a gyász helyéről vissza kell utaznunk Magyarországra. Majd Tövisig elkísér anyám öccse. Onnan a határig nem kell átszállni.

Én tudtam, Arandon a menetrend mást mond. Hallgattam. Távirat ment már előre apámanak a halálról, s most egy másik, hogy Lökösházán mikortájt várjon ránk.

Az indulás reggelén azonban megérkezett apánk. A távirat alapján határátlépési engedélyt kért. A határról aztán sietve értünk jött.

– Látod – szorított magához egy csöndes pillanatban –, most veletek indulok, de ki tudja, együtt érkezünk-e?

Nem értettem.

– Miért?

– Csak azért, mert én innen hadifogoly-szökevény vagyok – s kézzel mutatta, milyen nagy dolog és nagy veszedelem számára ez az állapot, s hogy ennél többet úgysem érthetek. De ennyit iskoláskoromból, de már a mesékből is érteném kell.

Olvasmányaimra gondolva, egyszerre én is elborzadtam a veszedelemtől, amibe apám által kerültünk.

Kenyeret, rántott húst és piskótát raktak útímálhánkba a rokonok is, s utunkra engedtek megkönnyebbülten a délelőtti vonattal – mert nem szerették a gyászt. Apám le sem hunyhatta pihenésre a szemét.

Tövisen is, Aradon is (persze) átszálltunk. De apámban egész úton, de Aradon már szemlátomást dolgozott a félsz: hiszen tegnapelőtt, mikor a határon a pecsétetes papírlappal átlépett, név szerint a román királyi hatóságok kezére adta magát. Azóta üzenetek, telefonváltások jöttek, mentek, s tán az egész idő az ő kereséssel telt, s a határőrök mindent tudnak, s várják őt név szerint. Ezért Aradon még együtt szálltunk fel, de lelkünkre kötötte, hogy a határon ne tudjunk öröla, mutassuk fel az útlevelet meg a halotti levelet is, s utazunk nyugodtan Kétegy-

házáig. Ott tuszkoljuk le a csomagokat és várjunk őrcá a váróteremben.

Akkor Arad után el is tűnt a vonatban.

S mi csendesen és ámulatot kelve megjátszottuk az önálló és árva gyermekutasokat. Gyászkeretes, kétnyelvű irat bizonyította, hogy az útlevel képecnek harmadik szereplője a határon többé nem léphet vissza.

A határőrök sem itt, sem ott nem firtattak többet. A románok még szalutáltak is, és magyarul vigasztaltak. Kétegyházán leszálltunk, s vártunk.

Őcsém a piskótán és a csirkehúson elvult, csak éjjel nyugösködött a hűvös miatt. Nekem esömöröm volt ezektől az ételektől.

Kenyerünk lévén, kora hajnalban kilopózkodtam a váróteremből, s hagymát esentem ott, Kétegyházán, egy kertből. Szalonnát azonban nem tudtam szerezni. A megtisztított hagymát magában vagy rántott hússal próbáltam enni.

Csak harmadnap érkezett meg apám. Nagy kerülőt tehetett meg. Fáradt volt, csapzott, sáros. Ahogy meglátott bennünket, egy padra borult, és hangosan és hosszan zokogott.

Akkor tudtam, csak magamra számíthatok. És módot és formát kell találnom az önálló cselekvésre.

1968

Tarján Tamás

SZEMMAGASSÁGBAN XII.

A költészet napja, s kiváltképp az ünnepi könyvhét természetesen idén is rengeteg szép-irodalmi, irodalomtörténeti, esszéisztikus műfajú újdonságot kínált. Ráadásul immár létezik egy "második könyvhét" is: a hivatalos listára főt nem került friss kötetek sereglése. Töprengethett például a kortárs magyar literatura híve: Esterházy Pétertől a Szebeni Andrással közös könyvet, A vajszínű árnyalatot keresse-e, vagy a könyvheti prospektusban nem szereplő, de az imént említett "fotós" albumnál nem kevésbé érdekes Egy nő című "tekercsnovellát", amelyet Banga Ferenc rajzolt három méter hosszú szalagra? Szeszélyes szemelgetésünket kezdjük ez utóbbival.

/Mit szól az após?! Az Egy nő azzal kezdődik, hogy "Van egy nő". A feleség – aki azonban ezen a közkeletű névén nem neveztetik. A férj – az én – se férjnek. A családi állapotról főleg "a gyerekek" utalnak, így, birtokos személyrag nélkül. Az asszony Árnyéknak szólítja a mesélőt, jókedvében oda-odakurjant egy "Árnyékvilág!"-ot. Az édesapja viszont "árnyjáték"-nak tartja a férfi munkáját (nyilván az írásművészetet), árnyékbokszolásnak, melyet "a vő" rosszabbik éneje, árnyoldala végez. A nőre, az egy nőre vonatkozó rengeteg konkrét feltételelességből, feltételes kötőszóval indított mondatok sokaságából, és más illanó, elfoszló, árnyékos információból kerekedik a kisnovella, amely elég váratlanul vesz erotikus kifejeletet, s nem kevésbé váratlanul jelenik meg benne az ember = bohóc motívum. Persze ha meggondoljuk, férfi és nő (= férj és feleség?) között csak bizonyos fokig meglepő az intim közlekedés, és, igen, bohócok vagyunk mindannyian, még perlit, falfehérje sem kell, hogy átmázolódjunk clownná.

A szöveg legpazarabb mondata szerint a nő néha "oda-

nyilatkozik, hogy én volnék az a fa, amelytől nem látja az erdőt". Banga Ferenc apró, mókás, riasztó, kedves figurák rengetegét árnyékolta az alig tíz centiméter magas, ám hosszú-hosszú tekercsre, így filmesítve meg az álló- és árnyékekben eleve nem szegény Esterházy-egypercest. Óriási dinamika: mosolygató és elgondolkodtató mozgás feszül a dermedt, sötét alakok iparkodásában. A textus leírásának gesztusa az Ottlik-regényt, az *Iskola a határon* lapjait másoló, olvashatatlan szőnyeggé csomózó Esterházyra utal vissza. Mágikus tárgy lett ez a ritkaszép (ritka és

szép) guriga: a szakralitással mint poétikai-esztétikai eszközzel amúgyis szívesen *kacérkodó* Esterházy-oeuvre jelentősen gyarapodott; a hajdani "püspöklila könyv", a *Termelési regény* nem először nyert folytatást ezzel az imaszalaggal. De mit fog szólni az após, illetve, bocsánat, az "egy nő" édesapja, a "vén hülye", aki amúgy "egy édes pofa, bölcs, kiegyensúlyozott és vonzó - egy szép ősz férfi"...?! (A mű a *Balassi Kiadót* dicséri.)

/Kitérő: a Fuharosok/ A kitérő csak műfaji jellegű, hiszen a *Bevezetés a szépirodalomba* nagy ciklusából már jól ismert *Fuharosok* – Esterházy e legkímunkáltabb, legsűrűbb szövege – a könyvoldalakról a színpadra költözött át. Két intézmény és sok művész-összefogásából, *Igó Éva* előadásában született meg a fojtogató, ragyogó színhái este. *Malgot István*, nemhiába mestere a bábjátásznak, olyan díszletet tervezett, amelynek szinte valamennyi darabja emberarcú. Az ágy ablakként nyitható támlája Hold-mosollyal, Nap-grimasszal kommentálja a világot, az igazi ablak hatalmas férfidísszel is megtestesül, s ebben a rusztikus, s ugyanakkor

finoman posztmodern, iparművésziesen cizellált tárgyegyüttesben minden bútoron vagy minden bútorral "babázni" is lehet. A monodráma így az összkép révén kiterjeszkedik, *lényekkel* társalkodik az ártatlanságát és eszményeit brutális körülmények közt elvesztő, mégis az életre, a reményre, az alázatra, a szeretetre fölesküvő ifjú hösnő.

Az előadás *spiritus rectora*, *Galkó Balázs* és alkotótársai az akusztikus elemeket egyenrangú szerephez juttatták a delejes, hidegfényű vizuális elemekkel. Ebben a rendezésben a hangok is reflektoroznak; toroznak.

A kulisszák eleinte nehezen akartak engedelmesskedni a színésznőnek, sokáig állóképszerűséget parancsolt a színpadra a prózai szöveg, amely ugyan valóban fölfogható és tolmácsolható magánbeszédként, drámaisága azonban epikai természetű, vagyis tényleg drámaiság, és nem *drámaság*. Idő teltével viszont a monológ izzása, az átélés mélysége, az interpretálás növekvő sodra megmozdította, animálta – majd jó értelemben föl is dülta – a díszletet. A valójában dialógusokat (is) suttagó, bűgő, zokogó, kacagó Igó Éva a jóízű sérelme nélkül, remekül játszotta a legsötétebb kifejtet, majd a letiport ember kegyelmet kérő és kegyelmet adó életföläjánlkozását is. A *Merlin Színház*ban a Fuharosok, ez a hideg fehér gyöngy akkor volt a legbűvöletesebb, amikor elgurult.

/Közben/ Györe Balázs 1991 február – 1991 április datálással látta el "még mindig élünk" cmű naplóját. A "csak ennyi: ellen" 1991 márciusában íródott. A második, rövidebbik, a keletkezés szerint beékelődő emlékező krónikát vette előbbre a *Mindenki keresse a saját halálát* című kötetben (*Cserépfalvi Kiadó*). Szíven ütött a hetvenes évek közepét fölledő (de utólagosan, több rétegben kommentált) memoár, hiszen magam ugyanazon az egyetemen, közös ismerősök körében voltam diák, mint ahol, kicsit ifjabbban, a szerző is megélte a most bemutatott baráti viszonyokat, érzelmi kapcsolatokat, életre szóló rádöbbenéseket. A lengyel-magyar Szczezan Woronowicz, az orosz

tanszék körüli jobb ügyekben mindig fáradhatatlan Kovács Péter nekünk is barátunk volt, Dása és Szonja, a kevéssé szüziés életű cseh (vagy szlovák?) ikerk a mi képzeletünket is föltüzelték.

A tömör, de szeszélyes jegyzetanyag egységét az első történetben egy tragédia teremti meg: a költő és tibetológus Szerb János sorsát nagyjából a házasságától kezdve kísérhetjük végig, öngyilkosságáig (olyan kérdés kutatója volt, amelyet rajta kívül legföljebb hatan-heten vizsgáltak a világon). A második emlékezés Szczepan első és második súlyos megbetegedését, majd a már makkegészséges férfi életújrakezdését meséli el, sok egyéb mellett.

A közlések erősen magánjellegűek maradhatnának, ha Györe nem koncipiálna belőlük – teljes joggal – nemzedéktörténetet: lényegében a poszt-hatvannyolcasság non-fiction rgényeit. Technikai értelemben a fragmentumos előadásmód és a bravúros időkezelés szervezi e szokatlan prózát. Keveredik az "alapidő" – a hetvenes évek közepe, itthon, vagy Varsóban –, az előzményidő, a következményidő – amikor Szerb meghal, Szczepan meggyógyul –, és a kommentáridő, a jelen – 1991 –. Ha például valaki valamikor valahonnan elkésett, akkor bármely más, máskori elkésők kerülhetnek vele egy emlékeztérbe. Ez az asszociációs megoldás finom, puritán textusokat visz a kettős mondandó felé. Györe Balázs egyrészt bevallja, meggyónja, vállalja, hogy *szüksége van* a barátaira, a barátságra, az emlékekre, noha azok olyanok voltak, amilyenek voltak, és tragédiával, csalódással, ürességgel, kisszerűséggel is kísértene. Másfelől az értékváltozásról, elértéktelenedésről, a múlásról szól. Ennek hű jelképe, hogy az egykor megtakarított, nagyobb összegű lengyel ösztöndíj papírpénzei és aprói ma gyermekjátékszerek, az író lányának kezében.

A *Mindenki keresse a saját halálát* a címevel is jelzi fő szölamát és komolyságát. A művés ikerkönyv a naplóirodalom mai divatja és sokfélesége idején azt a forma-problémát veti föl, hogy vajon a lecsupaszított – bár nem érzelmszegény –, "fogalmazásos" közlések mennyire kor-

látozzák az írói beszédet? Az adatoló-emlékező-elmondó szöveggépzés ugyanis elvet minden összetettebb módozatot, s nemigen enged elmozdulni a regisztrálástól. Egyszeri vállalkozásnak érződik a könyv (a vele rokon, 1989-es *A 91-esen nyugodtan elalhatok* naplózása bonyolultabb, kódoltabb volt). Mégis valószínű, hogy az író az erkölcsi analízis, a múlt-és létfaggatás e keskeny ösvényén halad tovább a közeljövőben; bizonyára már magasabb, légritkább szinteken.

Naplózás után: metrózás!
A fiatalka *Ab Ovo* Kiadónak törekvése, hogy értékes kiadványai által egy kissé barátságosabbá tegye az olvasó életét, s azon is fáradoznak, hogy egy viszonylag szokatlan könyvalakkal teremtsenek cinkos kapcsolatot a jó irodalom barátai és a saját műhelyük között. Nyurga, szürke borítós köteteket jelentenek meg (szépeket – csak a normális polcokra, így a Szemmagasságban polcára nem lehet őket elhelyezni).

A *New York-Budapest metró* című regényében a kiadó egyik gazdája, *Vámos Miklós* "hazabeszél" – önletrajzi elemekkel is befuttatott, de nem

alakmást megelevenítő művében ugyanis a főszereplő, Marton Gyula jobbjára Amerikában tartózkodik, ám a magyar valósággal áll kontaktusban. Gyümmöcsöző regényalakítási eljárás, hogy a fejezetek egy-egy fényképpel – vizuális ébresztéssel – kezdődnek, és rendre egy-egy új tulajdonnév szökik a szemünkbe: mintha mindig új hőssel ismerkednénk. Ez a megoldás "szétviszi", diszpergálja az elég terjedelmes regényt. Pontosabban: megképződik bennünk a fölismerés, hogy Marton, a közepes tehetségű ember nem tudja kitölteni az igazi hős mindenkor egész helyét. Neki magának is többféle írásmódú és kiejtésű neve, sok neve van. A személyiség kívánatos egysége nem érlelődik meg. Tulajdonképp ez a főgonddal Vámos hosszú idő óta legjobb, legkoncentráltabb könyvében. Az alakváltó ember, a főleg színészként próbálkozó Marton-Márton-Mertn történelembe-kötöttségén – és kudarcán – a mesés elem sem változtat: hiába gyűrűzi körül (belső) a földet a csodajármű, hiába lehet percek alatt kontinensről kontinensre jutni, a benső utak nem ilyen villámsebességűek. Sőt, ha fogatékos tehetség, bi-

csakló akarat, társadalmi nyomás vagy egyéb erő(hiány) eltörleszolja a járást, az ember megrekedhet a jelentéktelenségben, a lét csekély értékű kezdőpontjain. Humor, szójáték, bemondás, vice most sem hiányzik az író eszköztárából, most is hajlamos a túljátszásra, túlpontírozásra – szerencsére a szöveg egészét a mélység és a komolyság uralja.

A magyar Gulág! Epikai művek után jusson hely a lírának is. Szécsi Margit születésének hatvanötödik évfordulójára időzítve jelent meg *A csillagos Golgota* című posztumusz versgyűjteménye. Nagy András, a képzőművész fiú gyönyörű könyvet formált a költő-édesanya emlékére. A címlap "sírkeresztjei", fejfái, czeck a sudár, mértaniasított alakzatok a költőnő jellegzetes törekénységét, filigrán alakjának finom szépségét idézik vissza, immár csak jelként a molekulacsillagos éjszakában, amely hangtalanul kattoztatja tovább az "elrontott, megrontott világ" gépezetének bizonytalan jövőt ígérő lyukkártyáját. (A könyvet Buda Ferenc rendezte sajtó alá.)

Szécsi Margit költői műhelyében már jó két évtizeddel ezelőtt kikristályosodott az a verstípus, amely ugyan a költőtárs és férj, Nagy László lírájától, és nemzedékének más, a népi ihletést szürreális képzetekkel elegyítő tagjainak munkásságától is kapott indítást, mégis összetéveszthetetlenül sajátos volt. Tartalmában a tragikus érzület – de hozzá virtus, hetykeség jellemezte. A vívódás, amely a kis élettényekben is a legnagyobb létproblémákra hangolódott; és megfordítva.

Alakilag a vers vagy dal maradt, vagy a dalszerű elemeket is fölhasználva nagyobb, rapszodikus kompozíciókká tágult, a refrénes szövegrészeket szervező-konstruáló egységként-elyként kezelve. A szólás archaizmusa és világvárosias felpörgöttsége többnyire jól megfért egymással, különösen, ha költő-emlék, poeta-magatartás is belejátszott a műbe (mint a Kassák-látomásba).

A *Helikon Kiadó* újdonsága a halálon túl és befejezet-

lenül is hozzásimul az előzőekhez. A nagyobb lélegzetű kompozíció, az ún. félhosszú vers legsikerültebb hírnöke – drámaiságával, dacos erejével, tavaszolásával – a babonázóan rímelő *I krek jegyében*. Ehhez egyenrangúan társul a *Jó ellenfélért* való könyörgés, meg *Az igaz beryár* a "versben bujdosó"-motívummal. Néha ezekben is zavar a túlhevülő szómágia, a gondolatok némelykori sápadtsága: amikor a refrénes elem csak üres ismétlés, s a versbeli, technikai megoldottság hiányait is jelzi. A nagyobb szerkezetek – *Cézár emeletei*, *Fegyver és délibáb* – csapongásaikban mutatják ugyane formakérdést, indulat és izzás túlsordulását. De kell-e eredetibb kép a Barguzint, Szibériát hánytorgató Petőfi-utókorban, mint a hajdani – és örök – "véspanoráma" víziója, ezzel a kegyetlen, égő lecsöndesüléssel: "Hóban a költő vértanú-lángja/ De új tilosba gyűjtja magát/ Ember az ember Szibériája/ s lelkünk perzseli Szibériát."

Csonka maradt a kötet, ha csonkaság az, hogy *A magyar Gulág* hiatusos kétsorosai, Ady-s dühei ("Lélek ellen örök blokád/ Ó: a sors, a magyar Gulág"/, a "frontális köd" rontása mellett szinte valamennyi költemény a XX. századi – és újra: az örök? – "világ-Gulágot" sugalmazza. Poétikai, stílustani, sőt akár történeti értelemben nyilván eltérőek lesznek a vélekedések a nyelvileg kissé túlsúfolt, részint tán végérvényesre nem csiszolhatott alkotásokról, de erkölcsi erejével, szubjektív igazával fogva tart a kötet.

/Pedagógiai éthosz/ Az Alföld című folyóirattársunk lapjain folytatásos közlésként olvashattuk azt a meditációt, amely könyv alakban is megjelent immár, *Tamás Attila* professzor tollából. Az akkurátusságáról, szigoráról, kiváló rendszerező készségéről ismert irodalomtörténész *Töprengések az irodalmi értékről* című vallomása újfent az uralkodó jelenkori epikai műfajt, a naplóirodalmat gazdagítja, új színek, új értékek, új közelítések megvillantásával. Az 1989 és 1991 között keletkezett szöveg a naplónak a szó szoros értelmében vett kötelmeit nem föltétlenül

veszi magára, helyenként tehát a szintén nagy tradíciójú konfesszió-irodalomhoz esik közelebb.

Alapvető dilemmája: milyen szakmai és morális jog hatalmazza föl őt, az évtizedek óta aktív, javakorabeli tudóst, hogy előszóban, írásban, és az egyetemi vizsgáztatás keretei közt mintegy megfontolásra, elfogadásra javasolja a saját véleményét, irodalomfölfogását? Főleg jóval fiatalabb literátorok, leendő tanárok számára?! Nem vésett-e a félmúlt, a közelmúlt olyan barázdákat az ő arcára is, amelyeket az ifjúság gyanakodva, idegenkedve szemlél?

Tamás Attila nem kényeszerül arra, hogy politikai vagy becsületbeli kérdésben, szakmai alaposság dolgában elmarasztalja önmagát. De nem vonakodik az önkritikától. Fájó érzések közepette bár, de ki mondja: a szocialista társadalom ígéretére – ígéreteire – sokáig ő is reménykedve bólintott igent. Irodalomban és irodalomnak élő ember lévén, ebben a főlvállalásban kedves költőinek, íróinak címersorai is serkentették. Szocialisztikus tartalmú Ady-idézet, kortárs poéták egy-egy strófája.

Az 1968-as évszámban és

eseményekben jelöli meg azt a határt, amely után szerinte ez a hit már tarthatatlanná vált. Sőt, lényegében erkölcstelenné is. 1968-tól a tanárnak másként kellett tanítania, a kritikusként más értékrend szerint kellett ítélnie, az irodalom történése a régi fogalmakkal már nem operálhatott.

A *Kráter Műhely Egyesület* által közreadott kötet bőséges, lendítő-segítő citátumok, vers-törödékek, prózarészletek lépcsőin halad föl- és előrefelé (egy-egy fokot olykor a pontatlan idézések, esetleg az erős vitára hívó értékítéletek csorbítanak). A tanári-tudósi vallomás abba az újult-megerősödött hitbe torkollik, hogy művészetre, irodalomra – s így az irodalom, az irodalmiság avatott tolmácsolóira – mindig szüksége lesz az emberiségnek. Tán nem az irodalmi értékről, hanem a szakmai éthoszról, etikáról folyt a töprengés – a tiszta lelkiismeretért.

!A szöveg szépsége! Kidolgozott érettségi tétel puskával... – hirdeti a *Matúra Klasszikusok* sorozat biztató címkéje. Ugyan ilyen szép nagy formátumú köteteket aligha lehet a pad alatt rejtegetni, a könyvjelzőre

nyomtatott életrajzi adatok pedig hasznosságuk ellenére is kevésnek bizonyulhatnak dolgozatírásakor – mégis, a kitűnő vállalkozás egyik fő mozgatója a segítő szándék, illetve maga a segíteni tudás. Pedagógiai, filológiai és lélektani értelemben éppúgy alaposan fölszerelkezett művek ezek, ahogy külalakjuk, tipográfiai képük, nyomdai kivitelük is dícséretes.

Summa summárum: ezekből az ízléses nagy "füztetekből" öröm tanulni. Érettségi táján is, máskor is, gimnazistának is, egyetemistának is. S persze akkor is polcunkra kívánkozik az Ikon Kiadó sorozata, ha nincs a családban diák.

A közelmúltban valósággal dözsölhetett a "puskázni" óhajtó. A *Hamlet*, angolul és magyarul; a teljes *Szigeti veszedelem*; Thomas Manntól novella-válogatás; Vörösmarty *Csongor és Tündéje* követték a korábbi kiadványokat, amelyek közül például az *Anyegin*ből *Anyeginná* lett (vagyis helyessé lett!) Puskin-remek új fordítása friss élménnyel is szolgált. Nyilván sokan tudják, hogy e kötetekben bőséges életrajzi vázlat, gazdag illusztrációs és forrásanyagból kibontakozó körkép és elmemozgató kérdéssor övezi a főszöveget: az irodalmi alkotást vagy alkotásokat. Jegyzetapparátus értelmezi a nehezebben dekódolható pontokat, az ötösével számozott, így könnyen átlátható sorokat.

Jónás könyve és más költemények címmel Babits Mihály életművét pásztázza a sorozatban *Melczer Tibor*. A stilisztaként is elsőrangú filoszt évtizedek óta, még az egyetem padjaiból ismerem. Igaz, akkor inkább Radnóti Miklós iránti – a Napló sajtó alá rendezésekor szintén kamatoztatott – érdeklődésének lehettem tanúja. A legutóbbi egy-másfél évtizedben előnyösen megpezdült, általa is jelesen művelt Babits-szakkutatásokra, monográfiákra és résztanulmányokra építve Melczer minden ízében élvezetes, átélhető és szakszerű Babits-pályaképpel és textusközlésekkel ajándékozott meg. A szöveg szépségével, térben-időben is kirajzolódó renddel: egy életmű struktúrájával.

Itt más, elevenebb és elemibb életet élnek a költemények, mint egy versgyűjteményben.

Amivel a szerkesztő ugyanúgy viaskodott, mint más Matúra Klasszikusok filológusai: vékonyka a műelemzés, mert hiszen a mű létének, mindennapjainak ezt a részét – kérdések formájában – inkább a diákra kell hagyni. Mégis üdvösebb lenne a teljesebb analízis!

A fényképek nem túl jó nyomdai kivitelűek, de öröm az aláírások olvasgatása. Ha Babitsot éppen úgy látjuk legendás laka előtt, "amikor – úgymond – a gazda már bekerítette házát", akkor finom s egyben konkrét utalást kapunk a költő egyik legszebb versére – s a szemelvényanyag és a szakmai keret egyetlen egységes képpé lényegül.

/Pest-budai planétások/ Játszik a cím: A főváros a most bemutatandó könyvecske lapjain már inkább Budapest, s noha *Néhány különös figura* című fejezetében az egykori planétások (az utcai, jóscédulás szerenese mondók/ mellett a sorsjegyárusok, a sípládások, a koldusok is fölbukkannak, *Az utca népe Pest-Budán /1848-1914/* című, szépen illusztrált füzet a csudabogarak és a szerencsétlenek előtt már természetesen a víz- és élelmiszer-árusokat, a nyersanyagok és késztermékek árusait, az alkalmi szolgálatok elvégzőit és a kétkezi munkások alaptípusait is fölvonultatta.

A szerző, *Létay Miklós* nemesak tudósi kutató –, s még inkább összegző munkát végzett: érezhetően az is szándéka, hogy tanulságként elevenítse meg a száz-százötven esztendővel ezelőtti állapotokat. Tolla itt-ott ezért flörtöl az eszével, s ezért válogatott örömezt a szelíd bájít árasztó, régies hangulatú rajzokból, fényképekből, karcokból.

Nyilvánvaló, a régmúltat nem lehet, s változatlan formában nem is szükséges visszahozni. Az utcai cipőtisztító képe nem a higiéne jóérzését ébreszti, hanem egy nyomorúságos tevékenységgel szembesít. */Az én nemzedékem-*

ben talán még fölködlik, hogy az ötvenes években a Múzeum körúton, a Bródy Sándor utca sarkán egy hadirokkant, láb nélküli bácsi dolgozott szorgosan. Ha néha fölpillantott a fényesre suvickolt lábbelikről, egy kissé balra fordulva épp a Nemzeti Múzeumban gyönyörködhetett.) Ezeknek a tűnékeny képeknek, s a nyomukban járó, latolgató merengéseknek az előcsalogatása is szerzői érdem – a nyolcvan oldal terjedelmű, gondosan kidolgozott, filológiai apparátussal is ellátott munka azonban a múltat búvárló városi néprajzosnak, a történésznek, a visszakereső szociológusnak válik becseiére. Összevetelhetjük a "boldog békeidőket" – a sosemvoltat – a sietős, riasztó, más rémségeket cipelő (és más örömeit röptető) jelenet.

Hogy így legyen, ahhoz persze be is kell szerezni a magánkiadású könyvecskét. Erre jelenleg a Kiscelli Múzeumban van mód, s tán majd a nagyobb fővárosi és esetleg vidéki könyvüzletekben is, ha a könyvterjesztés hajlandó foglalkozni a könyvkiadás támasztotta "partikulárisabb" tennivalókkal is.

Előzetes a hagyományos csesztvei Madách Emléknaphoz

Az évente hagyományosan október első szombatján *Csesztvén* megtartott *Madách Emléknaphoz* előestéjén 1993. október 1-én (pénteken) 18 órai kezdettel Madách Imre életművéhez kapcsolódó tudományos szimpóziumot rendeznek.

A továbbiakban hasonló jellegű találkozóra évente kerülne sor.

Praznovszky Mihály (a Petőfi Irodalmi Múzeum főigazgatója) és **Andor Csaba** (Madách-kutató) szervezésében a szakelőadásokra eddig szóban vagy írásban részvételi szándékukat jelezték: **Balassa Zoltán** (Kassa), **Bene Kálmán** (Szeged), **Benes Istvánné** (Bp.), **Freier József** (Győr), **Gyórfy Miklós** (Bp.), **Horváth Károly** (Bp.), **Kerényi Ferenc** (Bp.), **Kozma Dezső** (Kolozsvár), **Králik Róbert** (Komárom), **Láng József** (Bp.), **Leblancné Kelemen Mária** (Tatabánya), **Nagy Ervinné** (Balassagyarmat), **Novák Zsuzsa** (Komárom), **Tarjányi Eszter** (Bp.).

Újabb jelentkezőket is várnak – előadói vagy megfigyelői szándékkal – a szervezők.

Az előadások tematikájára, de az utazásra, szállásra, ellátásra vonatkozó tudnivalókról Andor Csaba (1072. Bp. Rákóczi út 14.) vagy a Palócföld Szerkesztőség (3101. Salgótarján, Pf.: 270.) címen érdeklődhetnek.

palócföld
KÖZÉLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

Chief editor : József Pál
Adress of editorial office:
H-3 101 Salgótarján, Pf.: 270
Tel: (0036) 32-3 14-386, 32-3 11-022

Alapítvány

A PALÓCFÖLD Szerkesztősége

PALÓCKULTÚRA ALAPÍTVÁNYT

hozott létre.

Az alapítvány célja többek között a **PALÓCFÖLD** folyóirat szellemi műhelymunkájának fenntartása és gazdagítása, díjak, pályázatok alapítása és kiírása, valamint a történelmi Nógrád Megye (Nagykürtös, Losonc, stb.) művelődéstörténeti hagyományainak, szlovákiai magyar nemzetiségű alkotók és a lakosság kulturális feltételeinek javítása is.

Az Alapítvány nyitott bel- vagy külföldi természetes, illetőleg jogi személyek vagyoni (pénzbeli és dologi) adományai előtt, amelyről az Alapítvány Kuratóriuma köteles nyilvánosan elszámolni.

Az Alapítvány támogatóinak nevét vagy a cég címét, kívánság szerint a **PALÓCFÖLD** folyóiratban megjelentetjük, valamint kedvezményes reklámlehetőséget biztosítunk számukra a Mikszáth Kiadó könyvein és más, a kiadó által szervezett fórumokon.

Az 1989. XLV. 34. paragrafus szerint csökkentheti az Ön éves adóalapját az Alapítványnak felajánlott pénzüsszeggel.

Az OTP Nógrád Megyei Igazgatóságánál vezetett bankszámlánk száma: **5062-7.**

PÁLYÁZATI FELHÍVÁS

Nógrád Megye Közgyűlése, valamint a **PALÓCFÖLD** közéleti, irodalmi, művészeti folyóirat szerkesztősége 1993. évre országosan meghirdeti a hagyományos

MADÁCH IMRE IRODALMI PÁLYÁZATOT

A pályázatra olyan, eddig nem publikált, máshol egyidőben be nem nyújtott művekkel lehet nevezni, amelyek elmélyült szakmai igénnyel mutatják be valóságunk közérdekűen időszerű kérdéseit, illetőleg, amelyek Madách Imre korára, életére, életművére, annak utóéletére vonatkozó új gondolatanyagot, adalékot tartalmaznak.

A jelíges pályamunkákat három gépelt példányban 1993. december 1-ig lehet benyújtani a Palócföld Szerkesztőség címére (3100. Salgótarján, Rákóczi út 192. Postafiók: 270.).

Kérjük, hogy lezárt, külön borítékban mellékeljék a jelige feloldását.

PÁLYADÍJAK:

1. Szociográfia, irodalmi riport, esszé, tanulmány kategóriában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

2. Versek, szépprózai művek kategóriájában

I. díj: 50 000 Ft

II. díj: 30 000 Ft

III. díj: 20 000 Ft

Balassagyarmat város különdíja

Salgótarján város különdíja

Eredményhirdetésre 1994 januárjában, a hagyományos Madách-ünnepség keretében kerül sor, amelyre a díjnyertes szerzőket külön értesítéssel hívjuk meg.

A díjazott művek első közzétételének jogát a Palócföld folyóirat magának fenntartja. (Csak a szakzsűri által közzétételre javasolt kéziratok sorsáért vállalunk felelősséget.) A Madách-pályázat eredményhirdetését a folyóirat februári számában tesszük közzé.

**NÓGRÁD MEGYE KÖZGYŰLÉSE
PALÓCFÖLD SZERKESZTŐSÉGE**

palócföld
KÖZLETI, IRODALMI, MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

50 Ft